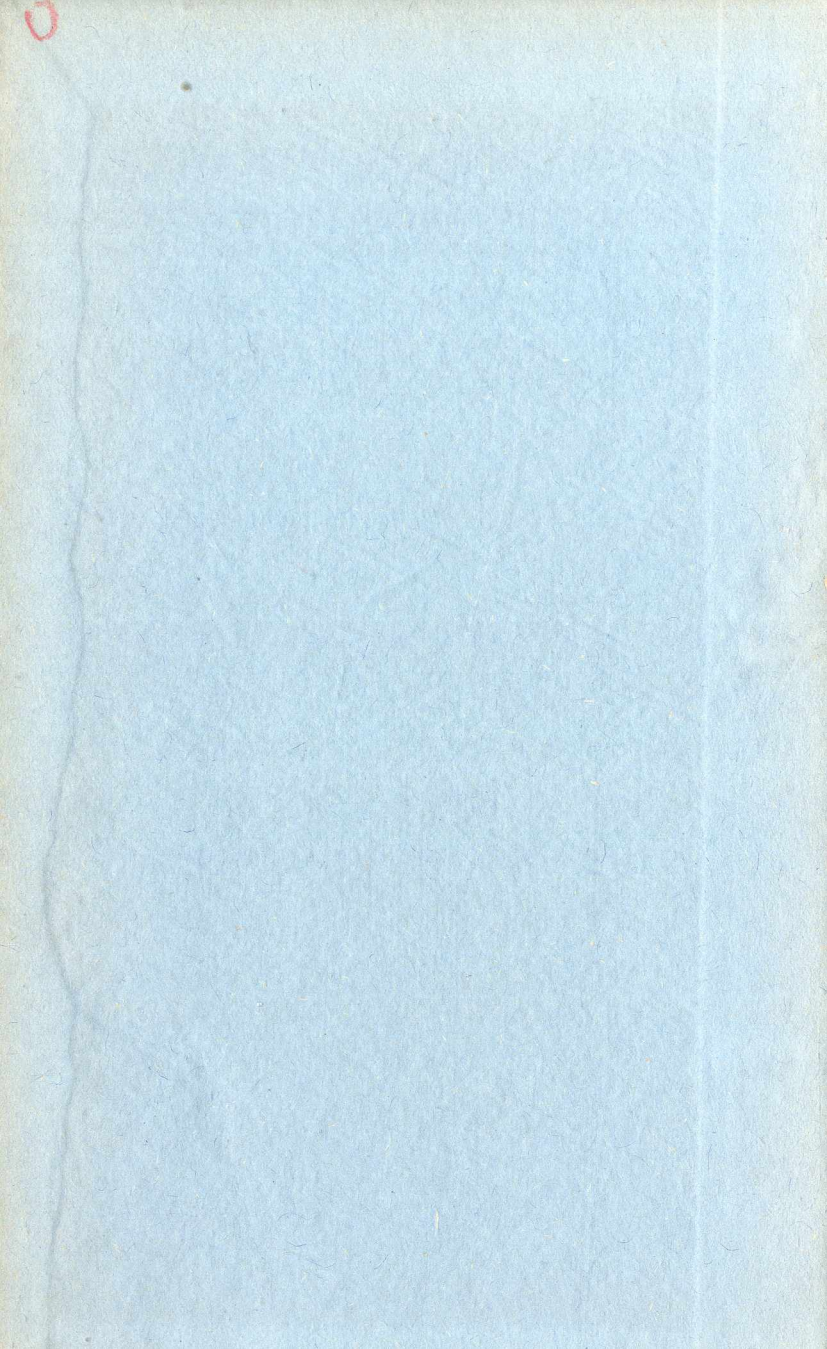

ПБб 527

ЗАПИСНИК
РАДА

ID = 16995591

T. B. 6
527

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45537

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Ćelović
BEOGRAD

ЗАПИСНИК РАДА

ПРВЕ ГЛАВНЕ СКУПШТИНЕ
НАРОДНЕ РАДИК. СТРАНКЕ.

И. САСТАНАК.

Крагујевац, 26. јула 1882. год.

Почетак у 9 сати пре подне.¹⁾

Никола Пашић. Поштовани скупе! Главни одбор народне радикалне странке, на основу својих статута, сазвао је главни годишњи скуп овде у Крагујевцу, но пре но што пређемо раду, нужно је, да извршимо све оне формалности, које се законом захтевају. Тако прво имам да вам представим г. Станоја Младеновића, комесара ово окружне полиције, који ће присуствовати на овом скупу; а после, пре но што ишта

¹⁾ Састанак је држан у сали „Илице“, где је пре било позориште. У првим клупама седе изасланици свију месних одбора. Пред њима је сто за новинаре. За тим столом седи г. Витор Ђурчић, секретар управе вар. Београда, који на питање одговара, да је дошао за свој рачун (то верујемо г. Виторе, јер ти и Гарашанин, који те је послао, имате заиста један рачун, и за то си ти и дошао овде). Иза изасланика на седиштама седе гости, а сви остали заузели су празна места, по непопуњеним

Радован Вукосављевић вели: Дато је право Средоју Крчевинцу да он све кандидира, па не би требало то исто понаврати.

Средоје Крчевинац. Ја предлагем: Живка Лазаревића, Василија Цвијовића, Влајка Тадића, Марка Пајића, Милана Банковића, Јоцу Ж. Јовановића, поп Јоцу Божића, поп Коју Поповића и Јеврема Приштевца.

Никола Пашић. Има ли ко другу кандидацију? (вичу: нема). Дакле једногласно је примљено. (Вичу: једногласно.)

Сви изабрани одборници нека се одмах састану, кад се овај скуп разиђе, а уједно умољавају се сви чланови наше партије, који су изабраници или повереници, и они чланови који су као гости дошли, нека се пријаве овом одбору и нека поднесу ако шта имају; одбор ће то прегледати и после саопштити председништву, а председништво ће сазвати другу седницу. Но као што и скуп види, ова је сала доста тесна и председништво узима на се ту бригу, да се одмах још овога часа обрати влади, и замоли је да нам уступи салу скупштинску, и ако нам дозволи, ми ћемо објавити дневни ред и казати да тамо идемо; а ако нам не дозволи то, ми ћемо се овде састати у 4 сахата да продужимо посао који нам предстоји. Дакле ја бих молио господу одборнике, нека остану овде, а сви чланови који имају што на писмено, нека истоме одбору поднесу, а који немају нека кажу како

су дошли: или су изасланици или као гости, да би се наша радња могла водити на основу статута. Сад оглашујем, да је седница ова закључена, а за даље објавићемо седницу где ће се и у колико сахати држати. (Живио!) Објављујем, да ће бити седница данас у 4 сахата по подне.

II. САСТАНАК.

Крагујевац, 27. јула 1882. год.

Почет у четири сахата после подне.

(Скупштинска сала још пунија но пре подне, јер су многи од гостију и изасланика дошли после подне, нарочито из округа крагујевачког. Велики број људи стоји на уласку у салу, и пред ходником. За овај мах г. Витор Турчић није био пуштен за новинарски сто да стенографише, јер није хтео казати куда ће те белешке, и на шта их мисли употребити).

Председник објављује, да је састанак отворен, али пре него што се приступи даљем раду, нужно је да секретар прочита протокол прошлог састанка.

Секретар А. Станојевић прочита протокол прошлог састанка.

Сретен Тодоровић примећује да у записник није забележено, да је председник скупштине пријавио изасланика полиц. власти, г. Станоја Младеновића.

Скупштина прими ову исправку заједно са исправком Радована Вукосављевића, који вели, да је скупштина изабрала Средоја Крчевинца, да он кандидира сва лица за часнике у скупштини.

Скупштина на питање председника изјави, да усваја записник протокола претходног састанка.

Председник чита депешу министра унутрашњих дела, који јавља, да не може одобрити скупштинску зграду, постојећу у црквеној авлији, да у њој главни скуп народне радикалне странке држи своје седнице (вичу: чудо то, е баш смо се ми надали, да ће нам утинити ту љубав!!). Но и ако министар није одобрио скупштинску зграду, ми ћемо се послужити и овом. Мало ћемо проширити простор. Метућемо на бину новинарски сто, кортине на бини изнећемо, те ћемо тако добити више простора, да ће моћи у салу стати још 100—150 људи. Даље јавља, да је нашој скупштини стигло више поздрава са разних страна, које ваља прочитати скупштини. Позива једног од секретара да исте поздраве прочита.

Секретар Пера Максимовић чита поздраве: Н. Сукнарова из Мехадије (цела скупштина одазва се са громким: Живио Сукнаров! Живио бугарски народ!); Дим. Цветковића и другога из Ђуприје; Томе адвоката из Неготине; Симе Милошевића и другога из Б. Баште; Дуцића и другога из Неготине; Нинка Јовановића из ва-

љев. Колубаре; Љуб. Дидића и другова из Алек. Бање; Ђоке Милетића и другова из Ражња; Петра К. Петровића, и типографских раденика из Београда; Ђуре и 10 грађана из Наталинаца; Ранчића из Гроцке; од суда општинског, одборника и грађана општине лучке, у срезу драгачевском.

Председник вели, да сматра за дужност да објасни, ко је тај Сукнаров? Сукнаров је један од првака братског нам бугарског народа. За време владе пређашње, док устав у Бугарској није био укинут, он је био председник бугарске народне скупштине. Сукнаров по начелима и своме убеђењу припада странци либералној, која се ту скоро организовала у једну политичку странку као и наша странка, и која је за свој програм узела она иста начела која заступа и наша странка. Жеља је и тежња наша да у скоро видимо извршење нашег заједничког програма. Скупштина се одазва са узвиком: Живио бугарски народ!!

Васа Манојловић пита председника, ко је послао стенографа чиновника (то, г. Виктора!) да бележи рад скупштине наше, и ко му је то дозволио?

Председник одговара, да тај стенограф није овде, отишао је.

Председник рече, на дневном је реду избор места, где ће за ову годину седити главни одбор наше странке. (Више њих јавља се за реч.)

Раша Милошевић вели, преко је потребно да наш одбор има своје седиште у таком месту, одакле би могао постићи све оне цељи, које му статуту партије радикалне налажу. Без сумње је потребно да и у главном одбору буду људи енергични, људи од воље и знања, али је од не мање потребе да се и место избере, у коме ће ови најлакше моћи одговорити своме позиву. Добро би било да седиште главног одбора буде Јагодина, Крагујевац и још више других места, јер у свима тим местима имамо људи способних, људи од знања и науке, који нису нимало изостали иза наших чланова који живе у Београду. Али кад узмемо у вид да су у Београду усредсређени сви органи централне управе, да тамо седи централна управа — влада; да се тамо решавају битна питања по опстанак нашег народа; и да Београд даје тон нашем целом државном и политичном раду, онда сам зато, да седиште глав. одбора буде у Београду. Све најфиније ствари, све ситнице могу се само у Београду брзо и тачно сазнати. Човек такве ствари не може сазнати док не дође у додир, у друштво са људима, који баратају по вишим местима. Да би радња главног одбора била боља и успешнија, постараћемо се и за личности (вичу: Београд је најбољи!).

К. Борисављевић одустаје да говори ишта више о овој ствари, пошто је Раша исцрпео и навео све разлоге, које би он имао навести о

томе, да седиште главног одбора буде у Београду.

Скупштина на питање председника једногласно усвоји: да место седишта главног одбора буде идуће године у Београду, одакле ће се изабрати и личности за главни одбор.

Председник ставља на ред бирање чланова за главни одбор, које треба бирати само из вароши Београда. Да би се људи споразумели, оставља пет минута времена, ради споразума и договора.

После свршеног одмора, скупштина је наставила свој рад.

Председник пита: Ко је одређен да кандидира лица за главни одбор, нека изађе са кандидацијом? (Сви вичу: Симон Павићевић.)

Симон Павићевић. По нашем договору и споразуму ја предлажем за главни одбор: Николу Нашића, Светомира Николајевића, Гигу Гершића, Косту Таушановића, Тасу Банковића, Рашу Милошевића, Светозара Милосављевића, Пају К. Мијаиловића, Стеву А. Стефановића, и Перу Тодоровића, сви из Београда. А за замењенике: Стојана М. Претића, Милана Банковића, Јована Ђају, Јована Симића, Косту Борисављевића, и Максу Антонијевића, сви из Београда.

Скупштина једногласно прими предложена лица за чланове главног одбора.

Председник вели: На реду је да се изаберу пет лица, која ће потписивати записнике наше скупштине. Изволте кандидирати лица.

Јоца Ж. Јовановић предлаже: Јанка Пурића, Васу Манојловића, Мијаила Чебинца, Добросава Ружића и Тасу Ђикића.

Скупштина, на питање председника, једногласно изјави: да предложена лица која ће потписивати записнике наше скупштине, усваја.

Председник, Никола Пашић: Дневни је ред исцрпљен са овим потоњим нашим радом. Сутра ће бити на дневном реду извештаји одбора о стању касе нашег главног одбора, „фонда за гоњене радикалце“, редакције „Самоуправе“ и објашњавање програма.

За тим председник настави: Браћо, ја узимам реч да првој главној скупштини народне радикалне странке дам рачуна о раду моме и свију осталих посланика, који су у скупштини сачињавали опозицију, који су радили на остварењу програма народне радикалне странке, и који су по томе познати као посланици радикалци; а уједно да изложим развој радикалне партије.

Браћо! Историја развитка човечанства учи нас, да су оне државе достигле највећи степен образованости, у којима је народ сам управљао.

По науци државној и философској, оне државе корачају путем сталног напретка и развитка, у којима не царује памет једнога човека већ целог народа.

Природне и друштвене науке тако су се разгранале и наједрале, да један човек, који би хиљаду година живео, не би у стању био ни да их прочита а то ли да их у свему изучи. У данашњем друштву нема човека, који би претстављао целокупно знање једнога народа, који би прибрао сва искуства тога народа, који би потанко упознат био не само историјом развитка целокупног друштва но и једнога народа. — И кад га нема, друштво, ако хоће да се користи целокупном тековином науке и искуства, не може се потчинити једном човеку, нити се може управљати по вољи једног или другог — већ мора ићи путем договора и обавештења, путем већања и решавања.

Највећи и најмудрији управник једног народа, то је народ сам. Он зна беспристрасно да употреби све умне и научне снаге својих суграђана, он зна да уздигне поштење и врлине, он зна да брзо и строго осуди и сурва неверство и превртљивост, себичност и подлост.

У историји нема примера да је народ радио противу себе, против свога напретка, противу свога опстанка. Ако су тренутне погрешке и заблуде биле, он их је брзо и неодложно исправљао, и није нигде допустио, где год је могао и где је прави израз воље народа до управе дошао — да се народ упропасти.

Народ је најбољи свој чувар. Он је најбољи свој управник.

У држави, у којој је народ суверен, т. ј. у којој се закони кроје и издају како непомућена већина народа жели, у којој се управља по жељи и тежњи народа самог, у тој држави теку послови редовно и без судара и застоја, у тој држави сваки грађанин врши с радошћу све државне, општинске и друштвене дужности, и сваки је поносан, вредан, весео, храбар и готов да жртвује свој живот за опстанак државе, у којој он толико исто права и дужности има, колико и сваки други.

У Европи нема народа. који би више заслужио да буде неограничени суверен у својој држави као народ српски. Јер нема у Европи ниједне државе, коју је створио сам прости народ.

Гуњац и опанак ослободио је ову земљу од силног турског господства.

Гуњац и опанак оросио је ову земљу крвљу својом, да по њој слобода, правда и једнакост никне.

Гуњац и опанак заустављао је дивље хорде турског царства да не потамане ову красну и обилну земљу.

Гуњац и опанак прелазио је брда и долине, реке и поља, јурећи неуморно од једног бојног поља до другог и сузбијајући турске аге и спахије што на земљу беху навалили.

Гуњац и опанак превртао је класе и паљеве, крчећи поља и лугове, да их житом и шеницом засеје.

Гуњац и опанак подизао је школе, судове, разна надлежатељства, просецао и насинао путеве да саобраћај зближи и промет олакша.

Гуњац и опанак чува стражу на граници, чува земљу од спољњег непријатеља.

Гуњац и опанак радио је неуморно, како по највећој жези, тако и по киши, снегу и мразу, и пунио је кошеве раном, амбаре житом, стаје смоком, пивнице вином и ракијом.

Гуњац и опанак одвајао је од својих уста и у гладној и неродној години и давао судијама да му правду деле, војсци да се ратној вештини иаучи и да се бољим оружјем наоружа, просвети да обучи младеж науци, поштењу, раду и родољубљу, полицији да му имање и личност заштити и сачува од ванасти и повреде.

Гуњац и опанак — а то је народ српски, створио је ову државу крвљу, одржава је знојем и трудом, чува је животом и имањем, унапређује знањем и искуством.

Гуњац и опанак, а то је као што рекосмо, народ српски, подигао је и створио ову државу и он треба по праву и науци, по раду и пожртвовању, да буде највећи господар у својој земљи. —

И доиста нико народу не сме одрећи, да није господар ове државе. У нас нема странке, која би јавно смела изустити, да народ нема права, да судбом ове земље управља. Нема странке, које би смела народу то суверено

право одрећи, али само је једна која брани то његово право и која ради да га разним уставовима и законима учврсти и ујамчи. Само је једна странка, која жели да претрпана и затурена народна права ослободи свију оних параграфа и закона, који су је спутали и угњавили и да створи отворено поље за слободно кретање и делање.

Као што рекосмо, код нас нема ниједне странке, која би народу у очи рекла: да не треба да буде највећи господар ове земље, али имамо две бирократске странке, које су увек тежиле и теже да народну вољу ограниче, и да је потчине вољи чиновништва, вољи министара.

На жалост, народ, који је како рекосмо створио ову државу, изгубио је многа од својих суверених права, и то не на бојном пољу, не по својем сопственом отказивању — већ невестинском и сувишном својом добротом, поверавајући своја права својим првацима и ученим људима.

У разним бурним данима, и у времену народне нехатње и лабавости, подсецано је једно по једно народно право и пренашано је или на „совет“ или на попечитеље.

Научни и школовани синови простог и великодушног народа, који науку и знање поштује, приграбили су многа његова суверена права и створили су себи у држави изузетни положај; дали су себи права и повластице и

ударили су темељ српској бирократији. Кад су на тај начин створили себи изузетан положај, кад су законима пренели власт на њихов ста-
леж, онда су почели борити се око власти и го-
сподства, и пружили су народу само онда ње-
гове слободе и права, кад им је потребна била
народна снага и народна потпора. — А често
се дешавало да су одма народ од себе оту-
рили, чим су своју цел̄ постигли.

И ако се на речи народу признаје суверено
право, опет народ је без моћи суверенства.

Јер да народ има моћи и снаге суверенства,
он не би трпио законе, које као теретне и штет-
не осећа, он не би по каткад допустио да се
у земљи води политика, којој је из дна душе
противан.

Од народа одузета су многа права и пре-
нета су на бирократију. Та права одузели су
му они исти синови, на које је тршно да се шко-
лују, како би му науком и знањем помогли да
право и слободе своје очува и учврсти.

И тако на једној страни остао је народ неук
и невешт, а на другој страни стајала је биро-
кратија са знањем и вештином — на једној
страни стајао је народ, на другој бирократија.

Народу је требало помоћи противу биро-
крата, противу оних, које је својим знојем из-
државао, противу оних, који су му непрестано
доказивали на све могуће начине како је неук,
невешт, неизображен, суров и незналица, и како

треба да гледа свој посао од кога живи, а чиновништву да остави да се брине о земљи, њеним законима и њеном опстанку и будућности. У времену општег европског покрета, у времену, кад су многи народи потражили своја суверена права, у том времену појавило се код нас једно младо колено људи, које се одушевило идејом народне слободе, народне сјајне будућности, народним напретком, и које се загревало идејом правде, једнакости и братства, идејом равноправности свију народности; посветило је свој живот, свој рад, своју будућност, своје знање, простом народу, сељаку и занацији, трговцу и сваком привредном раднику, и трудило се, борило се и жртвовало се да народ пробуди, да га обавести, да му обрати пажњу на изворе неправде, на врело тираније да му поврати отете му слободе и повређена му права.

Овај покрет још више је ојачао 58. године и приликом повратка династије Обреновића прокламовао је многе народне слободе и многа је права у устав народни ставио, али је тај слободоумни покрет на скоро престао, да се снажније и јаче у омладини српској јави.

Омладина је ширила, како у границама наше, кнежевине тако и ван граница, идеју слободе, братства и једнакости и много је допринела, да се народни понос дигне, да се народни дух пробуди и да се народ покрене и упути, да мисли

о своје право и својој моћи. Несрећна топчидерска катастрофа лиши живота кнеза српског Михајила и створи у земљи забуну и застој.

У том мучном и тешком времену одвоји се од омладине један знатан део и придружи се намесништву и подухвати се да потпомаже и брани његову радњу и његову политику. Остали део омладине, који беше дубље задахнут идејама слободе и једнакости, идејама народног јединства и братства, пође путем самосталним. У г. 69. одвоји се од либералне странке, која у забуну и страху испусти барјак слободе, братства и једнакости и створи тројички устав, који једним чланом устава даваше народу права и слободе а другим их одузимаше.

Покојни Свет. Марковић изложио је у чланцима „Српске обмане“ јасан и опредељени поглед на стање, које је створено новим уставом, изложио је оштре и одсечне погледе на тројички устав, а још више осудио држање појединих првака омладине и либералне странке.

У том времену пок. Свет. Марковић у споразуму са својим блиским друговима покренуо је нов лист „Радник“, коме беше цел да прикупи онај део омладине, који се беше одвојио од либерала, да га зближи и удружи, да га још више одушеви идејама напретка, да му изнесе нове сувремене и научне погледе на друштво, државу и свет и да му на дневним догађајима обележи јасно и несумњиво каква велика про-

тивност, какав контраст постоји између научних истина и дневног живота, између идеја на претка и напатка, између друштва и државе, између народа и бирократије. „Раднику“ беше циљ као што напомену, да критикује друштвено уређење, да критикује државне установе, да критикује преживеле обичаје, и у критици да одушеви омладину на самостални живот и рад, на живот и борбу за народна права, за народно образовање, за народне слободе и народно јединство.

Код нашег народа, а нарочито код оног дела, који полагаше велике наде у либерална обећања, докле ови у опозицији беху, нађе „Радник“ великог и јаког одзива и прикупи око себе напредне и слободоумне елементе.

У свакој вароши нађоше се људи нарочито из млађег колена, који правац и идеје „Радника“ бранише и заступаше и који с највећим пожртвовањем радише у правцу и смислу начела, која „Радник“ изнашаше и проповедаше.

Кад намесништво виде да „Радник“ вата све дубље корен, да се његове идеје све више шире, да се његове критике свуда одобравају и да место очекиване бруке дође до најповољнијег резултата; онда се реши да насилним мерама, којима увек у изобиљу располагаше, угуши „Радник“ и разјури његове сураднике. У том времену Светозар пређе преко, а новог уредника

„Радника“ Милићевића затвори полиција и угуши сама насилно издавање „Радника“.

После неких нових покушаја да се отпочети рад продужи, који у брзо пропадоше, настаде жива преписка и преговори између свију напредних народних људи, како и у ком правцу да се покрене нов рад и нова борба за народни напредак и за народне слободе. „Радник“ беше људе прикупио и упознао и беше још одушевио за позитиван рад, за рад, који би народу према приликама и околностима олакшавао стање и изводио га на пут бржег напретка, на пут, који би га одвео народном суверенству и народном благостању.

Под упливом идеје, да већина зала долази од бирократије и господе, да напредни народни покрет кочи коло бирократске системе, да је народни дух демократски, дух братства и једнакости, изабрата је Шумадија, као најчистији преставник народног духа за средиште новог рада — изабрат је Крагујевац, срце Шумадије, негдашња престоница и ривал Београду, као најзгодније место одакле треба дати народном животу нову снагу, нову енергију, одакле треба оживити и оснажити његов успавани дух.

У том времену оснива се у Крагујевцу задружна штампарија и њени задругари реше да покрену нов политички лист, коме за главног сурадника изабраше Светозара Марковића.

Од тога доба отпоче се жива и енергична радња, којој је највише снаге дао пок. Пера Ђорђевић, завештавши све своје имање на партијске цели.

Ви се опомињете оне очајничке борбе противу бирократије, и владе, које се једна за другом мењаху; ви се опомињете свију листова: „Јавности“, „Гласа Јавности“, „Ослобођења“, „Новог Ослобођења“ и „Старог Ослобођења“, у којима се њихови сурадници борише противу чиновничких злоупотреба и у којима се изнашаше, које су установе народу од користи а које пак од штете и како и на који начин треба нове установе уредити, па да народ осигура своје слободе и своја права.

Не беше ни једних новина, које власт не угуши, не беше ни једног уредника, кога власт не осуди. У тој борби многи су наши другови пострадали, а главна и највиднија снага овога друштва, Светозар Марковић, умре у иностранству тражећи лека од болести, коју беше навукао у апсани пожаревачкој.

Године 75. распусти се народна скупштина и наредише се нови избори. У том времену наша се странка први пут упустила у изборну борбу и препоручивала је и радила да се људи од начела и убеђења изберу за народне посланике.

Апшења и гонења била су у највећем јеку. Чича Данило министар полиције, под упливом

садашњих напредњака, који се пређе конзервативци називаху, мислио је да ће победити народни дух и народну вољу, ако му песницу под нос стрпа и ако апсане испуни народним борцима.

Избори, готово сви, испали су против постојећег министарства и ово је услед тога дало оставку пре, но што се ново изабрана скупштина састала.

У том времену, кад је агитација за изборе у највећем јеку била, устанак у Босни и Ерцеговини уватио је био корена.

Важна питања, како у односу унутрашњег преустројства тако и у односу спољње политике, нагнала су нас да отпочнемо поново лист и да отпочнемо полако изнашати наше погледе на решења свију текућих питања.

Наша тежња онога времена била је, да се слобода штампе узакони, да се општинска самоуправа уведе, да се закон о зборовима и удружењима изда, да се устав у духу веће слободе и народне самоуправе измени и т. д., да се помогне у борби браћи нашој у Турској, али да не би рат дао прилике реакционарима да збришу и оно мало слободе што имадосмо, тражисмо као јемство да скупштина остане на окупу за све време док се рат не сврши и т. д.

У том времену наша је странка тако ојачала у скупштини, да је било до 20 и више посланика, који су засебни пројекат адресе изнели

у којој су побројане горе поменуте најпрече народне потребе,

Скупштина се из Крагујевца премести у Београд и место Ристићеве владе дође Каљевићева, која донесе закон о штампи и закон о општинама.

Наша странка била је под упливом двеју жеља. Тежила је да очува и рашири народна права и слободе, а тежила је и да браћи помогне и под тим двојаким упливом она је час јаче час слабије нагињала рату, како се ситуација ратна мењала. Она је тежила да дођу на управу људи слободоумни, који би могли рат водити а опет не укидати народне слободе.

Ристићева пак странка, бојећи се, да се не би рат отпочео под владом чисто либералном, или под владом које друге странке, чинила је све могуће да изигра ново добивене законе и да обори Каљевићеву владу.

У штампи је грдила и ружила своје политичке потивнике као издајнике, а нашу странку денунцирала је час као савезника Турске, час Мађарске и преко полицајаца својих стварала је сударе при општинским изборима.

Не могу да прећутим а да не споменем, да је победу радикалаца пра гласању о поверењу и неповерењу кметовима у Крагујевцу и ових весеље денунцирала као покушај преврата, да је поапсала до 30 грађана ни криве ни дужне и да је све употребила била, да ове осуди. Ко

стане писати историју развитка наше странке, тај ће наићи на баснословне и невероватне подлости докле једна странка може пасти, кад је заслепи мржња и кратковидост. Но у нашој борби да се добивене слободе сачувају а рат отпочне под којом слободоумном владом нисмо успели и Ристић поново дође и са обуставом добивених слобода отпоче.

У рату су се сви наши људи борили упоредо са народом и све личне и партајске зајевнице оставили су на страну и служили су искрено и верно општем народном делу.

После првог рата, кад се сазва велика народна скупштина, наша странка дође у толико великом броју, да ма којој се другој придружила, већину је стварала.

Под упливом унутрашњих и спољних околности наша је странка тежила да у споразуму с једном странком обори министарство, а после у споразуму с другом сачува престо и династију ако би јој каква опасност претила.

Како тада, тако и доцније на малој скупштини у Крагујевцу покушавали су неки од чланова владе, да нашу странку концесијама одвоје од садашње напредне странке — но наши су увек одбијали, тражећи слободе за све партије. Нарочито нудили су нам помиловање свију наших чланова, који су пре и за време рата ма на шта осуђени били.

И ако је народ био и сувише уморен и оптерећен: опет је изабрао до 20 опозиционара и јавних противника Ристићеве владавине.

Опозиција у скупштини у току од две године нарасла је до 40 чланова и већина народа била је на њеној страни.

Опозиција нишка, која је већином из радикалаца састављена била, тражила је да се народу поврате све слободе, које су пре рата биле, да се штедња уведе, да се не множи чиновништво, да се не гоне људи за говор и критику, да се помогне пострадалим, да се војска не увећава, да се администрација упрости, да се начелства укину, и у опште да се приступи мењању устава.

У том времену учињен је озбиљан покушај да се опозиција организира као једна народна странка и да истакне опредељени програм свога политичног рада.

Али још онда опажала се разлика између појединих чланова опозиције.

Неколико чланова, који се сада у напредњачкој странци налазе, противили су се томе. Они су могли мислити да би тим принуђени били или да постану и они чланови радикалне странке, или да се као засебна група на три — четири одвоје.

На једном од последњих приватних састанака у Нишу поново се изнесе питање: да се опозиција као начелна странка организира и

свој програм изнесе. После дугог обавештавања одределе мене да спремим програм народне радикалне странке, и кад се на последњој трећој скупштини састанемо да га претресемо, потпишемо и народу у виду прогласа објавимо.

Но у пролеће 80. године би сазвана ванредна скупштина за железничку конвенцију. За време састанка ове ван. скупштине опет се покрену питање о организацији наше странке. И поново би решено да се програм напише и одределе мене да у друштву са виднијим нашим члановима програм напишемо и спремимо за идућу скупштину.

Није дуго прошло, а влада Ристићева отступи и на место њено дође садашња влада.

Кад су садашњи министри ступали на владу питали су једног нашег блиског друга, да ли могу рачунати на потпору наше странке. Овај им је одговорио као своје мњење, да могу рачунати ако се верно држали буду свога програма, али у исто време је казао, да ће најбоље сазнати шта нишка опозиција мисли, ако упитају поједине важније чланове те опозиције.

Нас неколицина, који смо проглас на бираче потписали дошли смо на преговор, и казали смо, да своје име незалажемо за нову владу али потпомагаћемо је докле буде извршавала оне реформе, које су у нашем програму означене биле.

Овде је био први потајни и прикривени су-дар радикалаца и виделоваца. Још у почетку показало се, да је влада замишљала да може сву нишку опозицију или бар њену већину увући у логор Виделоваца, и показало се да се нишка опозиција не мисли сливати са Виделовцима.

После избора, а у почетку састанка скупштине наша странка изађе са програмом, на коме се већина народних посланика потписала била.

Са потписима и штампањем програма ишли смо на то, да што пре одвојимо наше људе и да покажемо и влади и осталом јавном мњењу, да ћемо владу помагати само дотле, докле вршила буде свој програм.

После изнешеног нашег програма, настала је била министарска криза. Влада је у клубу, где су сви посланици присутни били, изјавила да ће одступити, ако се у клуб напредњачки неупише већина посланика.

Наша странка стајала је пред тим питањем: или да обори владу или да се упише у који оће клуб. Влада добије већину благодарећи страху да се при промени Ристић опет не поврати.

Овај сукоб а нарочито отпочета агитација противу радикалаца, дао је повода многим, да јако посумњају у искреност „Виделоваца“, и да увиде да је прека и неодложна потреба да се обрати што већа пажња на ојачање наше странке.

Закон о судијама, а нарочито оне велике плате, које је напредњачка влада за судије потраживала, дале су свету доказа да смо потребили пут кад смо се за рана од њих одвојили.

Начин склапања бонтуовог уговора, његово протурање, његова садржина показали су целом свету да се напредњаци не држе више свога програма, да не штеде и не жале народни џеп, да су сувише попустљиви туђинским интересима, и да су уступили грађење жељезнице друштву, које је много горе, но што су они за аустријски „штатсбан“ говорили и писали.

Наша странка у скупштини и у новинама употребила је све што је могла да спречи примање Бонтуовог уговора — али разни утицаји, пресије, и многи други неуставни кораци — допринели су те је Бонтуов уговор примљен.

Написали смо били и оставку да изађемо из скупштине, али број потписа, који су вољни били да изађу, није достигао ону цифру, која је нужна била да се по уставу осујети даљи рад скупштине. Само 34 посланика потписали су били оставку, а требало је најмање 44 посланика.

Борба, која се у скупштини отпочела вођена је и даље неуморно и све са већом жестином.

У том времену, наша странка држала је неколико зборов, и тумачила је народу програм

народне радикалне странке и своје држање у скупштини. Свуда већина народа одабравала је рад радикалне странке и поклањала јој своје поверење.

Закон о удружењу политичких странака био је потврђен и наша странка одма је предузела кораке да се организира.

Да не би у томе што год погрешили, да не би штогод пропустили или да не би створили такве штатуте, који не би нашли одобрења код свију наших другова, ми смо позвали готово све важније чланове наше странке за које смо у напред знали да исповедају начела, која су у програму у 5. броју „Самоуправе“ отштампана и у договору и савету претресли смо штатуте наше странке и кад смо претрес свршили и уредили како се нама најбоље чинило, ми смо одредили Перу Тодоровића да прокутује свуда по Србији и да прикупи мњења свију наших другова, а у исто време да даје обавештења о свима тачкама штатута. Отуда пак, где Пера није могао доћи, ми смо тражили писмене примедбе.

Кад су покупљена мњења свију наших другова које смо из раније познавали, онда смо сазвали претходни скуп свију чланова у Београду и оних, који су могли доћи из унутрашњости, и претресали смо по ново штатуте с обзиром на све прикупљене примедбе и по свршеном претресу поднели смо их влади на потврду.

После потврде штатута, одма смо приступили организирању наше странке у Београду и целој Србији.

Плод нашег и вашег рада као што видите садашњи је скуп, и каквим ће даљим плодом уродити, зависи опет од нашег рада и заузимања.

Не могу да пређем а да не споменем да смо баш у очи организације наше странке имали да издржимо један напад од стране „Радника“, — који је само у толико немио био, што је један знатан део омладине јако симпатисао „Раднику“ а међу тим овај био је покренут у намери, да разбуца радикалну странку.

Ми смо прво нападнути што ни смо у нашем програму ставили да мењамо династију и веру, или управо што смо те тачке у оставу оставили недирнуте; и услед тога тврдили су, да смо отпали од начела и правца пок. Светозара, за тим су нас нападали да смо Карађорђевици, после да ћемо обманути наше чланове и навести их на танак лед, итд. У опште напад је вршен са свију страна, не би ли само нашкодио нашој партији, а тим посредно не би ли донео користи владајућој, за коју писаше један њихов сурадник, да боље и слободоумније владе у Србији није било.

Но фала богу, омладина сама обустави ту борбу и истисну оне, који су хтели под фирмом социјализма да служе влади.

У том времену спремала је напредњачка влада да поднесе закон о „банци“, закон о „кајмакамијама“, закон о „свештеницима“, закон општински и т. д.

Кад је сазвана друга скупштина, напредњачка већина с владом договорили су се били да ни једног од 50 и више опозиционара не узму ни у један одбор.

И тако су и учинили. У скупштини беше један Турчин и један Еврејин као владини посланици — и њи су узели у одборе да разне законе за Србију праве — а од нас преко 50 народних посланика нису ни једног узели. Шта више нису хтели узети од нас ни једног у одбор за састав адресе, где се изнашају народне потребе и жеље и где се владаоцу каже: је ли народ задовољан с владом или не.

Ми смо онда приморани били да изнесемо нашу засебну адресу мањине. Она је народу нашем позната, и ми смо из целе земље, и свију крајева добили одобрење и похвалу од стране народа што смо верно и искрено знали да заступимо његове потребе и жеље и да изложимо његово стање.

За то, што нисмо потписали и што нисмо хтели да носимо владаоцу адресу, с којом се никако нисмо слагали; у којој се хвали влада, коју ми најжешће кудимо, отпочета је по народу

агитација противу радикалве странке и скупштинске маџине.

Народ српски показао се свестан и увиђаван. Он је одбио све агитације и нападаје противу нас, и скупштинску маџину претрпао је телеграмима поверења а шаљао је и депутације да нас охрабри и ободри и лично да нам захвале што чврсто стојимо на бранику народних права и слобода.

Народ је онда сузбио наперену противу њега реакцију, и одржао је у животу устав.

У том времену допро је био глас свуда, да су Бонту и генерална унија банкротирали и Србију са грдно милиона оштетили.

Наша странка у скупштини тражила је одма да влада покаже колико је Бонту дужан српској држави а колико је овој у име зајма и железнице дао, тражили смо да се покаже рачун примања и издавања, и тражили смо да влада каже, мислили исти уговор пренашати на друга друштва или не.

Наша странка понављала је поменута питања неколико пута и напомињала је да опозиција неће остати у скупштини, ако не добије одговор, али влада је ћутала и избегавала одговор дати.

У том времену, кад је општински закон био на претресу и кад у скупштини није било довољан број чланова за решавање, донела је напредњачка већина на усмени предлог потпред-

седника у ларми и вици закључење, да се сма-трају места оних посланика за упражњена, који из скупштине изађу и за пет дана од позива не дођу или који у гомилама оставке даду.

У том времену, кад сваки беше обузет бригом о штети, коју је Србија банкротством Генералне Уније претрпила, изађе предлог од стране председништва, да се књажевско достојанство подигне на краљевско. Скупштина је једногласно усвојила тај предлог, и после два три дана свечаности продужила је отпочети рад.

Наша странка ставила је и последњи пут питање да јој се одговори о штети и преносу уговора жељезничког и изјавила је да неће остати у скупштини ако за 24 сахата не добије одговора.

Влада је ћутала и ми смо положили своје оставке, а народу смо у прогласу изиели одабране разлоге, које су нас принудили да се тог корака латимо.

Цео народ очекивао је дан, кад ће се општи избори расписати. Сваки, који је иоле упознат са уставом сматрао је, да заоставши број посланика не могу решавати о поднешеним оставкама и влада ће поковавајући се уставу принуђена бити да скупштину распусти.

Свакоме су познате оне грдне агитације, које су напредњачка влада и њена партија предузеле биле да само не буду изабрати стари посланици, који су оставке дали.

Влада је нарочито зато покренула нов лист „Садашњост“, у коме је грдила, пањкала, подметала, клеветала час једног час другог посланика, и престављала их је народу као лажове, лопове, бескућнике, каишаре, итд.

Сва та агитација од стране напредњака, пропаде пред свешћу нашег народа.

Влада у место општих избора нареди само накнадне, и народ изабра готово све старе посланике.

Ћад су изабрати посланици дошли у Београд они су по савету краљевом покушали измирење са напредњацима.

Основа измирења била је да се *сва скупштина распусти и да се нови посланици изберу*. Управо да се народу даде прилика да каже које посланике сматра као своје праве преставнике, а које опет не.

Напредњаци су чинили свуда концесије, само нису хтели пристати да се скупштина распусти. Они су тражили да новоизабрати посланици уђу у скупштину и приме пренос уговора, буџет и решење о мењању устава, па макар влада после одступила и нова се скупштина сазвала.

Посланици наше странке никако нису хтели да уђу и да раде са људима, који су повредили устав, и који су донели закључења од 19. фебруара, осим тога никако нису могли пристати да се онако штетни уговор пренаша на друга друштва и дали су поново оставке.

Скупштинска већина и влада наредили су телографским путем за 6 дана да се нови избори изврше.

Народ српски и том приликом показао је толико свести и политичке увиђавности, да му је ретко ваћи равна и код политички најобразованијих народа. Он је све старе посланике поново изабрао.

Влада и скупштинска већина протумачили су устав и пословни закон у том смислу, да стари апсолутном већином гласова изабрати посланици нису народни посланици, него они, који имају највише гласова после ових, и није пустила оне посланике у скупштину, који су пуномоћија од бирачког одбора добили, већ оне, који су са капетанским пасошима дошли.

Посланици наше странке, који су у Београд дошли били, издали су изјаву својим бирачима, у којој су казали, да они сматрају да је рад тако састављене скупштине неуставан и незаконит, а народ т. ј. народна скупштина која прва дође казаће како она цени и сматра радњу тако састављене скупштине.

Наша странка у целој својој борби са противном странком и владом увек је стајала на законитом и уставном земљишту и кад је по њеном свађању и ценењу влада напустила законито и уставно гледиште, и прешла да се ван устава и закона бори; онда је нашој странци остало било да бира: или остати и даље на уставном и законитом земљишту и чекати нове

изборе, када ће народ пресудити на чијој је страни истина и правда; или поћи за владом на незаконитом и неуставном пољу и служити се оним истим средствима, којима се и влада служи и спречити да влада даље не иде неуставним путем.

За нашу странку био је настао тренутак тежак, тренутак пун одговорности, тренутак у коме би могла народ усрећити или упропастити, тренутак, у коме се имало бирати, да ли је боље и мудрије сносити неуставну и незакониту владу и њену радњу још до нових избора, или је боље и мудрије средством физичног отпора покушати и колоток државних послова у границе устава и закона увести.

Ценећи тешко стање наше отаџбине, ценећи све пошљедице, које отуда морају потећи, а највише штедећи ову јадну измучену земљу; ценећи и то, какве су побуде нагнале владу и напредвачку већину да се служи и вануставним и незаконитим мерама — ми смо изабрали пут очекивања даљих догађаја, пут стрпљења и очекивања општих избора.

Скупштина, која је састављена на поменути начин, довела је решења, да се у целој земљи уведе пољска цандрмерија, донела је још друга решења, којим је мењала законе о посредним порезима, донела је закључења да се монопол продавања соли прода и многа друга закључења, која су буџет увећала са 7 милиона динара.

Тако да је од Бонтуовог уговора до сада буџет нарастао са 1 милионом дуката.

Из свега овога поштовани збор увидиће, да је наша странка увек радила да народу умножи слободу, да му право суверенства одбрани и учврсти, да му имаће и кесу заштити.

Наша странка тежила је да се администрација државна опрости и ојевтића, да се земаљска управа преустроји у духу народном, у духу штедње; тражили смо да се началства укину, да се укину наши дипломатски посланици на страни, да се пореза не увећава, и да се даначна система правилније разреди.

Али врх свију питања, ми смо тражили да се устав промени у духу демократских слобода, у духу народног суверенитета, у духу народне самоуправе.

Какав устав мисли напредњачка влада дати народу, то ће сваки знати кад само погледа да под њеном владом могу као скупштинари седити у скупштини и они људи, који су добили само по неколико гласова, кад само погледа да скупштина може упражњавати места посланичка и ако нема $\frac{2}{3}$ чланова на окупу. — Кад погледа да јој је и овај устав сувише слободоуман и да даје народу сувише велика права.

Но влада тежи промени устава. И као претходне мере треба сматрати ограничење штгампе, непотврђивање општинског закона, уважање пољске пандамерије и т. д.

Стање у земљи за промену устава у духу народском приближило се и сада добра промена устава зависи једино од воље и енергије паше партије, од пожртвовања, рада и усавршења организације њене.

Ако желимо да сачувамо нашу земљу од реакције напредњачке, ако оћемо да смањимо народу терет, ако желимо да у земљи створимо устав, по коме ће сваки министар одговоран бити за своја дела, ако желимо да се ништа не сме утрошити што није одобрено, и ако желимо да се у земљи одомаћи политика народна, која ће земљу чувати и бранити, ако оћемо да питања решавамо мирним путем, путем договора; онда се упните сви из петних жила, да створимо нашу странку тако јаку и снажну, тако распростраћу и урећену да не остане ни један срез без радикалног месног одбора, и да не остане ни једно село без свога заступника. — Ако тако уредимо нашу организацију, ако прикупимо средства да можемо одржати везу и онда кад нам ни пошта ни телеграф не примају наша писма; онда н. сигурно можемо рачунати да нам неће сметати ни Гарашанинова пољ. полиција, ни сви полицајци и чиновници, но да ће народ победити и себи народни устав дати, који ће му осигурати будућност и очувати његове тековине.

Пера Максимовић предложи да се скупштина одазове дужном благодарношћу народном борцу

пок. Адаму Богосављевићу, као што се одужила имену пок. Светозара. Скупштина се одазва са: „Бог да му душу прости“.

Преседник оглашава састанак за закључен, и заказује сутрашњи у 8 сахати пре подне.

Састанак је закључен у $\frac{1}{2}$ 6 сахати.

III. САСТАНАК.

Крагујевац, 27. јула 1882. год.

Седница је отворена у $\frac{1}{2}$ 9 сахати пре подне.

Председник позива једног од гг. секретара, да прочита скупштини записник прошлог скупштинског рада.

Секретар Стева Милићевић прочита записник II-ог састанка, који скупштина усвоји једногласно и без примедаба.

Преседник извести скупштину, да је приспело са разних крајева Србије, више поздрава скупштини народне радикалне странке, и позва секретара Перу Максимовића да их скупштини прочита.

Секретар Пера Максимовић чита поздраве: из Београда од Светомира Николајевића, Гершића и другова, и други од Јевте Неимаровића и другова; из Ивањице од Миће Јованчевића, преседника месног одбора рад. партије у Ужици, и другова; из Баине-Баште од месних радикалаца; из Ивањице, од Милоја Пивљака и дру-

гова; из Пожаревца, од Добросава Лазаревића и другова; други од сељана села Касидола, и трећи од омладине земљод. шумарске школе; из Ваљева од Вучића Миловановића, председ. месног радик. одбора; из Пожаревца од Шумкарца и другова, из села Бара; из В. Градишта од поп Милоја и другова; из Смедерева од Петровића и другова; из Власотинаца од Луке Ристивојевића; из Бање од Гавре Аничића и Јокановића; из Лознице од Ђуре Милијашевића и другова, и други од Андре Николића и другова; из Шапца од управе радничке касине, и други од месног одбора радикалне странке; из Маријен-Бада од Тасе Банковића; из Ужице од ужичких радикалаца; из Шапца од Павла Караматића и осталих, и други од Анте Алексића; из Бруса од Антонија Поповића и другова; из Књажевца од Николе Павловића и другова; из Београда од Паунковића и Томића; из Ивањице од Симе Тутуновића; из Ивањице од Јеремије Ђировића и другова општине гугаљске, другу од Тодора Чанчара и другова из Горобиља, и трећу од Јанка Митровића и другова из Висибабе; из Пожеге од Михаила Шуњеварића и другова из општине пожешке и бакионичке.

Скупштина се на сваки овај поздрав одазва свима поздрављачима са: „Живели“!

Сретен Тодоровић предложи да се свима овим поздрављачима изјави отпоздрав, преко листа наше партије. Ово ставља у дужност председ-

нику скупштине, који ће о томе известити скупштину.

Скупштина једногласно усвоји предлог Сретин, а председник изјави да прима на се дужност, да поздрављачима изјави отпоздрав.

Председник изјави да је на дневном реду извештај одбора, одређеног да прегледа разне рачуне наше партије. Да би овај одбор пре извршио поверени му посао, поделио се у три одсека: *одбор за преглед рачуна, одбор за приманье предлога, и одбор за преглед пуномоћија изасланика.* За тим позва известиоце да прочитају извештаје сваки од свог одбора.

Јоца Ж. Јовановић, известилац одбора за преглед рачуна, прочита извештај о стању касе главног одбора. По том извештају примљено је свега 3462 62 п. дин., а издато свега 1731 30 п. дин. У ову суму улази и зајам уредништву „Самоуправе“, који кад се наплати, биће готовине свега: 1730 32 п. дин. Одбор је нашао да су ови рачуни главног одбора исправни и препоручује скупштини да их као такове прими.

Скупштина једногласно и без примедба усвоји поднети извештај и рачун глав. одбора. —

Исти известилац прочита даље извештај о рачуну „фонда гоњених радикалаца“, према коме примљено је 2534. 80 п. дин., а издато је 970. 60 п. дин. Готовине налази се свега 1564. 20 п. дин. Пошто је одбор нашао да је рачун тачан и исправан предлаже скупштини да га прими.

Скупштина једногласно и без примедаба усвоји поднети извештај рачуна „фонда гоњених радикалаца“.

Исти извештај прочита извештај о рачунима уредништва „Самоуправе“, према коме је било примљено од 1. јануара 1881 год. па до 15. јула 1882 год. 32.281.72 п. дин.; а издато је 32.462.15 п. дин. На дугу има 7702 динара. Одбор предлаже скупштини да и овај рачун као исправан прими.

Скупштина једногласно и без примедаба усвоји поднети извештај рачуна уредништва „Самоуправе“.

Преседник саопштава да одбор за пријаву пуномоћија изасланика и преглед броја гостију, који су дошли на овај скуп, није још готов са својим извештајем, јер нови изасланици и гости долазе непрестано и пријављују се; но то ће учинити доцније.

Симон Павићевић предлаже да одбор поднесе тај извештај на завршетку скупштинских седница, када ће се знати тачан број дошавших изасланика и гостију, јер ће тада нови престати долазити.

Скупштина усвоји овај предлог.

Преседник саопштава скупштини да је поп Јанко Пурић поднео интерпелацију на гл. одбор што исти није позивао пуномоћнике месних одбора да присуствују у седницама гл. одбора, и да у решавању учествују, кад је то прописано

чл. 9. штатута нар. радик. странке. Главни одбор примио је интерпелацију, и на исту ће одговорити Пера Тодоровић, члан главног одбора, који је известилац главног одбора.

Пера Тодоровић известилац главног одбора вели, да је главни одбор поступао према штатутима, и кад је год било могуће обраћао је се месним одборима за мњење у свим важнијим питањима. Ово је нарочито онда рађено кад ствари нису биле хитне, кад се нису морале решавати за сахат и два. А кад су ствари биле тако журне да се нису могле одложати ни за један сахат, као што је случај био при потоњим изборима, онда је главни одбор радио сам на свој рачун и на своју одговорност. Осем тога нико од чланова није позиват за то, што је у скупштини било 50 наших људи из разних крајева, који су увек били у стању да свој крај заступе у извесном специјалном питању. Но и ако је ово навео у одбрану рада главног одбора, опет је за што већи споразум и договор. Да би у будуће веза између главног одбора и свију месних одбора била што чвршћа, предложио је да скупштина реши: *да од сада месни одбори изаберу на извесно време сталне изасланике као поверенике, и имена ових главног одбору саопшти, како би их овај на случај потребе могао позвати.*

Сретен Тодоровић вели, да није практично да се по овом предлогу бирају стални изасланици, јер у глав. одбору претресаће се разна питања,

па се може десити да послати изасланици месних одбора неће имати за то довољно спреме. Много је боље да се за дâне случајеве бирају изасланици, јер ће се тада имати у виду њиха стручност и разумевање у овом или оном питању, према чему ће најспособнији бити изабрани за изасланике.

Симон Павићевић слаже се са предлогом Перетодоровића, а противан је предлогу поп Сретином, јер би било незгоде и задоцњења, пошто би се за сваки случај морао сазивати одбор и бирати нов изасланик; а за ово би требало по више времена у неким и неким местима. Овај предлог има се узети као једно објашњење чл. 9. наших штатута, а никако као промена или замена истог члана.

Петар Тодоровић известилац гл. одбора одговара поп Срети и објашњава поново свој предлог у горњем смислу. Предлог сам за то изнео, што често влада искрене изненада са по неким важним питањем, које има одсудног уплива на рад наше партије, у ком случају не може се одбор одмах састати, па ва то треба изабрати једног повереника. Зебњи поп Сретиној да изасланици неће бити способни и стручни људи нема места, јер се ту не тражи бог зна каква способност, а сем тога у гл. одбору има довољно способних и стручних људи. Повереници се могу бирати на дуже или краће време, како год хоћете.

Веселин Туцаковић слаже се с предлогом известиочевим, но предлаже још и то, да се за случај кад је повереник спречен избере још по један замењеник.

Јанко Пурић интерпелант задовољио се са објашњењем известиочевим, и усваја предлог овога о избору повереника.

Добросав Ружић слаже се с предлогом известиочевим. Ни у скупштини нису сви способни, па опет за то сви заједнички раде. —

Ст. Милићевић вели, да нема места овом објашњењу, већ нек остане онако како се и до сад разумевало. Главни одбор радио је умесно и по штатутима.

Витомир Младеновић налази да је сасвим довољно што је по штатутима гл. одбор позван, да у свим важнијим случајевима саслуша месне одборе, и да је по томе излишан овај предлог и допуна.

Сретен Тодоровић поново брани своје мишљење да се не бирају стални повереници, већ нарочити, и онда, кад захте потреба. Није право да се другом да тапија да реши шта хоће, већ нека се остави месном одбору. —

К. Таушановић вели, да је без сумње одбору покљоњена сва вера кад је изабрат. Сви чланови партије заузели су се да у одбор изаберу најспособније и најпоштеније из своје средине, који ће достојно вршити свој позив и своју дужност. Кад је јуче гл. одбор изабран, опет је покљо-

њена вера овим људима којима скупштина највише верује, и које највише поштује и уважава. Из таквих људи склопљен одбор изабраће способне поверенике. Гл. одбор и прошле године споразумевао се са месним одборима у свим важнијим питањима, која нису била баш тако хитна. Он је за предлог известиоачев с тим, да се повереници бирају на три месеца. Гл. одбор позиваће поверенике месних одбора само онда, кад важна питања буду то захтевала, а неће их потрзати за којекакве ситнице.

Др. Павле Поповић говори за предлог известиоачев. Гл. одбор неће ништа предузимати без споразума са месним одборима. Десили се случај да нас повереници изневере, онда ћемо се послужити другим путем, одрећићемо им наше поверење, и тако ћемо их обрукати. Кад смо гл. одбору одобрили ранији рад, што нас је упућивао, онда треба тим пре и на ово да пристанемо, јер ће изасланици радити са главним одбором.

Председник вели, да ово није нарочити предлог који доноси собом промену штатута наших, већ је ово више објашњење и упутство за даље управљање. Гл. одбор жели да увек погоди жељу свију чланова наше странке. То је његово најпријатније осећање. Уједно гл. одбор хоће тиме да у неколико скине одговорност са себе, и да је пренесе и на све остале чланове партије, што ће тек онда постићи кад саслуша сва-

чији глас, свачије мњење. За то је за ово објашњење известиоца гл. одбора, и предлаже скупштини да га усвоји.

Скупштина је за овим донела закључак :
Да месни одбори према претпоследњем одељку чл. 9. изберу на три месеца по једног сталног опшномоћеника — изасланика, који ће бити стављени на расположење гл. одбору да их у важнијим питањима може позивати на договор.

Петра Максимовић пита председника, на основу чега је учињен зајам уредништву „Ђосе“, који се помиње у извештају одбора за преглед рачуна, кад по штатума „Ђоса“ није орган странке?

Председник одговара, да је „Ђоса“ у време кад му је зајам учињен био као допуна органа ове странке, па му је за то као таквом и дат зајам из касе уредништва „Самоуправе“. Дуг је учинило уред. „Ђосе“ пре нег се партија организовала, и да би се сачувала партија од каквих напада, мора се дуг исплатити. После тога „Ђоса“ је од стране партије напуштен и остављен да се сам о себи брине.

Петра Максимовић није задовољан с одговором председника главног одбора, јер је за ово требало решење како главног тако и свију месних одбора. Орган наше странке само је „Самоуправа“, а не и „Ђоса“.

Председник одговара, да је то било пре но што је партија организовала, те се за то и нису могли питати месни одбори.

Скупштина усваја објашњења председника глав. одбора.

Даје се четврт сахата одмора.

После одмора.

Председник скупштине доставља скупштини до знања да је „фонд Адамов“ нарастао са интересом на 1.357 динара. Досада је овим фондом руковао нарочити одбор; предлаже да се овај фонд од сада преда глав. одбору нар. радикалне странке што скупштина једногласно усвоји.

Сад је на реду објашњавање и тумачење програма радик. странке. Г. Пера Тодоровић узео је ту дужност на себе, изволите га саслушати.

Пера Тодоровић. Браћо!

Политичке странке у Србији већ су се прилично организовале, т. ј. прикупиле и прибрале у засебна јата. Свако јато тежи и стара се да што више браће и грађана придобије за свој програм, за свој правац и рад. Владајућа — напредњачка — странка за то врбовање и придобијање нових чланова и присталица има у рукама једно моћно средство, а то је *власт*. Употребом и злоупотребом власти даје се много што шта постићи, многи човек придобити, па ако хоћете и присилити да ступи у редове владине странке. Наша радикална странка нема тога сред-

ства у рукама, а и не дао јој бог да икад тим путем тече себи чланове и присталице и учвршћује своју снагу. Радикална странка нема ни чиновна, ни новаца, ни диспозиционих фондова, ни масних лифериција, ни ордена да тим средствима „умекшава“ и придобија „срца“ срп. грађана и тиме их мами и врбује у своје редове. Једино средство којим располаже наша странка, и којим жели и хоће да тече себи пријатеље, помагаче и трудбенике то је — *разлог и убеђење*. Разлог и убеђење то је наше једино оружје. Разложити, растумачити, убедити — то код нас значи придобити и освојити.

Из тих разлога главни одбор наше странке држао је да неће бити неумесно, ако и ову прилику употребимо да се са овако скупљеном браћом из свију крајева Србије још једном разговоримо о нашем програму и да га претресемо и објаснимо. Међу вама, браћо, има људи који су се поодавно помешали у политику и од више година баве се о овом послу. За њих, за те старе борце, наш је програм јасан и њима не требају никаква тумачења. Али тако исто има овде браће који су тек од скора загризли у ову често горку на и бљутаву јабуку политичке борбе, те је могуће да им је по што год у нашем програму још нејасно и неразговорно, пошто су наша основна начела морала бити исказана у програму веома кратко и сабијено. Тај сам посао узео ја на себе да оно што је у програму речено

кратко и сабијено мало развучем, растресем, објасним и протумачим, како би се са ове скупштине разишли још договорнији, збратимљенији и једнодушнији но што смо на њу дошли. Све нас довела је амо на скупштину једна мисао и једна тежња (вичу: Тако је!). Сви ми за цело можемо бити потпуно задовољни оном слогом, оном љубављу и једнодушношћу, оним редом и оном партајском дисциплином која влада у нашој младој странци (Тако је!); али опет за то ни једна разумна странка не сме никад заборављати, да је партајска једнодушност таква биљка коју ваља *непрестано* врло брижљиво неговати. И ако је наша партајска слога и једнодушност и сада светла и виђена пред другим странкама, опет зато порадимо да она, та наша слога — да све што је наше буде још и светлије и виђеније, како би се, као што вели песма, и на братском дивану и на јуначком мегдану имали и пред пријатељима и пред душманима чиме похвалити и подичити. (Вичу: Тако је! Врло добро!) С тога молим вас да ме саслушате најљубиво (Чујмо!).

Радикална странка политичка је странка. С тога пре но што пређемо на тумачење самога програма ове наше политичке странке, да се упитамо шта је то политика? шта је то политичка странка?

Кад овако какав прост човек упита каквог ученог господина чиновника: „Бога ти, госпо-

дине, шта је то политика?“, чиновник обично му одговара:

— Е, брате, та политика, видиш, то ти је чудна стварка, а бога ми и опасна је. Није то, брате, за свакога, а особито није то за вас сељаке. Маните се ви политике и ђавола, но гледајте ваша посла. Има тамо у Београду на ћу-туку мало већих глава које воде бригу о политици.

Тако веле обично по нека господа чиновници. Или ако не рекну тако а они веле овако: „Е, политика! Гола залудница и лудорија! Прођите се ви сељаци Ђорава посла и политике, па гледајте о чему живите“.

Мени није требало да захватам из далека те да докажем да има чиновника и њиних пришићелдија који тако говоре народу о политици. Уверен сам да баш овде у овој поштованој скупштини има људи које су начелници, капетани, писарчићи и други чиновнички окламиши позивали у канцеларију или их засретали друмовима и говорили им:

— Ама зар и вас носи беда у Крагујевац? И ви сте се под старост подурјасили те трчите у Крагујевац да политичарите. Носи вас враг куд не треба. Не гледате свога посла, но сте у ово радно доба поманитали те сте о своме круху и руху потегли чак у Крагујевац да и ви мало промућкате политику, као да свака капа иде на сваку главу, и као да је и ваша глава

за политику. (Вичу: „Јесу, бога ми, засретаги и одговарали“. „И претили су“. „Тако је!“ Један чича из крушевачког округа вели: „Ми смо уз пут морали где год наиђемо на среску канцеларију далеко да обилазимо, само да нас какав ђаво не засретне и не врати натраг“. Други вичу: „Нису нам давали пасоше и одузимали су нам полумоћија што су нам дале општине да дођемо на ову скупштину“. Узвици: „Тако је!“ Граја).

Па да се запитамо сад за што понека господа чиновници одвраћају народ да се не меша у политику? Да ли то чине с тога што истински држе да је политика гола дангуба и беспослица? Не, браћо. Та господа што једнако попују народу: „не мешај се у политику“ знају врло добро да је политика крупна и голема ствар и баш с тога што то знају они и наваљују на народ да се не меша у политику, већ да ту крупну и важну ствар остави њима господи и чиновницима на њино расположење, да је они воде, да је они кроје и растежу по своме ђефу. Баш то што се господа и чиновници грабе да политика остане у њиним рукама може вас најбоље уверити, да политика није никаква ситница, јер господа обично уму да проберу за што ће се пограбити. Бринути се како ће ти бити уређена твоја општина, твој срез, твој округ, цела твоја домовина, твоја скупштина, твој суд, твоја полиција, војска, школа итд. —

ето то ти и јесте мешање у политику. Политика ти кроји законе, политика ти одређује колики ће ти бити порез, политика те узима у војску, политика те изводи на границу, политика ти узима реквизицију, политика ти решава рат или мир — управо куд год се човек окрене куд год макне он удари и загне о политику. Је ли могуће, дакле, и треба ли, и ваља ли то да се један грађанин не меша у политику, кад је политика уплетена у све његове послове, кад му је политика преткала цео његов живот у друштву и од ње му зависи и његова тековина па и сами живот? Не, браћо. Ваша је дужност, наша је дужност, дужност је свију нас баш да се мешамо у политику и то што више и што живље. Не будемо ли чинили тако, онда ће и од сада као и до сада политиком витлати сами чиновници и кројити је онако како је за њих најбоље, а нама како буде. Буде ли нам тада тесна и неугодна капа што нам је чиновници скроје, немамо на кога зажалити — сами смо криви. Не били допуштати да нам за нашу рођену главу други кроји капу. (Вичу: „Тако је, врло добро!“) Кога сврби онај нека се и чеше. Ако вас данашње државне установе тиште, ако на судовима не налазите правде, ако код полиције не налазите личне сигурности, ако вам је школа јадна и траљава, ако су вам дације велике, а ви засукујте руке па јуриш у политику да заједнички поправљамо што неваља и

да зло заменимо добрим. (Вичу: „хоћемо! врло добро!“) . . .

Пошто сам наговестио шта је политика, да видимо сад шта су то политичке партије.

Има људи који налазе да је све ово што данас у Србији постоји и што бива врло добро, управо тако добро да се ништа боље не може ни пожелити. Има опет других људи којима се много што шта у нашим државним уредбама ни мало не допада и желели би да се много које-шта измени и поправи. Тако на прилику има људи који веле: добро је да кметове по општинама поставља и збацује полиција; други веле да то не ваља но кметове треба да бира и збацује сама општина. Једни веле дације су мале и право се разрезају; други опет веле дације су велике и криво се режу итд. Е сад кад се ти људи, који се слажу у томе шта у државним уредбама ваља, а шта опет не ваља но би требало да се мења и поправља — сложе и склопе у једно друштво да заједнички раде на томе послу, онда се то зове политичка партија. А људи се скупају у политичке партије с тога, што је у друштву и слошкџ увек лакше нешто постићи, но кад запиње сваки за се.

Ето таква једна дружина, таква једна политичка партија јесте и ова радикална странка. А шта она хоће и жели да постигне, шта она сматра да не ваља у нашим државним уредбама и чиме мисли да замени оно што неваља па да

буде боље — то ћемо сад омах видети из програма наше странке, који ја ево узимам да читам и тумачим. (Чујмо!)

Да почнемо редом читати став по став из програма, па ћемо се око сваке важније тачке, где буде требало објашњење, зауставити да је претресемо и објаснимо.

На првом месту стоји: (чита из програма) „као циљ нашега државног уређења, сматрамо:

„Унутра народно благостање и слободу, а споља државну независност и ослобођење и уједињење и осталих делова српства.

„Да се тај циљ постигне, треба да се развије материјална, умна и морална снага народна. Како је пак материјално благостање главни основ за јачање цалкупне народне снаге, *то — поред негована грађанских слобода — државним установама треба да буде поглавити задатак да подижу народно благостање јачањем произвођачке народне снаге и правичном поделом државних терета*“.

Браћо, између наше радикалне странке и других политичких странака у Србији, има велике разлике у мишљењу о државним установама. Али једна од најкрупнијих и најзначајнијих разлика која двоји нашу странку од других политичких странака, то је ово, што вам сад прочитах из нашега програша. Ево како. Веома је важно и од пресуднога значаја шта једна странка сматра да је *задатак и циљ државе*. Људи се могу

и не погодити и разићи у мишљењу, да ли је ова и она државна установа добра или рђава, корисна или штетна, па да то опет не значи да се они бог зна како разликују у начелима. Али кад се људи разилазе у томе *шта треба да буде задатак и циљ саме државне организације* — онда је то разлика огромна. Јер према томе шта хоћемо да достигнемо државним уређењем зависи и какве ћемо државне уредбе стварати, како ћемо нашу државу уређивати. Друкчије се мора уређивати држава кад се узме да је њен главни задатак да осваја туђе земље и градове, друкчије опет кад се узме да је њен главни задатак да оснажи и подигне један сталеж, један ред људи, на прилику чиновнике; друкчије опет кад јој се стави као задатак само да одржава мир и поредак у земљи, а са свим друкчије кад се узме да је задатак државе да ствара народно благостање и слободу. Ту је са државом као и са другим ситнијим стварима. Увек се човек пита за какву ти је потребу то, што градиш? Па каква ти је потреба, онакву и ствар градиш, којом хоћеш ту потребу да подмириш. Човек кује једно сечиво, па се пита за какав му је посао и према томе га гради. Нико неће узети бријачицу да њом цепа дрва. нити опет сатару да се њоме брије. (Допадање и одобравање.) Ето тако је и држава једна алатка, која треба да врши неки посао. Па пошто и ту крупну алатку што се зове држава опет граде и стварају људи

то, да би та алатка добро вршила свој посао, морамо на чисто знати за какав је посао градимо, т. ј. шта хоћемо да постигнемо државним уредбама нашим, какав задатак, какав циљ стављамо нашој држави?

И ето у томо важном и пвесудном питању шта треба да је задатак и циљ државе, наша се странка разликује од свију других политичких партија у Србији. Ако оставимо на страну спољни и тако да речем *привремени* задатак наше државе; да се и остали делови српства ослободе и уједине, у чему се, допустићу мање више све странке прилично слажу — у свему другоме међу нашом странком и осталим струкама постоји битна разлика. Ту основну разлику наши политички противници или намерно неће да схвате, или још пре ће бити да је, бога ми, баш и не опажају, јер некако нису свикнути да се удубљују у овака питања и да њима море своје скупоцене господске главе. (Донадање. Један глас: „Море се они око Бонту-а. То се боље исплаћује“.) Они се слабо паште, да буду на чисто и са својим рођеним начелима, па није чудо, што не обухватају у целини наша. Ко ни сам себе не разуме, како ће разумети другога. Но ја ћу се ево постарати, да ову разлику колико толико покажем.

То питање: шта је задатак и нравствени циљ државе, мало је помучно. Око њега су се пр'ли дуго многи учевни људи. Но нама овде

није сад до учевности и тих учевњачких прења, но ваља што простије да нагласим ту разлику, шта од државе тражи наша странка, а шта јој стављају у задатак све друге политичке партије.

Друге, нама противне партије сматрају, да је права и скоро једина дужност државе, да врши неку, тако да речем пандурско-полицајску службу. Они траже од државе само да чува личну и имовну сигурност грађана, т. ј. да нас брани од лопова и разбојника да нас не нападају и не убијају и да нас не краду и не харају. Они веле човеку: „развијај се и снажи, ради, теци и богати се како год знаш, умеш и можеш, то се државе ништа не тиче; она ће водити бригу само о томе, да те ко лично не напада и да ти не краде и силом не отима оно, што си умео и могао стећи.

Овако разумевање шта је задатак државе, било би добро и правилно само онда, кад би сви ми подједнако били снажни, подједнако учени, вешти и богати. Али пошто то није, ниги данас може бити, то из овакога сватања државнога задатка излази то, да онај, који је силнији вештији и богатији, глоби и притепљује слабијега. Друге странке, дакле, полазе с те претпоставке и узимају да је лична снага једнога човека — под снагом разумем и памет, и богатство и друштвени положај — да је лична снага, дакле, једнога човека довољна да он стече и извојује себи у друштву и држави толико мес-

та, знања и имања да може уљудно живети као што се пристоји разумноме створењу, што се зове човек, а од државе траже само да осигура човеку, да слободно може употребљавати и користити се том својом личном снагом.

Отуда излази да данашња држава, која је кројена по разумевању ових нама противних партија, испушта из вида и свога делокруга једну од најважнијих страна у човечијем животу, а то је страну *економску*. Или да речем простије, данашња држава не брине се како ће ко тећи, ту она човека оставља да се сам помаже, како може и уме, и последња јој је брига то, да ствара такве државне установе, како би сваки, који хоће да ради и тече могао заиста и да заради и стече толико, да може уљудно, као човек, живети.

Наша странка на против сматра, да је баш та економска страна, о којој се данашња држава или никако или веома слабо брине — најважнији задатак државе. Наша странка полази с те претпоставке и узима да се људи баш с тога и скупљају да живе у једном друшву и држави, што свакоме човеку за се његова лична снага није довољна да може живети и успевати као човек. Наша странка сматра да је код сваког човека на првом месту питање о лебу, о физичком опстанку. И ми држимо да се то прво и најважније питање за свакога човека не сме и не може не тицати државе. Крња је то и луда

мисао рећи, да се државе тиче само да ме ко не бије и не убије и да ме не похара, а не тиче је се да ли ја што имам и да ли могу што да стечем и зарадим. Нисмо се ми скупили да живимо у друштву, ни склопили државу само за то, што се појединце бојимо разбојника и и харамија, већ баш што хоћемо да овако у друштву лакше течемо и боље живимо. С тога се државе мора у велико тицати како њен народ зарађује и тече, и она мора узети на се бригу да ствара такве установе и поредак, како ће њени грађани заиста моћи што више да стеку и зараде, и да се нико не богати на туђ рачун. Лудо је то рећи: не можеш се сам бранити од харамија и за то ти је ту држава да те од њих брани, али можеш сам тећи и тећи како знаш. Ако ће држава оставити своје грађане да се у најважнијем питању, у питању о лебу и опстанку сами довијају и помажу како знају и могу према својим личним силама, онда је питање — на што нам је држава?...

Али не, држава не сме тако једноствано схватити свој задатак, као што јој то прописују наши противници. Историја рода човечијега то је борба с природом, с незнањем, са сиротињом и немоћношћу, у којој се налазило човечанство кад је отпочело своју историју. Постепено савлађивање те немоћи то је развитак слободе. Људи не би ни корака крочили у тој борби да су је водили сваки за се. Довршити тај разви-

так слободе и тај развитак рада човечијега за слободу — то је задатак и циљ државе. А основ и темељ тога развитка то је — народно благостање. Ово је таква истина и тако природни задатак државе, да је држава кроз сва времена у неколико морала служити и овом задатку у пркос свију мудровања разних државника, да у економске одношаје грађана држава не преба да се меша и да то није њен посао. Државници су проповедали, да што се народне тековине тиче ту треба оставити нека иде како иде, али саме околности нагониле су државу да се често и нехотице, и несвесно, па баш и против воље државних управљача морала мешати у те ствари. Но пошто је то мешање било нехотично, несвесно или изнуђено, то је обично доносило мало вајде, јер држава или није погађала где треба, а где не треба да се меша, или је њено мешање било тек као од беде и на припад, почињало се, па се оцет прекидало, или је на послетку свраћана пажња на ситнице, где се могу помоћи сами људи приватно, а пропуштане су крупне и значајне ствари, где је државно мешање било неопходно и где је само оно могло помоћи. Тако на прилику код нас је узела држава на се да води бригу како ће људи доћи до боље пасме коња и за то држи у Љубичеву државну ергелу, а није се умела на време умешати и стати на пут, да сељачка имања не прелазе у руке кајишара и зеленаша. Држава је

дакле допустила и гледала мирно како сељаци, који живе од земље, остају без земље, а она се гомила у рукама кајишара, који сами земљу не раде, но терају с њом шпекулацију. А то не би смело бити да је држава наша јасно схватила шта је њен задатак. Да су у оно време, кад су сељачке земље почеле у велико прелазити у кајишарске и заватинарске руке на државној управи били људи, који разумеју шта је прави задатак државе, они би нашли средства и начина да то спрече, да не дадну, да сељак остане без онога, без чега не може живети — да остане без земље.

Ту бригу дакле о народној тековини, то мешање државе у економске одношаје друштвене, што је до сад држава чинила несвесно, нехотице, без реда и плана, наша странка хоће да држава узме на се свесно, јасно и да је извршује с планом и разумевањем.

Ми хоћемо дакле да наша држава води бригу не само о томе, да когод њене грађане не убија и не хара, већ и о томе, и то поглавито о томе, да њени грађани могу што више зарадити и стећи.

Ми тражимо од државе, не само да *одржава ред*, већ поглавито да *ствара ред* у земљи, остварајући такве економске установе и одношаје, како ће сваки радан човек моћи заиста и да заради колико му треба за уљудан живот, и како шпекуланти и кајишари не ће моћи законским

глобљењем и пресварама да се богате на туђ рачун и од туђе кржаве зараде. (Одобравање).

Овде није место, а и време је кратко, да наситно претресемо и објаснимо ово питање, али колико је било могуће ја сам вам, браћо, нагласио шта тражимо од државе ми, а шта јој стављају у задатак све друге политичке странке у Србији, и ви сте у неколико могли увидети, колика је ту разлика између нас и других странака. Још да напоменем само ово. Ми тражимо да држава води велику бригу о народној привреди и тековини с тога, што по нашем разумевању материјално благостање, или простије да рекнем, имућност свију грађана то је основ и темељ свега другог напредка. То је друга страна оне тачке у којој се наша странка битно разликује од свију других политичких партија у Србији. Друге партије виде наш једини спас или у школи и просвети, или у снажној и добро уређеној војсци, или у ојачаној и развијеној трговини и индустрији, или најпосле полагају све наде у политичке слободе. Наша пак странка ставља на прво место народно благостање, а под тим разуме имућност *свију грађана*. Наша странка држи, да докле год сраски народ не буде имућан, све дотле ни наше школе, ни наша војска, ни наше политичке слободе не могу бити како ваља снажне и сталне. Наша странка вели дајте вароду имања, па ће он онда сам наћи пут и у школу и у цркву, па ако хоћете и у

рај, (Допадање и живо одобравање). Го и гладан народ мучно се просвећује. Тако исто го и гладан народ мучно може да очува своје политичке слободе, баш ако каквим тешким напорима и стицајем сретних прилика и дође до њих. Народ лепо каже: „Сирома човек готов ђаво“. Дакле, прво хлеба, па ће онда све друго ићи лакше. Разуме се да и школа и трговина и индустрија и политичке слободе и многе друге установе помажу народу да што више и боље заради и привреди, да лакше дође до хлеба, с тога се и о томе мора водити велика брига, али и ту треба знати шта је чему темељ и шта је од чега прече, *шта су средства, а шта ми је циљ*. Ево и нашк странка прегла је и баш се живо бори и за сад готово целу своју снагу улаже да извојује политичке слободе. Али ми се ни мало не варамо и врло добро знамо, да ће те политичке слободе бити кратког века, ако би се, пошто их извојујемо, ту и зауставили. Но наша странка то не мисли. Она зна да се само целокупном *државном снагом* могу створити у овој земљи такве економске установе, које ће народ довести до благостања, с тога је и прегла да за сад прво ту државну снагу одузме од бирократије и преда народу, како би после народ том *целокупуном државном снагом* могао уредити и политички и економски своју државу тако, да у њој заиста буде опште благостање, на коме ће се тада тек у правом смислу развити и оп-

шта просвета и слобода. Сада државну снагу и народну тековину један сталеш — бирократија чиновништво — употребљује поглавито на своју корист, а у првом реду на подизање своје имућности. Доста је овај народ издирао за другога. Време је да поради што и за себе.

(Вичу: „Живео! Живила радикална странка!“ Живо одобравање).

Браћо, пошто сам вам наговестио шта наша радикална странка жели да постигне државним уређењем, и пошто сам вам напоменуо, да је за сада главна брига наше странке да сва државна снага пређе у руке и на располагање самога народа, ред је да вам речем и којим начином, каквим уредбама мисли наша странка то постићи. И ту сад на прво место долази:

Законодавство.

Ви ћете лако разумети, браћо, да је то веома важна ствар: ко гради законе у земљи. „Свака кука себи вуче“, вели народ. Тако је и овде. Онај који гради законе увек гледа да их тако начини, како ће за њега бити лакше. Сад ако законе гради један сталеш, један ред људи, онда ће ти људи курдисавати законе онако како је за њих најбоље. Тако исто, ако законе гради сам народ, онда се можемо надати да ће закони бити онакви како је за сам народ најбоље. (Вичу: „Тако је“). . .

Ко гради и како гради законе то се прописује и наређује једним основним законом који

се зове устав. На уставу оснивају се после сви остали закони. Што је темељ згради, то је устав држави. Кад је темељ рђав, кад је он слаб, трошан и незгодно постављен, онда ни цела бина не може ваљати. Тако је исто и са државом, којој није добрим уставом ударен добар темељ. У такој држави онако је исто незгодно, несигурно па и опасно живети као год и у згради којој је темељ слаб и рђав. Као год што се таква зграда љуља, пуца и сваки час спада с ње леп и малтер на главу њених становника, тако исто и у држави са рђавим уставом сваки се час грађанима руше на главу балвани и каменице у облику разних државних терета, глоба, кривда, притисака и других мука и корова. Но како има народа који никако и немају устав, а има их који имају рђаве и добре уставе, па, ради бољега разумевања, дозволите ми још једно грубо упоређење, које ће у неколико објаснити свар, пошто се немамо кад дуго задржавати на овоме питању, а један пример често је у стању да објасни све што не би могли објаснити дуги разговори. Елем, народи без устава то су као чергари који и немају кућа но живе на ледини под разапетим платном. А ви знате у које се људе броје такви људи и какав им је живот. Народи који имају рђав устав, то су као људи који имају неку вајну кућицу, али је то кровинара и дашчара, у којој је пуно дима и мрака, пуно студи, невоље, јада и сваке гадежи. Држава са добрим

уставом то су као јаке, видне, суве и светле одаје, у којима је свакоме топло и угодно живети.

Ми имамо нешто мало вајна устава, али он је грађен без многога питања народа; грађен је у мутном и тешком времену после крвавог убијства једног срп. владоца. Помислите како би јадна и жалосна морала бити она кућа коју би укућани навалили да склепају у оном тренутку кад се међу њима догодило убијство, и кад мртвац још лежи неукопан на мртвачком столу. Разуме се да се тако на трке у оној скаламутњи и страху не би могло ништа стално и добро направити. Ето тако од прилике грађен је и наш данашњи устав 1869. год., после убијства кнеза Мијаила.

Ту су неколико власника у оном зору и престрављеном народу спетљали данашњи наш устав како су могли и умели. Да ли нису могли, или нису хтели, или умели направити што боље, не ћемо сад овде претресати. Доста то, да је наш данашњи устав крпеж слупан у оном зору, страху и забуни после топчидерскога убијства. И сад тиме тако слупаним уставом ми се ето таворимо и белаишемо скоро пуних 13 година. Ако је за вајду то је доста. Време је да народ сад на те нани и према стеченом искуству гради себи нов устав.

(Вичу: „Живео“! Дуго и веома живо одобраваће)...

Ја вам мало час рекох, браћо, како је то веома важна ствар ко ће градити законе у земљи, или као што се то обично вели: у чијим ће рукама бити законодавна власт. По садашњем уставу тако је удешено, да се при грађењу закона народ истина нешто мало припитује, али у главном данас се закони не граде по вољи, жељи и памети целог народа, или као што то писмени људи кажу, данас закони нису израз народне воље и његових потреба. И наш устав, и наш изборни закон као и закон о пословном реду у скупуштини, такви су данас да наши министри и њиви чиновници могу скоро увек потурити, да у скупуштини њина воља и жеља постане закон, а народна воља и жеља да се бади у запећак. (Велико одобравање. Вичу: „Тако је било до сад, али више не дамо тако“!) Оно главно што наша радикална странка жели постићи новим уставом то је ово: ми хоћемо да пуна законодавна власт, да грађење закона пређе у руке народа; хоћемо да се закони не могу више кројити по вољи мивистара и неколико њиних пришивака, што су се и ако живе у народу, одредили од народа, већ да сваки закон буде творевина целог народа и прави израз његове воље. (Вичу: „Живео! Живели радикалци!“)...

А да би се то постигло радикална странка тражи да уђу у нов устав ове одредбе (чита из програма):

„1. Скупштину састављају само посланици народом изабрани; избор је непосредан, а право бирања имају сви пунолетни грађани српски“.

То је прва тачка. Да је мало објасним. Да се упитамо прво шта значи то, да „*скупштину састављају само посланици народом изабрани?*“ То значи ево ово: По нашем садашњем уставу наређено је тако, да на сваки три посланика које бира народ долази по један посланик кога бирају министри. Такви се посланици зову „*владини посланици*“. Њих влада увек узима од људи за које зна да ће бранити у скупштини њен рад и њену вољу, па тако увек и бива, сем ако се влада где год превари те из непознавања узме по кога, који се после подурјаси, па неће да пристаје уз њу као шипка уз бубањ. (Један Посавац вели: „*као прибогу Таушановић*“). Тиме што министри, или како се обично вели влада, узимају у скупштину неке своје особите посланике, оделито од посланика народних, показује се јасно, да министри имају и неке своје одвојене интересе, па с тога траже и одвојене посланике, који ће те њине интересе заступати и бранити. Јер ако је скупштина народна, ако она заступа народ, што ће онда ту неки одвојени владини посланици?

Народни посланици обично су људи од малих школа, а често и неписмени, као што је и сам народ. Они не знају све параграфске мајсторије и ђаволије, које су често само за то ту

да јасну ствар замуће и забуне и да простије људе сплету и омету, да му крснога имена не могу разабрати. Међу ове мирне и склоните људе влада напусти своје често насртљиве параграфске асасе. Иза леђа свака три народна посланика стоји по један владин параграфлија, у чијим се рукама сваки параграф вије као каиш. Они салећу народне посланике разним наговорима, дрмусају их и обрлаћају, или као што они веле „обавештавају“ дотле, док људе не повуку за собом, те често учине по нешто, што никако није у интересу земље и народа, и што народни посланици и ако су простији по својој здравој памети никако не би учинили, да није било владиних посланика, који су их на то навраћали. Ето те параграфске бињедије, те владине посланике, ми радикалци нећемо више у скупштину. (Вичу: „Живео“, „Врло добро!“ „Нећемо их“). Нека су врата скупштинска отворена свакоме кога народ у њу прати, нека су отворена и простом и учевном, само нећемо да влада, да министри стоје на тим вратима и да се они питају кога ће у скупштину пропустити. Хоћемо да вратар, да онај што шаље и пропушта у скупштину буде сам народ, а да се у тај посао не пачају министри; хоћемо да у онај узвишени, у онај свети храм што се зове народна скупштина не може ступити као посланик нико, чујте, ама нико (говорник уздиже руку) кога тамо не пошље народ! Ето то значи оно

место у нашем програму да народну скупштину састављају само посланици народом изабрани. (Дуготрајно и живо одобравање. Многи посланици поустајали и пошли говорничкој трибуни. Преседник звони и виче: „Чујмо!“).

Даље се вели у програму: „избор је непосредан“. А ево шта то значи. Кад се бирачи једнога среза или рецимо једнога места скупе, па они сами бирају посланика, онда се то вели да је избор непосредан, јер између бирача и посланика нико не посредује. Но кад бирачи прво изберу поверенике, па тек ти повереници иду те бирају посланика, онда се вели да је то избор посредан, пошто тада бирачи не бирају сами лично свога посланика, већ га бирају посредно преко својих повереника. Бирање посланика, дакле, може да буде од две руке, и по нашем данашњем уставу ми имамо обоје: по окружним варошима избори су непосредни, по срезовима посредни преко повереника. Наша странка рачуна да ово двојеће да се на једном месту бирају овако, на другом онако није нужно ни потребно. Што ће нам ово издвајање окружних вароши од осталих срезова? Сви смо равни грађани, били варошани или сељаци, па што онда да не бирамо и посланике једнако? С тога је радикална странка за то да у целој земљи бирање посланика буде од једне руке и то да буду избори непосредни. Непосредне изборе хоћемо за то, што држим да ће увек бољи човек бити

изабран за посланика ако га бира сам народ непосредно но ако га бирају повереници. Више људи теже је обрлатити и заварати. Ту ће се увек наћи више људи који лично и блиско познају човека што су га наумни бирати, те ће моћи и другим бирачима показати и доказати, ко је и какав је, и да ли га вреди бирати? У опште, и овде важи оно да „више очију више виде“. А после, код посреднога бирања преко повереника, посланичка одговорност некако се много развлачи. Ту су бирачима одговорни повереници, па тек повереницима одговорни су посланици. Тако бива често те, што по реч, „тата на маму, мама на тату“ па најпосле изиђе да народу нико не одговара. Сећате ли се оне приче како је „човек нешто зановедио жени, а жена кучки, а кучка репу, а реп вели нећу“. Ето тако некако на ту прилику личи ми и ово бирање посланика преко повереника. (Допадање ч одобривање). Наша странка хоће да посланике бира непосредно сам народ, па онда да се зна да су ти посланици томе народу непосредно и одговорни; а не овако: бирачи се изговарају на поверенике, повереници на посланика, а послови једнако иду како не треба. (Вичу: „Тако је!“).

Сад да видимо овај став, где се вели: да „*право бирања имају сви пунолетни грађани српски*“. Ово је важна ствар, браћо. Ви знате како је код нас кад се бира кмет. Ту се тражи да човек плаћа свој пун данак, главницу — па тек

да може бирати кмета. Ја сам из уста Гарашанинових чуо, да би он био рад да то тако узакони и за бирање посланика. Па није да тако мисли сам Гарашанин. И код нас и у другом свету има људи, који човеково право мере по кеси. Што год ти је већа кеса веће ти је и право. Ко нема имања, нема ни права. А дужности, видите, има. Кад дође ред да се иде на границу, онда се не вели: „ти си пуки сиромашак, ниси уживао никаква права у општини, ниси смео излазити на биралиште, с тога и сад седи код куће и не мораш ићи на бојиште. Јок, већ био богат, био сиромаш — маширај! И то она пука сиротиња у прву линију, а на богаташе после јал ће доћи јал не доћи ред. (Вичу: „тако је богме“). Кад сиромашку његова немаштина ништа не смета да гине за државу, не треба да му смета ни онда, кад треба да ужива нека грађанска права у држави. Човечија глава — велика је цена, јер као што је познато сваки човек има само по једну. Ко, дакле, за домовину главу даје — тај много даје. Том се ценом све икупљује. С тога се грађанима, од којих се тражи да гину за домовину, не смеју ускраћивати никаква грађанска права, под неким изговорима што не могу толико и толико да плаћају држави. У опште, у једној држави никад не сме бити *имућност* оно мерило и аршин, којим се одмерају грађанину његова грађанска права, ако се хоће да у тој држави буде

правога реда и напретка. Учесће у државним пословима не сме се одмерити по дубини кесе, па ко је богатији, онај нека и барата по држави, а ко је сиромах, његова нигде да се не чује и не једе. Спречити сиротињи да се не меша у државне послове за то, што је сиротиња — значило би угушити глас баш оних, који највише осећају тежину незгодних државних установа, и по томе имају највише интереса да раде на поправци свега што је у једној држави гломазно и тегобно за народ — значило би, дакле, угушати глас оних, који су по самоме свом положају принуђени да буду покретачи нужних друштвених преображаја и поправака. Радикална странка то неће. Радикална странка вели: Баш за то што сам сиромах имам право и хоћу још три пут више да се мешам у државне послове, јер баш за то што сам сиромах и што ми је танка грбача, ја више и осећам, више ме и боли сваки државни терет и неправда, који се опру на моја мршава и гола леђа. А кад ме што жуљи и боли (говорник се пљеска по потиљку) ја имам и право да мојој бољи и муци лека тражим, ако се жели да у земљи буде слоге и послушности законима. Јер сваки грађанин па био он богат или сиромах, има пуно право да рекне: „Ако хоћеш да ти вермам и слушавам тај закон, мораш питати и мене ко ће га и како ће га градити, пошто се то и моје коже тиче; а не овако заседну њих неколико газда и господе, па навр-

љај оволику хрпу закона (говорник показује руком), а ти сиротињо после само погни шију, упрegni се и вуци што ти је натоварено. Нећемо више тако бели! (Шљескаће и бурно одобраваће)... С тога је радикална странка и метула у свој програм: да право бирања имају сви пунолетни српски грађани, не гледећи на то, да ли су богати или сиротни и колико који плаћа држави. Да плаћамо држави колико ко може према своме стању, али да држава не тргује и не пиљари са грађанским правима својих држављана. Грађанска права нису ужичка пастрма, да их држава крчми на грош и на 20 пара, па ко више плати ономе већи режањ и да одреже. (Допадаће и одобраваће). Сваки човек, па био богат или сиромаш, самим рођењем добија тапију на сва грађанска права, која у опште постоје у његовој домовини, под условом, да од грађанских терета сноси онолико, *колико му је могуће* према његовом стању. То радикална странка држи да је право и добро. (Вичу: „Живела! Тако је!“).

У овоме ставу још нам остаје да малко проговоримо о овој речици: „*пунолетни*“, јер се вели да „право бирања имају сви *пунолетни* грађани српски“ Ову реч „пунолетни“ ми смо метули у програм не с тога, што би било људи, који би хтели да и непунолетници могу бирати посланике, већ с тога, што има људи, који зуцкају, да би требало дати право да бирају посланике

само људи преко 25 година. Ми пак велимо: кад је пунолетство довољно да човек *главом* одговара за своја дела — јер пунолетнике стрељају кад што крупно скриве — кад је владоцу довољно 18 година, па да буде пунолетан да земљом влада, свакојачко ће и обичном грађанину бити доста 21 год., па да буде пунолетан за бирање посланика. (Вичу: „Врло добро“.

Тиме смо, браћо, свршили објашњење тачке прве, и сад прелазимо на тачку 2., која гласи (чита):

„Законодавна скупштина састаје се у извесан дан, а разилази се кад свој дневни ред исцрпи, или кад владалац нађе за потребно, да учини употребу од свога уставног права“.

Да објаснимо шта оно значи, да скупштина треба да се састаје у „извесан дан“, а да се разилази тек онда, „кад свој дневни ред исцрпи“. По садашњем уставу одређено је само да се скупштина мора сазвати сваке године, а није одређено и време кад то мора бити, ни то, колико ће времена остајати на окупу. Тиме, што то није одређено, дато је министрима мегдана да развлаче и одгађају скупштину и да је у сред посла прекидају и распуштају како год им је воља. Тако је бивало да се скупштина сазивала последњега дана у години, па се онда у идућој години држи за годину прошлу. Бивало је и то, да се једним истим указом скупштина и сазива и одмах уједно и распушта и ако се није ни

састала. Тим одуговлачењем и одгађањем скупштинскога састанка доста се знатно крњи свето народно право, да сваке године има своју редовну скупштину и често бива, да докле се министри скањерају да се сазове скупштина, дотле многи важни послови народни чекају и држава остаје у назатку. Бива често и тако, да министри стрепе од контроле народне, па је разгађају и не сазивају скупштину све дотле, док не доспеју да своје рачуне курдишу, и своје погрешке замажу и претрпају. Ето, да се то не би и у будуће догађало, радикална странка тражи да се у новом уставу одреди дан кад ће се редовна скупштина састајати сваке године. Па кад тај дан дође, онда посланици да не морају чекати ничији позив хоће ли их или неће позвати, већ да иду на своје месте у скупштину и да без дангубљења врше народне послове. Кад посланици напред буду знали дан, кад се морају скупити да раде, онда ће боље моћи распоредити и своје приватне радове, те неће морати као сад сваки час узимати осуета ради својих домаћих послова и тиме крњити скупштину и ометати је у раду. Кад тако буде наређено, онда састанак скупштине неће зависити од воље једнога ћудљивог министарства, које може имати својих интереса и рачуна да се скупштина не састане, па ма отуда државни послови и општи интереси глађана трпели највеће штете. Тада ће се народни посланици, у одређен дан, по

праву које им устав даје, скупити у скупштину, а да им *нико* не могне и не смедне рећи: „Идите; што сте дошли? Ја вас нисам звао!“ Кад народ има право да му се сваке године састаје његова редовна скупштина, не треба допустити да му се то право крњи и изиграва у пракци, у примени и извршењу. (Вичу: „Живео! Врло добро! Тако хоћемо“). За то радикална странка и тражи у своме програму да се у новом уставу изриком одреди дан (датум), у који ће се редовна скупштина народна сваке године састајати. (Вичу: „Врло добро!“).

Сад да видимо, браћо, шта значи овај наш захтев: „да се скупштина разилази тек онда, кад свој дневни ред исцрпи“.

Као год што је важно да састанак скупштине не зависи од ничије воље и ћуди, тако је исто важно да нико не може прекраћивати рад скупштине и распуштати је по својој вољи и ћуди. По садашњем уставу и до сада бивало је обично овако: Скупштина се састане; народни посланици, који знају нужде и терете народне, навале на владу: да се ово и ово узакони, да се ово и ово поправи, да се ово и ово олакша народу. Влада се не брани и не противи; она на све одговара: „врло добро, тако је, то и ми министри хоћемо“ — и прима писмене и усмене захтеве и жеље посланика и трпа их све на једну гомилу. А за тим вели овако: „То је све лепо и добро, што сте ви народни посланици тра-

жили, и влада ће о свему томе водити рачуна, ми ћемо све то узаконити, него знате, прво треба да посвршујемо неке ствари, које ми министри имамо да изнесемо скупштини на решавање и које су врло хитне“. Па онда почну износити: „Да се нађу нови финансијски извори; да се установе нова посланства; да се овим чиновницима повиси плата, а онима да пенсија; да се влади одобри овај и овај издатак што је „била принуђена“ учинити преко одобреног буџета итд. На послетку влада изнесе на решење скупштини и буџет, т. ј. предрачун годишњег државног прихода и трошка, па кад наваљивањем и то прођушкају кроз скупштину, онда се господа министри погледа по брадама и рекну: „Е, сад, браћо скупштинари, идите својим кућама“. — А шта би од оних наших жеља и захтева, што тражисмо да се учине неке поправке у закону и олакшице у народу? — питају скупштинари. „То ћемо решити, кад се други пут у здрављу састанемо“ — одговарају министри, па онда капе у руке и оду из скупштине. Скупштинари се згледају, мало провајкају, неко љутит прогунђа по штогод срдито, па се онда и они разиђу. А кад се „у здрављу“ идуће године опет састану, гг. министри „у здравље“ опет курдишу ствар као и лане, па тако једнако. Народне жеље чаме, чаме тако у занећку док се напослетку и не забораве и траг им се не за-

тури тамо негде у прашљивим архивама скупштинским. (Шљескаће и бурно одобравање!)....

Ето, да не би у будуће тако бивало наша радикална странка тражи да се у новом уставу утврди, да скупштину нико не може распуштати док она сав свој посао за ту годину не посвршава, или, као што се то обично каже, док свој дневни ред не исцрпи. А да не би министри износили скупштини на решавање прво неке своје дрангулије и пошурлије, а за народне жеље после, ако се стигне. — то да се утврди да скупштина сама одређује и свој дневни ред, т. ј. скупштина да одреди, који су послови пречи и хитнији па их ваља прво свршавати. (Вичу: „Врло добро!“)....

Оно, што се даље вели у програму: „или кад владалац нађе за потребно да учини употребу од свог уставног права“ значи, да се може десити, да владалац посумња да ли скупштинари у каквом важном питању раде баш онако, како је жеља народна и ту се сад оставља владаоцу да може апелирати на на народ, т. ј. распустити скупштину и наредити нове изборе, да се види хоће ли народ опет изабрати старе посланике и тиме одобрити њин рад. Учинили народ тако онда је ред да се тој одлуци и жељи народној покори и сам владалац. Јер узима се, да владалац у државним пословима и не треба да има друге смерове и жеље, но што је смер и жеља самога народа. (Вичу: „Тако је!“). Ово право

распуштања скупштине не даје се владоцу да се после права народна, жеља и воља може навјати и дотеривати, већ да се може само чути и сазнати. С тога, при увођењу ове одредбе у устав, треба пазити, да је владаочеви саветници — министри — не могу после извртати, злоупотребавати и распуштати скупштину дотле, док најпосле не изберу једну која ће њима бити по вољи. (Одобравање).

Сад прелазимо на 3, тачку, која гласи (чита из програма):

„Законодавној скупштини уставом се ујамчава ипна законодавна власт“.

Ово је, браћо, врло важна тачка. Ја сам вам већ говорио од коликога је то значаја ко гради законе у једној земљи? По нашем садашњем уставу народу је дато нешто мало учешћа у законодавству, али у главном до сад народ није био прави законодавац. Народним посланицима остављено је право, да могу изјављивати жеље и потребе народне, али је министрима остављено да само они могу подносити формалне законске предлоге, а то значи: ви посланици предложите што вам је воља, али ми министри оцењиваћемо да ли ће то, што ви тражите изаћи пред скупштину да се претресе и постане закон. Народ вели: „човек предлаже, а бог располаже“, У законодавству код нас било је до сад тако, да народ предлаже, али влада располаже. За то се и могло код нас дешавати чак и то, да скуп-

штина нешто претресе и усвоји као закон, па се то после забаци те тако и остане. Тако на прилику до сад су начелства већ два пут осуђивана на смрт и решавано у скупштини да се начелства укину, па та решења стоје и данас не извршена, а начелства ево и данас „благодјејствују“, петљају и потржу на одговор владине политичке противнике и осећају се боље но икада. Тако исто зимус је на скупштини зготовљен закон о општинама, па сад и он још чами, нити има изгледа да ће скоро постати прави закон. Тако пролазе народне жеље, које чак и кроз скупштину прогрувају, а колико ли их остаје угушених у скупштинским одборима и министарским фијокама, те никад и не изађу пред скупштину на решавање. То је увредљиво и понижавајуће за народну скупштину да се зове *законодавна*, а овамо у ствари да ниједна њена жеља не може постати закон, ако на то не пристају министри. Народ је највећи господар у држави. Он једини и има право да гради законе земаљске. Он у томе нема с ким да се погађа и цељка, јер је он сам извор сваке власти. Ко год има какве власти у овој држави од народа има. Ко има више, или хоће да има више, но што народ даје, тај захвата у туђе право. На првом месту и у првом реду народ је сам свој господар, он сам има власт над собом. Од тога господарства, од те власти он даје другима онолико — *колико да*, и донде докле да. Ко ме се

чини мало оно, што му народ нуди — он нека не прими и нека тражи где има боље. Само погађања и ценкања с народом бити не може; народ мора бити сам свој законодавац. За то наша странка и тражи да се новим уставом народној скупштини ујемчи пуна законодавна власт, т. ј. да и посланици могу подносити формалне законске предлоге, и да скупштина решава шта је важније и шта пре треба радити. (Одобравање).

4. тачка, на коју сад прелазимо, браћо, гласи (чита из програма):

„И велика народна скупштина састаје се периодично, и, осим других послова, редовни јој је задатак ревизија устава“.

Овде нам пре свега ваља објаснити шта значе ове две стране речи: „*периодично*“ и „*ревизија*“. „*Периодично*“ значи *у одређеним роковима*, а реч „*ревизија*“ значи *прегледање*. Цела пак ова тачка значи: да се и за велику скупштину одреде у новом уставу рокови кад ће се она скупљати, и, рецимо, нека то буде сваке треће или сваке пете године, како се већ нађе за најзгодније, само да се на чисто зна рок састанка велике скупштине. Ви сте мало час чули, браћо, из којих разлога ми тражимо, да се за малу, редовну скупштину, у уставу означи дан кад ће се редовно сваке године скупљати. Ето из тих разлога тражи наша странка да се тако исто и за велику скупштину одреди рок њенога редовнога састајања, а кад се састане, тражимо, да осим

других послова редовно прегледа устав, па што год се у њему дотле покзало као незгодно и непотпуно, да се поправља и мења.

Има крупних земаљских послова, браћо, који се увек морају оставити воликој скупштини народној да их она решава. Па кад тражимо неких осигурања да састанак редовне, мале скупштине, не зависи од ничије ћуди и воље, тим пре морамо се постарати да састанак велике скупштине, која се увек бави само крупнијим и пресуднијим државним пословима, не зависи од ничијега ћефа. Ево ја ћу вам навести један пример како народу може требати велика скупштина као парче хлеба, па опет да не могне доћи до ње, кад није у уставу изриком означено у којим ће се роковима велика народна скупштина састајати. Данашњи устав одмах прве године чим је ступио у живот, показао се непотпун и рђав. Мане нашега данашњег устава нису биле мале, већ огромне, јер узмите само то, да се по данашњем уставу народ не мора питати чак ни у тако тешком и важном питању као што је оглас рата, и ви врло добро знате, да смо у обадва рата загазили, а народ није најпре о томе упитан. При огласу првога рата још је и било некога вајнога запиткивања мале скупштине, али за други рат није било ни тих прифорама. Због ове, а и многих других мана у садашњем уставу, одмах чим је он ступио у живот почело се тражити да се сазове велика

народна скупштина, која би устав променила и поправила. Ето, 12 је већ година како народ диже свој глас за велику народну скупштину и промену устава, па од свега тога до данас још ништа не би. Сад, после толиких тешких напора, ево једва је један пут решено, да се велика народна скупштина сазове да мења устав. То је решила скупштина и на то је пристао владалац — та је дакле ствар сад већ свршена и ми велику скупштину *морамо* у скоро имати. Али и поред свега тога, поред свију тих решења и пристанака, ја вам ево кажем, да ћемо ми имати још доста мука и белаја док догнамо да велику народну скупштину заиста један пут видимо на окупу. Упамтите моје речи, а живи били па видели! (Вичу: „Хоћемо велику народну скупштину! Мора бити велике народне скупштине“)...

...Да, ви велите „мора бити велике народне скупштине“; и ја велим да је мора бити, и биће је, али питам колико нас је труда до сад стало и колико ће нас још стати док је буде, док је једном видимо на окупу? Да не би дакле и у будуће тако белаисали и по читавих 10—15 година ломили се и запомагали док дођемо до велике скупштине и промене устава, радикална странка тражи да се у самом уставу одреди, у којим роковима ће се скупљати велика народна скупштина, и да јој се стави у дужност, да на тим својим састанцима увек и устав прегледа: нема ли у њему што да се поправи и дотера.

(Вичу: „Живео! То је врло добро!“ Граја. Одобраваће).

Сад долазимо, браћо, на тачку 5. Она гласи (чита из програма):

„Да се укине државни савет и да се не може заменити никаким другим домом“. Колико је важна ова тачка, браћо, видићете док је мало претресем и објасним.

Као што видите, наша странка тражи овде да се државни савет укине. Да би потпуно разумели зашто се то тражи, дозволите ми да захватим мало поиздаље, и да вам кажем шта је некад био, а шта је сад државни савет. Ова установа државног савета има своју светлу прошлост. Њен постанак везан је за оне мучне и крваве дане кад у почетку овога столећа наши дедови и оцеви дигоше буну против Турака, и почеше свијати ово мало гњездо што се данас зове наша српска држава. Довијајући се како ће што боље и успешније водити народне послове, наши се стари договоре у то доба, те одберу од сваке нахије по једног човека, који је имао највише гласа и угледа у своме крају, и те људе оправу да се састану, и да тако на окупу и заједначки воде бригу да борба с Турцима и унутрашње уређивање државе иде што боље. Та установа прозове се тада „*правитељствујуши совет*“ и у ствари је била *народна влада*. Карађорђе је био војени поглавар и старшина, а земљом и целокупним народним по-

словима у истини управљао је неко време „правитељствујушчи совјет“.

Тадашњи „советници“ и ако су вршили најкрупније народне послове, дрмали земљом и заповедали војводама, нису имали ни великих плата ни пензија. Они су заседавали по гудурама и манастирима, н. пр. у Вољавчи. Свака нахија оправи своје „совјетнику“ по врећу брашна, чабрицу сира, по мало сланине и подоста пасуља, још уз то да им по једну бабу да их прислужује, и то им је била готово сва плата. А за то имао је право сваки човек из нахије кад дође послом „совјету“ да падне право на конак своје нахијском „совјетнику“, он га је морао квартиљити, хранити па и болесна надгледати докле год свој посао не сврши. Упоредите сад тадашње и садашње саветнике, па ће те видети каква је огромна разлика између тадашњег „правитељствујушчег“ и данашњег државног савета.

Али та огромна разлика између негдашњег и садашњег савета показала би се тек онда јасно, кад би упоредили њине *радове*, чему сад овде није ни време ни место. Доста то, да је „правитељствујушчи совјет“ у најмучнијим данима стварања српске државе отаљавао најкрупније народне послове, а данашњи државни савет не ради ама баш ништа, баш ништа вужно и корисно. За овај нерад ја нећу да кривим саветнике — ја овде у опште не оптужујем људе, већ *установе* — показаћу само како је ствар до-

шла до тога, да је државни савет постао про-
сто да рекнем једно место за одмарање и ба-
давадисање.

Као што мало час рекох, стари „правитељ-
ствујуши совјет“ био је нека врста народне
владе и извршне власти. Свима крупним народ-
ним пословима давао је главни правац сам на-
род на својим скупштинама, а „правитељству-
јушчем совјету“ и врховном војду Карађорђу
остајало је старање да све то изврши и да се
текући народни послови уредно отправљају. Кад
су се у доцнијем развијању српске државе по-
једини људи, било својим личним заслугама, било
сретним случајем, истакли на површину и по-
стали као неки власници спрема народа, они осете
да им некако сметају и да их стешњују народне
скупштине, те мало по мало почну уводити оби-
чај да и нема више тих народних скупштина,
а законодавну власт народне скупштине пре-
несу на се, т. ј. на једно нарочито тело, које
се назове „државни савет“ и у коме су засе-
давали обично први и најсилнији великаши. Тако
државни савет постане законодавна власт и вр-
шио је овај, тако да рекнем од народа прибав-
љени и отети посао све до 1869. године. У то
доба Србија добије данашњи устав, којим се за-
конодавна власт одузме од државног савета и
у неколико опет поврати народу. Кад је држав-
ном савету тако одузет главни посао, који је
дотле вршио — посао да гради законе — ред је

тада био да се укине и сам државни савет, јер шта је он ту требао више, кад је његов посао предузео други да врши? Али, било по недоследности државника, који су при стварању устава руководили ту ствар, било са њине несмелости или баш и каквах личних рачуна, државни савет буде задржан да и даље постоји. И од тада државни савет постао је просто место одмарања за крупније великаше и разне министре на расположењу, постао је једна обична држава старудија, јер више ништа не вреди, никакав посао више не врши и само је још зато ту, да цабе прогута држави и овом сиротном народу неколико стотина хиљада динара годишње. (Живо одобравање). С тога радикална странка и тражи да се укине као савршено непотребна, а скупа установа. (Вичу: „Да се укине; то сви хоћемо!“). Ако је ко заслужио да му држава чини неке милости, и као државном инвалиду даје неке ужитке — онда нека му се на то име и даје, а не да се само приформе ради одржава једно надлежатељство, где ће разни великаши седети и на рачун бајаги некога свога рада примати цабе огромне плате. (Вичу: „Живео! Врло добро!“)...

Да пођемо сад даље. Уз захтев: „Да се укине државни савет“ иде у нашем програму још и овај додатак (чита): „и да се не може заменити никаквим другим домом“. Многи се може упитати: а на што је тај додатак? Зар има некога,

који би хтео да државни савет нечим замењује, те се ови ограђују од те замене? На тако питање ја могу одговорити, да збиља има партија, које пристају да се државни савет укине, али уједно траже, да се на његово место створи нешто ново, што је по нашем мишљењу још горе и опасније и од самога државног савета. То нешто горе и опасније зове се — *горњи дом* — или просто речено *господска скупштина*.

А ево каква је то стварка, та господска скупштина.

Ви знате да је наш народ дуго био под турском силом и у турском ропству. У то време турске спахије притисле су и приграбиле најбоље земље, а народ је на њима само аргатовао и кулучио за спахије. Ето, као год што су код нас турске спахије биле притисле народну земљу, тако су исто код других народа тамо у Европи народну земљу притисле њене рођене спахије, који су се користили и молили богу као и њен народ, а гулили га исто као и нас некрштени Турци. Наш народ трпео је дуго и дуго турско зло и турске спахије, али кад је један пут сложено скочио на буну, он је мачем и огњем разјуррио све те туђинске крвопије, повратио од спахија своје земље и одузео им свако господство над собом. Други народи нису се могли тако одсечно и потпуно да отму од својих спахија, они нису могли ни имати куд да пројуре своје спахије, јер су то била њихови људи еланде,

људи њине вере и крви, те се тако народ од њих отимао по мало и поступно. У тој борби, у том народном отимању од спахија, који су имали не само земље, већ и политичку власт у својим рукама, народ је гледао да се дочепав законодавне власти, да узме у своје руке грађење закона, јер је знао колико то вреди. Али тако исто znale су и спахије цену законодавне власти, па су се упињали из петних жила да ту власт не испусте са свим из својих руку, ако већ морају нешто попуштати. Ето у том кошцању између народа и спахија, које је трајало, неколико векова, створило се тамо на западу у Европи то, да у многим државама има две скупштине — народна и господска скупштина, или као што се то обично каже: доњи и горњи дом. Као што видите, дакле, господска скупштина није ништа друго, до великашка установа, којом власници хоће да држе народ у шкрипу, да му не дају да гради законе како он жели, већ да законе они дотерују и претресају по својој вољи, јер што год реши народна скупштина, то после мора ићи у господску скупштину на преглед и одобрење, и постаје закон тек онда, кад на то пристане господска скупштина. Наши државници, који су тамо по свету учили школе, видели су то, па не разбирајући много ваља ли или не ваља, и од куд је така накарада дошла код тих народа, почињу нам сад поповати, да и код нас треба завести господску скупштину. Кад би се

то по несрећи истина остварило, онда народ слободно може рачунати да више и нема своје скупштине, и да му је то старинско и свето право савршено потрвено. Јер ево како би се онда радило. Народ би бирао своје посланике и то би била његова скупштина. Али министри и друга крупна господа одбирали би своје посланике, или би се одредило да се указом постављају, или да нека надлежатељства дају своје посланике: на прилику касација једнога, апелација једнога, владике једнога итд., и то би сад била господска скупштина. Нека после народна скупштина решава шта хоће, све јој то ништа не важи, док на то не пристане и господска скупштина, која ће бити старија и чија ће реч бити претежнија. Тако би народ место праве скупштине имао само једну залудницу и играчку у својим рукама, а права законодавна власт била би у рукама власника. Ето каква опасност прети народу и његовим правима, ако допусти да се уведе господска скупштина. Тиме ће цео наш државни живот бити потиснут на другу основицу и у други ненародни колосек. (Вичу: „Не дамо ми то! Ајак! А, то ли они желе?“ Граја)...

Кад сам вам рекао каква опасност прети народним правима од господске скупштине, да вам важем и који су то људи, којима је прирасла за срце та господска скупштина. (Вичу: „Ама реци, који су?“) То су наши напредњаци. (Вичу: „А! Неће им вала упалити!“) Они као рачунају

да овако као министри владају докле могу, а кад више не могу, онда да им се нађе под руком готова господска скупштина, ту да заседну, па да и даље продуже владати. (Граја! Вичу: „Неће га вала доживети! Не дамо ми то!“).

... И ја велим, браћо, да не дамо, и с тога је наша странка и метула у свој програм, да се државни савет не сме замењивати никаквим другим домом. Овај народ није ничија раја. Оне, што су нас на Косову на сабљи задобили, ми смо сабљом опет отерали и њинога се господства ослободили. Ми у Србији не познајемо никакве спахије ни племиће — оцаковиће. Овај народ никоме не признаје власт над собом да му он кроји законе, с тога неће да чује и неће да зна ни за какву господску скупштину! (Живо одобравање). Скупштине може бити само једне и то чисто народне, оне коју народ избере и опуномоћи да за њега и у његово име ради. Ко год покуша да нам наметне другу неку скупштину, ми ћемо се с њим ватати у коштац. Радикална странка пре ће као странка погинути, но што ће дозволити да се у Србији уведе господска скупштина. То нека добро знају и наши пријатељи и наши непријатељи... (Пљескање и бурно одобравање. Вичу: „И ми ћемо сви с вама. Не бојимо се ми тога; ту ће цео народ скочити и бити против“. Велика граја. Преседник звони).

Браћо! Пошто сам вам овако, колико се дало на брзу руку, растумачио главније тачке како

наша странка мисли да ваља уредити *законодавство* у Србији, прећићемо сад на други одељак нашега програма, а то је:

Администрација.

Тај одељак гласи (чита из програма):

„Администрација да буде што простија, што јевтинија и што целисходнија.

„Да се укину садашња окружна начелства и да се напусти досадашња подела на округе, па да се земља административно подели само на општине и срезове, а обоје да се уреде по начелу самоуправе. Срезови да буду довољно велики, како би финансијски били толико јаки да што успешније врше среске економне, просветне и здравствено-полицијске задатке“.

Пре свега ваља да вам кажем шта је то администрација. Просто речено то је оно, што се код нас обично зове полиција. Код нас су данас административне власти среска и окружна начелства, у неколико општина и већ горе министарство полиције, или као што се мекше вели министарство унутрашњих дела. Ви сви знате какве послове врше данас среска и окружна начелства. Одузмите од тога суђење и ове финансијске — новчане — ствари, чиме се среска и окружна начелства данас такође баве, па оно друго што остане то вам и јесу чисто административни послови. Ми не можемо сад овде набрајати редом све те послове, али ви и сами

знате шта ту све долази, на прилику: хватање лопова и других криваца, чување личне и имовне сигурности, брига да у општини буде чистоћа, да буде права мера итд. итд. За вршење тих послова код нас данас постоји ваздањ којекаквих надлежатељства. Ту прво долази општински суд, па капетанство, па начелство, па министарство. Разуме се да сва ова надлежатељства, осим ових административних послова врше још и друге неке послове. Тако на прилику полицијској или административној власти дата је код нас у неколико још и судска и финансијска власт, јер ви знате да се код нас по капетанијама и начелствима још и суди, а та надлежатељства редукују и неким касама. Тако се направила читава збрка, једна струка захвата и меша се у послове друге струке и тиме само заплете ствари и забуњује грађаве, те не разуму своје рођене установе, у својој рођеној држави не знају која им је влас за што надлежна, већ морају да тумарају од једнога надлежатељства до другога, од једних врата до других, и да мољакају писарчиће: „богати, господине, веднидер ову моју артију да ли ми се ту код вас може да пресуди ова моја мука“; а писарчић набусито одговара: „одлази, ми за то нисмо надлежни“. (Вичу: „; Тако је. То нам из срца вадити!“). Кад се погледа како је стварана ова наша државна система, онда се види да се при таквом раду није ни могло ништа боље створити. Ту су разне др-

жавне установе кројене без и једнога јасног плана. Ту је крпљено, дерано, па опет крпљено. Свако је министарство према својој памети по нешто додавало или поткресавало и мењало, те је тако и изашло те данас за већину грађана наша државна система изгледа као нека густа и мрачна шума, по којој лутају натуцајући и онако насуце, а правих путова и богаза не знају.

По нашем разумевању то тако не ваља. По нашем схватању сваки грађанин треба потпуно да разуме бар у главном цело уређење своје рођене државе, како би му свака државна установа била јасна и како би знао за што му је ту. Разуме се, да ту има много да помогне настава, која треба да упознаје грађанина са уредбама његове домовине, али да се то достигне како ваља, треба и саме државне уредбе да буду што простије и јасније, без много формалности и заплета. Савршенство једне установе никако не повлечи за собом да она мора бити и заплетена. Може каква установа, па и читава државна организација бити и врло проста и опет врло савршена и подесна да како ваља врши онај посао за који је створена. С тога наша странка хоће и при уређивању државне администрације да припази и на то, да се ова садашња заплетост и забуна са разним надлежateljствима и струкама расплете и размрси. Судство, што га данас врше административно-полицијске власти, да се преда судској струци. Тако исто финан-

сијске ствари да предузме нарочито организована и уређена струка, а административној струци да остану само административни послови. Треба знати за што је што. Нико неће ићи главом, а мислити ногама. (Допадање и одобравање). Тако и у државним установама свакој струци треба дати оно, што по самој природи ствари њој спада, па ће онда све бити простије и јасније, а и сваки ће се посао боље и брже отаљавати. Кад се тако издвоји и свакој струци да што је њено, онда се и административна струка може много упростити и скратити, па ће то, разуме се, онда државу и јевтиније коштати. Ту ће тада моћи многа надлежательства која сада постоје и гутају много новаца, са свим да се укину, и ту ће на прво место доћи укидање начелства, која за данас, ако се добро сећама, троше држави око милијун динара, а савршено су непотребна, и само сметају и одуговлаче послове, који би се без њих могли брже и боље вршити.

Кад споменух укидање начелства, да се зауставимо мало на томе питању. Многима, можда, неће бити познато, од куд и од кога то надлежательство води своје порекло. Има их, који држе да су начелства чисто српска установа. А међу тим начелства су *турскога соја* и окотила су се у Цариграду. (Допадање). Ви сте можда чули за турски устав, који је Стамбул, уз припомоћ још неких велесила, наметуо Србији 1839. год.

Ето у том турском уставу има неколико параграфа, који говоре о административној подели Србије на округе и срезове, и ту се одређује како ће се завести начелства и капетаније. Турски устав био је па и прошао, а начелства и капетаније, чудним судбама, ево постоје и дан данас, па им је до данас и њино устројство и њин делокруг остао готово *онај исти* какав им је дат још турским уставом. Ко у то сумња, нека узме први зборник наших закона и уредаба, га ће се о свему уверити. Од ово 40 година све су државне струке код нас колико толико поправљане и дотериване, или као што се обично вели „реформисане“. Мењано је нешто и у уређењу судова, и војске и просвете — само је администрација и до данас остала онако по „турецки“, или ако хоћете руско-турецки“. Изгледа да је нашим државним управљачима црвена начелничка качета баш много прирасла за срце, па то ти је. (Допадање). Но сад као да је дошао већ једном земац да се наша бирократија мора растајати са многим својим омиљеним установама, па ће морати да прегоре и начелства. Та је установа данас преживела и мора пронасти. Има десетак година како се са разних страна доказује да су начелства непотребна и да их ваља укинути. И то је доказано тако јаким разлозима, да је чак и у скупштини два пут већ решавано да се начелства укину. Само што су после министри увек знали

вију ствар тако, да та решења остану не извршена. Против начелства подигла се така повика она су тако изашла на рђав глас, да је чак и данашњи министар Гарашанин свечано задавао реч пред скупштином, да ће начелства укинути и да ће то укидање припремити тиме, што упражњена места начелничка неће попуњавати. Разуме се да је доцније и то министарско обећање прошло, као и сва друга Гарашанинова лепа обећања. Рекао, па порекао, или као што народ вели: „пљувуо на... итд...

Но нама није овде сад стало до министарских обећања, и ми у опште треба да се навикнемо да о том меком еспапу не водимо много рачуна, а још мање полагамо наде у њега. Главна је ствар у овоме: Начелства су без повратка и апелате осуђена као непотребна. Она су до сада за скупе паре вршила један посао без кога се са свим може бити. Рецимо општина или среска власт ухвати кривца. Место да га преда одмах суду, она га прво предаје начелству, па га тек оно предаје суду. Што ће то облажење и та капија? За што власт, која је ухватила кривца, да га не преда одмах управо суду, но да то мора ићи преко начелства? Ако није да се само ствар развуче, те често и невин човек одува по који месец у затвору — друге вајде од тога свраћања на начелство заиста нема. Како у овом једном тако и у свима другим пословима, које данас врше окружна начелства, она само ствар

одуговлаче и без нужде посао заплећу и отежавају. Па пошто данас свет неће више по скупе царе да издржава једно надлежатељство само зато, да би му могло сметати, то је и начелствима отпојана песма. Питаће је само шта ће доћи на место њих? Наши напредњаци виде да с начелствима стоји рђаво, с тога не смеју да устану да их бране. Шта више они нису противни ни да се начелства укину, али само под том погодбом, да се влади даде узун да место 20 данашњих начелства створи *пет кајмакамија*. (Вичу: „Нећемо кајмакамије!“). Истина, кајмакама било би мање, но што има данас начелника, али за то би им биле веће плате, а богме знатно већа и власт. Сваки кајмакам био би мали цар у својој кајмакамији. (Вичу: „Јок, вала; не укајмаками га ласно!“). Место да општине и срезови добију више самосталности и слободе у својим месним пословима, њина би слобода била још више сташњена но и данас, јер би сва власт и сви општински и срески конци била скупљени у пет кајмакамских песница, а преко њих би министар рахат, рахат држао вођице оне китњасте узде, коју би ударио на народ својим кајмакамијама, или као што се та ругоба зове министарским језиком — областима.

Место све те петљавине наша странка тражи да се и данашња начелства и данашњи срезови касирају, укину, а да се земља подели само на општине и срезове, па према томе и да постоје

само општинске и административне власти. Ти нови срезови били би већи но данашњи, тако, да би се цела Србија делила од прилике на 40 срезова. Тиме би се знатно смањио број чиновника, па и државних трошкова, а народу би се уштедило да не бије два пута: до среске и окружне куће. А кад се општине и срезови уреде по начелу самоуправе, као што се у нашем програму тражи, онда ће општинске и среске власти бирати сам народ, и држати их под својом контролом да му се не изметну у господаре, већ да морају поштено и савесно вршити вољу онога народа, који их бира и плаћа. Самоуправа у општини и срезу даће народу у руке ону полуку којом увек може покретати све вршиоце јавних државних служба да не скрећу с правога пута своје дужности, и држати их у корди да се не изопачавају. Та полука зове се — плата и унапређење. У чијим рукама буде комад и унапређење чиновничко, тај ће увек имати одсудну власт над њима. Та моћна полука данас је у рукама министара и они је често злоупотребљавају и окрећу чиновнике против интереса народних. Онај хлеб, што га министри пружају чиновницима, народни је, али њега данас пружа министарска рука, с тога се чиновник за том руком и повија. У залуд је то тражити од човека да буде поштен, да буде самосталан, кад његов насушни хлеб и животни интерес иште да буде хуља и удворица. Докле год буде про-

битачније бити пачавра но човек, на свету ће увек бити више пачавра по људи. Кад народ буде делио и плате и чинове, ни један чиновник неће више имати интереса да буде против народа и да му ради о штети. (Бурно одобравање). А ту моћну полугу, да јавне лужитеље може упућивати на добро и одвраћати од зла, даће народу у руке општинска и среска самоуправа. Ето томе ми тежимо, кад велимо у нашем програму „а обоје — т. ј. и општина и срез — да се уреде по начелу самоуправе“.

Ово, што се даље вели: „срезови да буду довољно велики, како би финансијски били толико јаки, да што успешније врше среске, економне, просветне и здравствено полицијске-задатке“ значи, да ми организацијом, уређењем срезова не желимо да постигнемо само оно, што среске власти данас раде — хватају лопове и хапсе људе — већ да створимо у срезу нарочите органе, т. ј. такве установе, којима ће бити главни задатак, да воде бригу, као што учевни људи веле, о културним задаћама среза, а то значи, да се бригу да народ што више тече и зарађује, да се што боље учи и просвећује, да буде што моралнији, здравији и снажнији, једном речи, да сваким даном бива у народу све више богатства, знања, поштења, здравља и слободе. Ето то жели да постигне наша странка целокупним државним уређењем, па према томе подешава и прилагођава и административну поделу и уређење Ср-

бије, како би све струке: и административна и финансијска и просветна и све остале биле у складу и сагласности и једна другу допуњавале и помагале... (Дуго и живо одобравање).

Сад да пређемо на трећи одељак нашег програма, где је исказано начело, на коме наша странка мисли да ваља код нас уредити

С у д с т в о.

Тај одељак гласи (чита из програма):

„Да се усвоје у начелу изборни судови за грађанска, а поротни за кривична дела, с тим да у примени може бити и комбинације начела изборних и поротних судова са начелом сталних државних судова“.

Наша странка мисли дакле, да данашњи наши судови нису како би требало, те по томе и њих ваља прекрајати и друкчије уређивати. Од оних истих мана од којих пати цело наше државно уређење, пати и наши судови, а то је *заплетеност, спорост, скупоћа и неправда*. Да не морамо хитати, мени не би било ни трукче тешко да све ове мана нашега судства потанко и на ситно докажем. Овако нека ми је дозвољено да споменем само по нешто.

Да је наш народ много патио од кривих судова сведочи и ова изрека, коју је створио о судовима: „Ко им дође прав не изађе здрав, ко им дође крив не изађе жив“. Од сељака ће те и данас чути где веле: „Суд је као ватра“, што значи: не разбира много, но што дохвати спржи

и сагоре. Ко је загледао у судске протоколе наших судова знаће, да се код нас парничење јако множи. Најпосле то сваки види и без судских протокола. Данас једна осредња општина начини преко године више нумера, но што су их пре тријестак година имале све општине у једном читавом срезу. Као што је то код општинских тако је код свију других судова. Кад човек узме да истражује шта је узрок те се то пусто парничење и терање по судовима код нас тако грно множи, онда налази да је један узрок и то, што данас и кривда може да добије на суду. Од две стране, које се парниче, једна увек у главnome зна да нема право. Кад се људи не би уздали да и кривда може на суду добити, мање би се парничило. Нагло умножавање парничења, дакле, прилично је сигуран знак да се на судовима може извијати и правити од црнога бело... Код нас има људи, који се по десет пута годишње куну, а кад изађу из суднице веле: „Ја бога ми *мизну* еванђеље и добих парницу“. (Донадање!). Код нас има људи, о којима цео свет зна да немају право, али они опет једнако добијају парнице. Код нас има адвоката, који су изишли на глас с тога, што умеју и најчврљем да добију парницу на суду, и код тих је адвоката увек налога. (Тако је!). Код нас има пријавника, који веле: „Да се пријавница даје под закуп ја бих платио за њу 500 дуката годишње аренде“. (Смеј и живо одобравање). Код

нас је бивало случајева да виши судови утврђују пресуде нижих судова, а акта и не раздреше. Код нас има виших судија, који потписују смртну пресуду уз разговор о масним ћуранима, које су купили за подварак на „Зеленом венцу“. (Одобравање). Код нас има случајева, где судије веле парничару: „Видим, брате, да у ствари ти имаш право, али бадава, ниси испунио све законе форме и мораш изгубити парницу“...

А шта да рекнемо о суђењу политичких криваца, где прав здрав човек, по сведочби 2—3 пропалице и ниткова, оде на тешку робију или још и главу изгуби! Шта да рекнемо о намерно измишљеним кривицама, које је полиција стварала, а судови прихватили и осуђивали, јер, дозволите ми израз, бивало је случајева да су се судови срамотили и овако недостојним и ниским поступцима... (Вичу: „Бивало, богме, и бива“).

Има крупних парница, о којима се на сигурно зна да би биле друкчије решене да је остало једно министарство, а са свим су друкчије решене кад је дошло друго. Сетите се Коларчевог фонда. Тако исто, да нису данас напредњаци на влади тестаменат ужичкога проте стајао би данас друкчије, ма да се напредњаци хвалишу да су нам дали „независне“ судије.

То је, што се тиче правде на судовима. А треба ли још доказивати, да се на судовима послови споро отаљавају. Ко год је имао посла са

судом зна, да је скоро лакше отићи на хаџилук, но окончати једну ствар кад се једном запетља и пође по судовима. (Одобравање). Сви су судови претрпани гомилом не свршених дела. Апсане су пуне притвореника, који често по пола године леже у истражном притвору и чекају ред да изађу пред суд. Ја знам случај баш овде из крагујевачког суда, да су људи 13 месеци лежали у гвожђу, у истражном притвору, где их је појела хрђа и нечистоћа и догнала их до липсаћа, а за то време имаће им код куће пропало, па кад су после 13 месеци тамновања добили ред да изађу пред суд, он их је ослободио као невине. Овака спорост на судовима право је убијство како у кривичним тако и у грађанским парницама. Јер као год што у кривичним парницама притвореници поскапљу по хапсанама док им дође ред суђења, тако исто у грађанским парницама људи се сурнишу и умру за туђим плотом док дочекају да им се досуди нека спорна сума или какво друго имаће. И још уз то треба да знате, да се судови махом жале да не могу дићи главе од грднога посла и „теше“ нас да ће парнице ићи још спорије, ако се судско чиновништво, или као што се то обично каже судски персонал, — особље — не повећа. И то је права истина. Ако се и даље буде терао овај начин, ова система суђења са овим грдним пискарањем, ни 30 чиновника неће бити

доста за један суд на да може брзо отаљавати послове.

Заплетеност и скупоћа нашега судства такође је позната свакоме. Има људи који по 20 година иду по судовима, па још ни данас не знају који је суд за што надлежан, док не припитају адвоката — а то све кошта. И то је тако из реда готово са сваким сељаком, а то значи са масом народа. Једино по који каишар ако дугим мотљањем по судовима најпоследне опорави те сам за куд му се за што ваља обратити. Простији човек без вође не уме се кренути у судским стварима. За сваку пошурлију треба му по какво писмено, јер на усмено судови готово ништа не раде. Па онда колико врата ту треба проћи? Општински суд, па капетанија, па начелство, па првостепен суд, па апелација, па касација. И свуда се ту суди. А пред сваким вратима чечи по какав адвокат будаклија, па док се прогураш кроз сва та врата, кроз све те судове, истрижу те до голе душе. Изађеш напоље, а леђа се црвене, сву кожу огулили — делиони и браниоци „правде“. (Живо одобравање). По нашој напредњачкој влади као да је све ово било још веома мало, као да јој се чинило да народ некако сувише јевтино пролази на судовима, па сад са својом аминашком скупштином већином уводе и некакве врашке таксене марке. Осим што плаћаш адвоката да ти пише какво писмено за суд, сад мораш још на сва-

шта ударати и марку, јер ти се без марке ништа не прима. Кад уз купљење пореза упитава: „ама што тако скочи порез?“ одговара ти се: „е, ваља да платиш независан суд, да платиш начелство, капетанију, да ти има ко пресудити кад ти се догна да се судиш“. А кад после дођеш томе суду, тој капетанији, томе начелству, које си платио уз порез, онда их опет поново плаћај таксеним маркама. То је глоба коју човек поле потањета стања не може издржати и мора се ратосиљати и суда и свега.

Шта све ово показује што до сад споменух? Показује то, да је наше судство болесно, да су у њему мртве форме и формуле прогутале живо човеково право, да се заборавило да је суду главни задатак да народу дели правду, и то да је дели брзо, како не би долазило јанунце после кише, ни судска правда и милост падала на већ мртво тело; заборавило се да се са дељењем правде у једној земљи никад не сме водити трговина, нити се сме доводити догле, да од имућности једнога човека зависи, да ли ће моћи да предстане суду и тражи и нађе правде на њему; заборавило се, дакле, прави циљ и задаћа суда, па се од судске установе направило некакво економно-финансијско надлежатељство коме као да је главни циљ да држави увећава новчане дохотке, којима ће министри моћи покривати рупчаге на продераној врећи своје не-
смишљене и наопаке финансијске политике, а

да и не спомнѐм како се суд често употребљава и на то да се суђењем и по атару и партијству теку присталице владајућој странци, а тера пизма над опозицијом. И нека нико не мисли да ми је лако на срцу кад ово морам да изговорим. Ово стање наших судова мора болети свакога родољуба, али треба имати мушкетства те погледати злу отворено у очи и тражити му лека. Само треба знати да наши судови никад неће оздравити од оне медицине коју им даје г. Пироћанац под звонким именом „судске независности“. Тиме су можда осигуране судије од министарске самовоље, али народ није ни за длаку осигуран од самовоље судија. Друкчије се мора ударити будаком у дубину, ако се хоће да Србија једном заиста добије праведно, брзо, просто и јевтино суђење.

Присталице данашње судске системе обично су вољни да свале кривице на поједине судије, да одбију на личну злоупотребу све што је данас рђаво код наших судова. Знамо и ми да извршивање сваке уредбе зависи много од људи који је извршују. Али треба бити правичан па признати, да није кривица само до људи што нам судство не ваља, већ поглавито до саме системе, до самога уређења нашега судства. Ето на прилику што се тиче спорости у раду. Нека судски чиновници буду највреднији, нека сваки има и по четири руке, па ће се парнице опет овако одуговлачити ако само остане овака суд-

ска процедура, овако судско пословање као што је данас. Није ту, дакле, вајде окресивати границе са чворноватога, кривог и чечварастиог дрвета нашега судства, већ се ту мора ударити будаком у корен и цела судска струка из темеља преустројити. Тим преустројством ваља да се уклопе оне мане од којих страда данашње наше судство и које мало час споменух, а то су заплетеност, спорост, неправда и скупоћа.

А ево како радикална стравка мисли да се то може постићи.

Пре свега ми се питамо што ће нам оволике инштанције, оволико раздробљено судство? Те не знам суди ти општина, те не знам суди ти капетан, те начелник, те окружни суд, те апелација, те касација, а за брачне ствари још и некаква конзисторија. Није истина да је за праведно суђење нужно да ствар иде кроз сто некаквих надлежатељства и судова. Инштанције т. ј. те лествице у судству не ујемчавају правду ни у колико. И немојте мислити да су оволика надлежатељства за суђење (где је судство помешано и у административну струку) стварана с тога, што је то било потребно да се што више ујемчи правда на судовима и народу осигура што праведнији суд. Не! Оволика судска надлежатељства као и цело наше државно уређење створени су или услед голога и неразборног угледања на друге државе, или просто с тога што се чиновнички ред намножавао па су му

стара надлежательства била мала и тесна, с тога су измишљали и оснивали нова. Шта ћете једноме великом господину свршио школу син, другоме брат, трећем братић, сестрић и т. д. Млади бирократски полетарци пристижу, а стари се укрутили на неће да умиру — (Смеј и одобравање). Шта сад ту могу бабе, и чике, и ује, но дај стварај нова надлежательства, измишљај нова звања и чинове где ће сместити своје рођаке, јер би иначе морали будак па у ледину, а то већ није за господски сој. (Донадање и бурно одобравање)...

... Тако се код нас намножиле оволике ин-штанције и надлежательства. То је мало смешно и доста чудно, али у истини многе наше државне установе постале су из тако ситничарских побуда. Ето шта ћете друго: из таквих побуда одржава се и данас државни савет, а по мом најтврђем убеђењу, из тих побуда створила је и данашња влада још неколико конзулских места да их подели неким својим присталицама и тиме задовољи њину напућеност. (Велико одобравање).

Народна радикална странка нити је коме бата ни чика, ни уја, с тога нити хоће да ствара ни даље одржава читав низ надлежательства једино ради нечијег ухљебљења. С тога она и по судској струци мисли да ваља размахнути великом метлом и место свију оних данашњих петљавина у судству, створити двостепенни суд —

суд општински и срески. А да би се суђење у тим судовима брзо отаљавало, да се заведе што је могуће више кратко, усмено суђење. За што да ја, кад сам хвала богу здраве памети и знам шта ме тишти, не могу доћи у суд на усмено показати шта хоћу и тражим, суд да ми то лепо запише, да забележи, призове и саслуша сведоке ако их имам, изађе и увиди ствар, ако је за увиђај на онда без многога пискарања пресуди? За што да за сваку пошурлију морам подносити писмену тужбу, писмен одговор, тражити за свашта адвоката, и по десет пута трчкарати од једнога надлежатељства у друго? То пискарање и трчкарање од суда до суда ни у колико не ујемчава правду, но само отеже и поскупљује парницу. И откуд да ће ми правије пресудити тамо некакав велики суд у Београду, који нити зна мене ко сам и какав сам, ни моју радњу и имаће, ни моје свезе трговине и одношаје са човеком с којим се судим, но што би ми то пресудио мој срески суд, коме је све то познато, а овамо се зна да је за правичну пресуду баш нужно да судије добро познају и људе и ствари којима и о којима суде? Они у Београду ослањају се на писмену представу, а не познају непосредно сам предмет, његове чиниоце и његову живу суштину. Ту сад бива, да она страна добија, која имадне вештијега адвоката да извије и у новољнијој боји представи ствар свога заштићеника. Ту велики суд гледа, дакле, туђим

очима, док месни срески суд оцењује ствар не толико по туђем представљању колико по сопственом познавању, а и лакше му је да сам процени казивања и представљања парничних страна. Ево и данас, ма какви да су наши првостепени судови, ја се опет усуђујем рећи, да би се нашло више праведних пресуда међу пресудама првостепених, но међу пресудама виших судова. Из свију тих разлога и из многих других, које немам кад сад овде да разлажем, наша странка држи да су за ујемчење правде на суду довољно два суда — општински и срески, а све остало да отпадне. (Вичу: Врло добро“).

Но правду на суду има да ујемчи још једна нова мера. То је да судије бира сам народ. Ма какво било наше поштење, ја сам уверен, да у свакоме срезу има људи тако чувених са свога поштења, да би сваки из среза драговољно пристао да њима повери да му пресуде има ли или нема право. (Вичу: „То јесте“). Па нека народ бира за судије такве људе. Ако их не нађе у своме срезу наћиће их за цело у целој Србије. А рецимо да се народ један пут и двапут баш и превари у избору. Па лепо, у његовим ће рукама бити и постављање и збацивање судија. Ако се један пут превари, он нека ее други пут поправи. — (Вичу: „Врло добро!“). То је бар лако. Мучно је сад, кад судију поставља министар, па, био ти добар био ти зао, ти се

БЕОГРАД
Luka Čelović
БЕОГРАД

113

ништа не питаш, и министар ти га држи над главом докле се год њему свиди. (Одобравање).

Рећи ће се: Али ти ће поштени људи бити у прво време простији, па неће знати законе. Пре свега законе треба свести, да буду што је могуће простији и јаснији, а друго шта смета да се тим простијим а поштенним судијама дода по један изучен зналац закона, кога ће опет бирати народ између људи који су се оспособили за та места и добили од државе изун на то. Држава би могла тражити: „ко хоће да може бити изабран за то место код среских судова ваља да сврши ту и ту школу, да зна то и то, па после од тих људи нека среске скупштине бирају по једнога судију печенога законозналца, који ће бити на руци другим судијама среских судова у познавању закона. Буде ли за почетак и то мало осигурања да ће народни срески судови увек саглашавати свој рад и са законским прописима, онда се за први мах може удесити и тако, да срески суд буде састављен из половину од сталних државних судија а на половину од судија изабраних од народа. Ето то и значи оно место у програму где се вели да „у примени може бити комбинације — т. ј. допуњавања — начела изборних и цротних судова са начелом сталних државних судова“.

Браћо! Уредити судство у једној земљи тако, да народ на суду добија правду и да је добија брзо — то је можда једно од најтежих правних

питања. Таква је питања не могуће темељно расправити овако у једном кратком, импровизираним говору. С тога и ја нисам могао овде потанко и из основа изнети ни све мане садашњег нашег судског уређења, ни све добре стране оне судске системе коју наша странка предлаже. Морао сам се задовољити да то обоје само *наговестим*. Тако исто ми не држимо да је овако уређење судства, како га ми предлажемо, потпуно, савршено. То не. Али можемо бити сигурни бар у томе, да кад би се наше судство уредило на темељу ових начела што их наша странка износи, главне мане данашњег судства биле би отклоњене. Увођењем само двостепеног суда судство би се упростило. Увођењем усменог суђења где је год могуће постигло би се брже суђење, а преносом права на народ да он бира судије, осигурала би се на судовима већа правда. Све ово пак учинило би да нас судство и јевтиније кошта, а брз и праведан суд помогао би зацело да се код нас и парничење умањи, јер сад парничење понајвише подевају и изазивају људи који се уздају да ће судом добити и оно на што немају право; јер ко се у то не узда, он или и не тражи ни од кога оно на што нема право, или ако је што поштено узајмио, поштено и плати, па ту нема суђења. („Тако је. Врло добро!“). . .

Да пређемо сад на говор о државној кеси, о нашем државном газдовању. То је четврти оде-

љак нашега програма, у коме казује како радикална странка мисли да ваља да се уреди наша

Финансија

Ту се вели (чита из програма):

„1. Садашња пореска система да се напусти, па да се ради на остварењу непосредне прогресивне порезе по имућству и према приходима грађана.“

Овим смо, браћо, дошли да говоримо о једној ствари, која највише жижи наше противнике, о ствари од које се они највише боје и за коју нам највише пребацују.

Пре свега господа би некако волела да се о порезима, о дацијама, и о тим новчаним стварима никако народу и не говори, или бар да му се говори што мање и што заплетеније.

— Опасно је, знате, о томе говорити народу. То нам веле наши противници. Па онда додају: — Знате ли ви да је наш народ као враг тврд на кеси? Знате ли ви да су сељаци дизали буну само за то, што им је обећавано да ће платити талир порезе мање. С тога, баталите, веле нам, не потезите та новчана питања, пошто видите да је ствар сумњива и опасна.

А кад ми и поред тих опомена опет нађемо да наша пореска система не ваља, да се порезе неправедно режу, да је народ много оптерећен разним дацијама, па из тога изведемо да се о тој ствари не може и не сме ћутати, и да је

баш наша дужност да о томе говоримо, па и почнемо говорити, онда наши противници нададу на нас вику:

— „Ето видите да радикалци смишљају неко зло, ето видите да радикалци планирају неку буну, јер се једнако чешу о порезу; мало мало, па тек потегну: „порезе су велике, народу је тешко“. И ту нас сад наши противници криве да терамо Вучићеву политику: „талир порезе мање“; да варамо народ, обећавајући му оно што бити не може, а то је, да кад дође „радикално царство“, народ неће плаћати никакве порезе.

Прво што се тиче онога прекора да се почешће „чешемо“ око пореза. Јест, чешемо се. Чешемо се јер нас ту сврби! (Живо одобравање). Радикална странка народна је странка. Где год народ што засврби ту и радикална странка мора да се почеше, јер је и она део народа. А чешемо се сами, јер знамо да „туђа рука свраб не чеше!“ (Вичу: „Живео!“ Бурно одобравање). Тешко би народу било, кад би чекао да се господа министри сете да су му тешке порезе, и да му они понуде да му их олакшају. (Дуго-трајно одобравање).

То је што се тиче нашега „чешања“ око порезе. Ми та питања покрећемо не с тога што је то згодна полуга да се народ узбуди, већ с тога што су то животна питања државна, која ако се не реше и не расправе како ваља, баш

онда буне не фале. (Одобравање.) Дакле ако ко утире пут бунџи, то за цело нисмо ми који се мучимо и тражимо како ће се правилно и праведно решити тешка финансијска порезна питања, већ они који та питања хоће да заташкају, да забашуре, и чија се сва финансијска мудрост састоји у томе: „удри памет на вилајет“. (Вичу: „Тако је“. Живо одобравање).

Што се пак тиче онога прекора, да ми варамо народ и да му обећавамо ово што бити не може, ту ћу вам, браћо, ја показати како радикална странка мисли да ваља уредити наше порезе и наше финансије, па да ви сами оцените да ли то може или не може бити, и има ли у томе какве варанције.

Пре свега ми налазимо да је на народ натоварено много порезе. (Сви у глас вичу: „Јесте, много је натоварено“). Кад се људима за порез продају бакрачи из куће, кад се за порез скида и продаје ћерамида с крова, кад се за порез продају сиротињски губери, кад људи за порез морају продавати своју храну на зелен и у бесцење, кад се за порез узима последња кравица, последња чипава дивизга — онда је то много! (Ужичани сељаци вичу: „Код нас и људе продају за порез!“)...

... Јест, и људе продају. И то не само код нас у неродном ужичком камењару, већ и код нас у питомој Јасеници. Ја сам мојим очима гледао како су некога Милана продали за порез.

Није Милана Пироћанца, већ некога жутога Милана из мога села. (Смеј и одобравање). Дошло време да се купи порез. Кмет засео у механу и раздрешио пешкир, па истерује:

— Дајте порез људи. Камо, Милане, што ти не доносиш порез?

— Немам кмете.

— Е, бога ми, брајко, хоћеш да имаш. Држави мора бити. Но гледај те се како до сутра састарај за порез. Крајњи је рок. Ономад ме капетан много оперочавао што му нисам већ однео порез.

— Ја се, богме кмете немам откуд састарати ни до заносутра, а камо ли до сутра. Немам откуд па то ти је. То није вајде крити.

— А имаш ли што да ти узмемо у попис? пита кмет.

— Шта ћу имати — знају људи а знаш и ти, да сем ове голе душе немам нигде ништа, а чудим се већ где се и душа држи. Видиш какав сам јадан — одговара се Милан.

— Е кад је тако, онда ћу ја тебе брајко на лицитацију, па да одслужим порез. Ја како. Нећу ја због тебе и због таких да вучем резиле од капетана. Еј ви људи, коме треба један слуга?...

... „И да ли ко више“, „да ли ко више?“ и мога ти Милана заиста продадоше на лицитацији да одслужи порез!

И ово, браћо, нису измишљене приче, ни бајке из „цареве земље, преко девет мора“, већ

сушта истина која се дешава у нашој Србији и на наше очи. (Вичу: „Тако је!“) Е па то је много! Кад за порез живе људе продају, то је много! (Вичу: „Много је“).

Вели се: „држави њено мора бити“. То је донекле и истина. Али кад се догна да се људима за државу узима и последњи залог из уста, онда имамо да станемо и да рекнемо: „Чека да видимо шта је и колико је то што држави баш мора бити. Јер оно што се нема, то не мора баш ни држави бити. Знате како се вели: „Чега није ни цар јест' не може“. Не може дакле ни држава истраживати од народа оно што он нема и не може да јој да, а да не падне у крајњу сиротињу и беду. Не постоји народ због државе, већ држава због народа. С тога држава мора при развијању и одмеравању својих потреба увек да води велики рачун о томе у колико је народ у стању да подмирује те потребе, па према томе да пушта трбух или богме да мало и завије бурму и ако је држава. (Донадање и одобравање). Јер где се тако не ради, где се бајаги у име неких државних циљева навале на народ толики терети, да он под њима малакне и дотера до просјачкога штана, ту после и саму државу однесе враг и она пропадне. (Вичу: „Тако је“). Као год обичан домаћин тако исто и држава мора знати да има више дана по-кобасица, она мора помишљати да ће њој тај народ требати и сутра, и до године, и после 100 година, с тога

не сме навалити на један пут на њега толики терет да он материјално пропадне, да поједе своје капитале и онеоспособи се за даљу тековину и производњу. И не само сав народ, већ се ни једна радна класа у народу не сме довести до таквога стања, јер од тога најпосле онет штети и страда сама држава. (Живо одобравање).

А после није истина да *све оно* баш заиста мора бити држави, што по нека господа бајаги за њу и на њен рачун траже. Ех, ех, има их ту много који се поред државе и на рачун њених потреба сами лепо проводе и набијају своје џепове. (Вичу: „Живео! Тако је!“).

Наша држава заиста има таквих потреба за које би требало од уста одвајати па њој лати. Али поред овога што држави заиста треба, има ту ваздан којеншта што никако не мора бити. Мора ли у Србији бити 5 владика и сваки да вуче по 100 дуката месечно? (Вичу: „не мора“.) И каква ми то државна потреба захтева да председник министарства мора имати баш 5000 талира плате? (Вичу: „Никаква“). И шта би ту још имало да се ређа кад бих ја имао кад. Ја сам вам раније споменуо да ту не мора бити државни савет, па не морају бити начелства, па толики срезови, па толико степена судова, па још много што шта. (Одобравање).

Кад одмеримо дакле шта све данас народ држави даје, кад одмеримо после колико ту има које чега за што народ данас плаћа а што у

држави савршено не мора бити, онда велимо на народ је много натоварено. (Вичу: „Много је“). Јер да ли много или мало плаћа народ држави, оцењује се и према томе на што држава троши те народне паре. Јер за цело не вреди и много је да се једном ужичанину продају губери, да би каква мишистарска пришипетља могла тумарати по Европи као бела по пазару и вући масне дијурне. (Живо одобравање).

Но да узмемо ствар и с друге стране. Наша држаза има и таквих потреба на које наши државници нису до сад обраћали скоро никакву пажњу, а које су међу тим преке и неопходне. Тако на прилику нама би требало да прочистимо и управимо Мораву, да по њој могу пловити пароброди, да укоритимо и оградимо реке и потоке да се не изливају и чине штете; да сву Србију изукрштамо добрим и сигурним путевима; да поправимо нашу просвету и боље снабдемо школе вужним потребама ит. д. и т. д. Кад узмемо дакле у обзир те потребе, које овде не могу све ређати, но које се зову културне потребе државне и које мора подмирити свака држава ако хоће да има правога напретка, онда могли би рећи да оволико порезе колико се данас даје држави и не би било много, кад би се се пореза правичније резала. Кад дакле велимо да народ данас држави много даје, онда рачунамо да јој много даје према ономе колико му она за то враћа. Кад велимо да су народу тешке

порезе онда рачунамо да су му тешке што се криво режу, јер наше су порезне уредбе и закони данас такви, да што год је човек сигурнији, то према своме стању сразмерно све мање плаћа. С једне стране пука сиротиња онеспособљена је за плаћање пореза, те ако је онако као марвинче не продају на тобош, она не плати, а друге опет стране богатани се извуку, те вајтежи терет снаднс на средњу класу. (Бурно одобравање. Граја). Потраје ли овако дуже, ова ће средња класа под овим грдним државним теретима пропасти, оголети и прећи у ред пуке сиротиње, на шта онда мисли држава? — ко ће јој онда намиривати порезе? (Вичу: „Тако је!“ Одушевљено одобравање).

Али не, ово се овако не сме оставити; ова се неправда у спошењу државних терета не може даље трпети. (Вичу: „Не може“). Данас један газда плаћа само 5 до 6 пута више порезе од једног сиротног сељака, а овамо је 100 пута од њега богатији. (Вичу: „хиљаду пута богатији“)... Да, што рекосте и хиљаду пута богатији, а овамо плаћа само 5—6 пута више порезе од њега. Па то, брате, није право! И ја држим, да ни један поштен газда неће рећи да је то право. За шта год да је, један се газда увек више користи државним услугама но један сиромаш. Његова су поља опширнија, његове су радње и свезе веће, његови су послови код државних надлежатава многостручнији и чешћи, чак ако је и да

се на границу домовина чува, он има више шта да му се чува, па нека више и плати држави. То је право. (Вичу: „Право је тако“). Ја држим да ни један поштен газда неће таким дврдичлуком окаљати свој газдалук, да се сиротињске нађе продају да се на прилику плате чувари имовне безбедности, који ће у првом реду чувати газдашка имања, јер мени сиротану, кад ништа немам — „безбедност“ ми је готова, пошто ми нико ништа не може ни украсти. (Живо одобравање). Дакле ја држим, да ни поштене газде немају нам шта замерити кад велимо да се данас пореза неправедно реже и да се на средњу класу и сиротињу много товари; а о непоштенним грабљивцима и саможивцима и не водимо рачуна. Они слободно нека нам мемерају. (Живо одобравање).

Из свега овога, браћо, ви видите да наша радикална странка сматра да су код нас порезе велике и да се неправедно разрезају, а видели сте и то у ком смислу узима наша странка оба два своја тврђења. Па пошто наша странка за оба две ове наше порезне невоље неће и не може да баца кривицу само на поједине људе и личне злоупотребе појединаца, јер главна мана лежи у самим државним уредбама, а овде поглавито у рђавој порезној системи, то ми и тражимо да се садашњи начин порезивања или као што се то боље и општије вели садашња пореска система одбаци.

Из овога што сам до сад рекао, ви видите, браћо, да има пуно повода и разлога да се данашња пореска система одбаци, као посве неподесна и неправична. Али ово, што до сад говорих, тичало се само наше старе пореске системе, онакве, каква се затекла из старијих времена, и какву су је нашли наши „напредњаци“ кад оно пре годину дана и по и њина секира паде у мед, те дођоше на владу. Од то доба они су нашу стару рђаву пореску систему направили још гором, тако су је искварили, њене старе мане на нов начин тако су увеличали, да сад није управо ни за што и шта више постала је стална опасност за мир и ред у овој земљи, јер је створила нова врела за свакојакe неправде и глобе.

Ствар је у овоме: Напредњаци су увели *посредне порезе*, и то *посредне порезе најгоре врсте*.

Мени би и тако мало доцније ваљало да вам растумачим шта су то *непосредне*, а шта су опет *посредне* порезе, па кад је овако дошло у реч да вам бар то мало објасним сад одмах.

Непосредне су порезе оне, што се плаћају или на главу, или на имање, или на приходе од имања и на зараде. Главно је по чему се познаје да је века пореза непосредна то, што се ту при порезивању тражи порезни извор, или простије али мало нетачније да рекнем, тражи се онај капитал, који ће се порезати. А тако исто ту се тражи и човек, личност која ће ту

порезу сносити. Обележје непосредних пореза још је и то, што ту грађанин увек зна, да је оно што је дао *пореза*, и да му је то *узела држава*.

Посредне су пак порезе оне, код којих се не тражи порезни извор, не гледа се ни који је то грађанин што ће порезу платити, ни какво му је стање ни капитал, већ се пореже какав предмет потрошње или каква радња, па ко год тај предмет троши, или ко год се том радњом служи, сваки плаћа порезу, и то у оној мери, колико се троши и колико се служи. Тако су на прилику (посредне порезе: пореза на со, пореза на пиће, пореза на дуван, на хлеб итд. Ту су порезани предмети потрошње. Тако исто посредна је пореза и таксене марке, ту је порезана нека радња, пословање државно. Код посредних пореза узгредно је обележје још и то, што грађанин често у истини даје порезу држави, али не зна да је даје и колико даје.

Да би се боље разумело ово што рекох, да узмемо један пример. На прилику узмимо порезу на земљу. То је сад непосредна пореза. Кад се она разрезају, онда држава гледа колика је и каква је та земља, налази онога чија је, па му онда према величини и каквоћи земље реже порезу на њу. Али узмимо порезу на со. То је посредна пореза. Ту држава нити истражује ко ће потрошити ту со, ни какво је стање и имање тих људи што ће со трошити, већ удари порезу на

сам предмет, на со, на прилику 20 пара од оке, на после ко год купи соли, он на сваку оку плати држави по 20 пара порезе. Ту обично бива, да држава то наплати у напред од магације код кога је со нашла, а он после то ваплаћује од купаца, којима продаје со. Разуме се, да је ту сад простијем човеку тешко знати да он уз то плаћање соли плаћа и држави неке порезе. Човек ту даје паре магацији и види само да је со покупила, и вајка се што лз то, а и не пада му на намет ђаволство да су то гг. министри натерали цену соли, јер господи треба пара, а да повећају порезу отворено не смеју, но дај овако удри на со, да се Власи не сете, на ће фукара ем платити, ем опет неће знати откуда је сврби и боли. (Живо одобравање).

Да, браћо, зло државно рађење, глоба и обмана — то је порекло посредних пореза. Њих су у свему измислили онда, кад су распикућске владе и зли управљачи довели били земљу дотле, да оглобљеном народу није више смели јавно и отворено повећавати порезе и узимати их на куп. Тада су изумели да ударају порезе на хлеб, на со, на пиће, на сапун, на осветлење, на месо, на одећу, на прозоре, на све, што једном живом човеку треба и без чега бити не може. Такве порезе најзгодније су за глобацкије владе. Ту оне не морају изашиљати у народ мрске порезије, а после ту народ и не зна управо шта даје држави, па по томе и не уме да тражи ра-

чуна од ње за своје дације. Тако су зли управљачи често градили од државе народног глобацију, изазивали спрам ње неповерење и мржњу њених рођених грађана, тако је најпосле доводила до пронасти. Јер кад је после на такву државу наваљивала каква туђинска сила састрне или је сналазила буди каква напаст, народ је био немаран и равнодушан спрам њене судбе, није устајао с вољом да је брани и она је пронадала.

Па као год што је државно расипућство у другом свету изазвало посредне порезе, тако је исто било и код нас. Наши напредњаци за своје кратке владе увалили су земљу лакомислено у такве грдне дугове и натоварили јој толике тешке обвезе, да су морали повећати годишње издатке још један пут онолико, колико је било до сад. Пре неколико година наша је држава трошила 12 милијуна динара годишње. Напредњаци су попели тај трошак на 25 милијуна динара; значи удуплити га. Но тада настало је питање откуд да се подмирује тај вишак трошкова? Напредњаци су на то питање одговорили увођењем многих, нових и посредних пореза. Да повишују главницу нису смели од народа, с тога су ударили порез на пиће, на со, на дуван, увели таксене марке, а ако их бог ил ђаво подржи на влади још коју годину могу лако ударити порезе на свако марвинче, на сваки чокот, на сваку трмку, на свако пиле и на сваку другу потребу. Питаће,

свет мора и даље платити стоку, садити винограде и шљиваре, држати живину, а влада ће са свега тога скидати свој „провизион“, да крпи рупе своје ненасите и продеране финансијске политике. (Вучу: „Неће, вала баш више. Не дамо“) Ту народ плаћа грдне нове порезе, а и не зна да плаћа, само види да сваки дан у кеси све мање пара. (Вучу: Богме са свим је већ пресушило)....

Ја сам вам наговестио како су посредне порезе ружнога порекла. Оне су постале онда, кад се држава, тако да рекнем, ставила спрам народа у непријатељски логор, на истраживала начине како да му што више исцеди на привидно неосетан начин. Тек кад су посредне порезе овако постале, онда је тек доцније на ту свршену ствар, на тај готов факт дошла наука, почела га испитивати и нашла да у том злу има и једна добра страна. Та добра страна у томе је, што је наука пронашла да има неких врста посредних пореза, које се лепо могу употребити као доцна са непосредним порезама, те да се тако из непосредних и посредних пореза даје створити једна пореска система која најбоље одговара оној цели: да сваки плаћа према својој стању и имању. То се има разумети овако. Да би се непосредна пореза могла правично разрешавати ваља тачно проценити колико је имање и колики су приходи и зарада свакога грађанина, па му према томе нарезивати порезу. Али

пошто се то не да ухватити ни поред најбрижљивијег старања, то обично бива да држава сазнаје само просечну порезну снагу свакога грађанина, т. ј. сазнаје само од прилике и приближно колико је који грађанин у стању да сноси порезе. Да се, дакле, коме не би нарезало више, но што је право, ту се сад обично гледа да непосредна пореза буде што умеренија и да се за њен разрез узима што мање мерило. А да би се опет изравнало оно, што се при разрезу непосредне порезе неко провукао, те платио мање но што је право — уводе се неке врсте посредних пореза. Али те посредне порезе морају тада бити удешене тако, да грађанину стоји од његове миле воље да ли да их плаћа или не. А то значи, да се такве посредне порезе никад не смеју разрезивати на предмете који су неопходни за живот свакоме човеку, као со, хлеб итд., већ само на предмете, који служе за луксуз, за господско уживање и господски комотнији живот, или на нагомилавање капитала. Сад коме његово стање допушта да лусузира, да живи господски и комотно — а то ће бити већином они, који при разрезу непосредне порезе нису оптерећени колико је требало — они онда нека за те своје луксузе и комоције доплате још што држави у виду посредних пореза. Дакле кад се посредне порезе узму као допуна непосредних пореза, да би се тако државни терети подједнако и правично поделили на све грађане

према њином стању, онда су такве посредне порезе и правичне и нужне.

Питање је сад, да ли је наша напредњачка влада ову правичност имала у виду кад је код нас почела уводити посредне порезе? Боже сачувај! То се најбоље види по томе, какве је посредне порезе она увела. Она је ударила порозу на со, на пиће, судске послове. Да ли су то предмети без којих грађани могу бити, и да ли су то порезе, које могу грађани према својој милој вољи узети да их плаћају или не плаћају? (Вичу: „Нису!“)

... Да богме да нису. Осолити се сваки мора, најгори срромах, као и највећи господин; без соли ни стока не може. (Вичу: „Не може богме“). Тако исто ко год запиње снагом, мора бога ми што год и пити. (Вичу: „Нека они из Београда дођу, да целе зиме преврћу владе, јал цело лето дућкају ледину, па да видимо хоће ли пити“). А и у суд се мора ићи. Ако је суд луксуз, онда шта ће нам. („Тако је“). И како се то господа сетеше да ударе порез на со, без које сељак не може мрднути: а ако је за стоку треба му, ако је за чељад треба му, и то бар пет пута више, но господину човеку, пошто сељак скоро преко целе године жуљи сув хлеб, лук, паприку и кромпир, за што све треба соли, док господа почешће присмоче и са шећером, па сељачке се соли сетили да је оптерете данком, а свој шећер заборавили! (Смеј и допадање. Вичу: „Њега ћемо

се сетити ми, кад ми станемо резати“). Оно ни шећер није данас никакав луксуз, шта више спада у обичне потребе, али ми је све чудо, како то њега заборавише, а соли се сетише. (Вичу: „Знају да ће на соли више истерати“).

Пореза на со и таксене марке то су две најгрђе врсте посредне порезе, и напредњаци су баш њих увели. Но да, мал не заборавих, они су увели још и порезу на дуван. Вели се дуван је луксуз, то не мора бити. Добро, пристајем да је и тако. Али онет луксуз од луксуза има разлике. Како се то влада не сети да удари мало порезе на бисерне и златне тепелуке, на златне гривне и огрлице са драгим камењем, на дијемантске игле, на златно претење и златне сатове и ланце, на кадиџли либадета, на каруце и бесне коње што их држе господа, на њина канабета и фотеље, у опште на све оне предмете, који састављају сјај и угодност господског живота наших високих господских и богатских кругова, а сетише се оне чемерне сељачке лупе и онога кукавнога полића, чиме сиротиња по некад тера бригу и горчину свога мучног живовања. (Живо одобравање). Е, да су господа тако заредила одозго, на постепено догнала до дувана, онда им не би имали шта замерити. — Овако пак велимо и дуван је порезан из истих узрока из којих и со, а то је, што се ту може истерати доста порезе. У опште, кад погледамо на све посредне порезе, које су

напредњаци увели, онда јасно видимо да је њих у томе руководило само то, да што више порезе истерају, а правичност и равноправност порезе није им била ни на крај памети. С тога ја и рекох да су напредњаци својим посредним порезама само још више искварили нашу и иначе рђаву и неправедну пореску систему. За то наша странка и тражи да се цела ова наша данашња пореска петљавина са свим одбаци. (Вичу: „Да се одбаци“! Одобрање).

Али сад настаје питање чиме да се замени данашња пореска система. Наш програм на то одговара: *„да се ради на остварењу неоосредне прогресивне порезе по имућству и према приходима грађана“*.

Кад сам вам отиоц наговешћавао разлику између непосредних и посредних пореза, ја сам рекао и то, да не морају све посредне порезе бити неправичне и рђаве, тако исто као год што и све непосредне порезе не морају бити правичне и добре. Тако на прилику непосредна пореза на главу, где се не гледа на имање, већ се реже подједнако с главе на главу, врло је неправична и рђава врста непосредних пореза. Кад ми дакле у програму стављамо као начелни захтев непосредне порезе по имању и приходима, то не треба разумети да ми хоћемо да искључимо баш све врсте посредне порезе, па и оне, које могу да послуже као згодна допуна системи непосредних пореза. То не. Ми у про-

граму тражимо непосредне порезе прво с тога, што тиме хоћемо да обележимо нашу начелну разлику од оних опаких финансиста, на које се угледају наши напредњаци, и воји хоће да им главни стубови у пореској сисеми буду посредне порезе, а друго с тога, што ми збиља мислимо да нашу пореску систему треба поглавито засновати на начелу непосредних пореза, а неке посредне порезе употребити само као малу допуну и једно у том циљу, да исправљају погрешке учињене при непосредном разрезивању данка. Ми тежимо системи непосредних пореза и с тога, што непосредно порезивање има у себи побуда и повода и за грађанско васпитање народа. Код непосредних пореза грађани увек знају колико су дали држави, па их онда то покреће да размисљају шта им је држава за то вратила и да воде бригу и траже рачуна, што је учињено с њеним дацијама. (Вичу: „Тако је“). Држава, која поштено врши дужност спрема својих грађана, нема нужде да крије колико им тражи, и да те своје тражбине протура под сто некаквих фирама: те не знам у виду порезе на со, те не знам у виду порезе на пиће итд., као што се сад ради готово са свима посредним порезама. Не тако; већ нека држава отворено каже колико јој треба, ми преко скупштине да оценимо те потребе, па онда да се порежемо по имућству, и што ваља дати да дамо свесно, како би после од тога умели тражити рачуна. (Живо одо-

браваше). Шта ту да ми увија и тражи порезу на сто некаквих начина? (Одобравање). Кажу шта је и колика је пореза, узми је јавно, па после јавно и полажи рачун од ње. (Живо одобрување!) А не овако да ме држава прежа код сваких судских врата, код свакога огњишта, па а ја у суд или а ја мети шаку соли у лонац, држава ме хвата за врат, наплаћује ми марку или ми натписује неколико пара порезе на со. (Вичу: „Тако је. Не ћемо то“). За то наша странка и тражи непосредну порезу према имућству и приходима грађана. (Вичу: Врло добро).

Сад је ред да вам кажем шта је то *прогресивна* пореза, јер се у програму нашем вели, да ваља радити на остварењу „непосредне *прогресивне* порезе“. Има држава у којима је прорачунато колико је једноме човеку, самцу или с породицом, неопходно да може живети, па се од оних, који само толико прихода имају да једва могу живети и не наплаћује никакав порез. Узмимо да је нађено да за живот једне породице ваља имати бар 100 талира годишњег прихода. Од тих 100 талира ту се сад не би наплаћивао никакав порез, већ порез почињу плаћати тек они, који имају преко 100 талира прихода. Узмимо сад да онај, који има 200 талира годишњег прихода плаћа 1 талир порезе. Прогресивна пореза значило би то, да онај, који би на прилику имао 300 талира годишњег прихода не плати порезе само 2 талира т. ј. на

сваку порезану стотину по 1 талир (једна му се стотина не порезује, као неопходна за живот), већ за прву стотану да плати 1 талир, а за другу да плати већ више, на прилику 2 талира, а за трећу порезну стотину још више, на прилику 3 талира, тако да онај који има годишњег прихода неколико стотина хиљада талира може дотерати најпосле да на последњу стотину плаћа 100 талира годишње порезе, а потеря ли даље, онда на идућу стотину талира прихода имао би дао плати више од 100 талира саме порезе, а то значи, он више не би имао рачуна да тече. Прогресивном порезом дакле држава има у рукама једно средство да некој класи људи, која се на рачун радног народа обогатила, спречи даље обогаћење. А то је вама важно, јер по некад збиља настаје по друштво опасност кад државава нема у рукама законско средство да спречи да се имања не гомилају само у неколико руку, а сав други народ да остане без земље и својине. Ето, код нас је законом забрањено да се сељаку може за дуг продати 5 дана орања, па зашто се не би могло прогресивном порезом спречити стварање спахилука, т. ј. спречити да на прику земља читавих села и срезова не пређе у руке каквога богатог Чиве, који ће се поред Бонтуа за цело нафукати у Србију, па у бесцење покуповати грдно много сељачкивих земаља, те направити од нас своје робље и ар-

гате. (Вичу: „Врло је добро то да држава може спречити. Тако и ваља“).

Ја вам казујем, браћо, шта се може постићи прогресивном порезом кад би опште добро захтевало да се с њом предузимају и те крајње мере. Али обично данас се нигде тако не тера, већ се прогресивна пореза подиже до неке мере, па се онда ту стане и за сваку идућу стотину прихода почне се пореза опет постепено умањавати, јер држави никако не може бити у интересу, да доводи своје грађане дотле, да крће своје капитале ради сношења државних терета, који по правилу треба да се подмирују неким делом прихода и зараде. С тога и нема никакве опасности да прогресивна пореза може бити нека сметња поштеној тековини, заради и богаћењу. Прогресивна пореза чини само, да сваки грађанин буде оптерећен правично према своме имућству. То пак само може помоћи да народна привреда скочи и ојача, и да се имућност распростре по свем народу, јер само тако ослаба имања не ће никад бити притиснута толиким државним дацијама да не могу дићи главе нити мало одвркнути, као што то данас често бива. (Одобравање).

Овако уређење пореске системе, какво ми тражимо у нашем програму, признају и сами наши противници као најбоље и најправичније. Али му налазе само једну ману — веле: тешко је то остварити. Јест, браћо, потешко је и треба

доста времена. За то смо и метули у наш програм „да се *ради* на остварењу непосредне прогресивне порезе по имућству и приходима грађана“. Ми и не кривимо данашњу владу, што она није већ увела ту систему порезе, већ што у опште није ни почела нити мисли почињати да је уводи. Не кривимо је дакле, што није већ урадила, него што не ради. (Вичу: „Тако је“). Тешкоћа није никакав разлог, само кад се зна да би то била најбоља и најправичнија пореска система. Од људи се није ништа отело. Тешко је отићи и у Београд; ни то се не може учинити док удариш дланом о длан. Али кад треба ићи људи опет иду. Пођу, па ако не стигну за један дан, они стигну за два и три. Какав би ми то разлог био, кад би неко рекао: „прека ми је потреба ићи у Београд. Али пошто не могу отићи тамо једним кроком, то остајем овде где сам“. (Одобравање). Паметни људи тако не раде, већ куд им ваља ићи они пођу и иду, па кад стигну. (Живо одобравање). Тако је и овде. Ми тражимо, да се једном већ отпочне радити на увођењу непосредне прогресивне порезе по имућству и приходима грађана, па већ после кад се уради. Не тражимо ни ми да се претрупи као на пању ово тако огромно и тако тешко питање о замени садашње пореске системе другом бољом, већ да се та нова боља система једном усвоји у начелу, и да се предузму нужни претходни послови за њено остварење. То је све.

(Вичу: „Живео! живели радикалци! То сви хоћемо!“)

Даље стоји у нашем програму (чита):

„Данашње финансијско устројство да се замени новом финансијском организацијом, на челу које стоји централна народна банка са нужним бројем покрајинских (обласних) банака. Те банке рукују (манипулирају) свима државним приходима и расходима и врше у опште и друге депозитне и обртне новчане послове грађана, а нарочито потпомажу правилно организованим кредитом унапређење земљорадње и подизање заната и индустрије“.

Постараћу се, браћо, да вам у кратко протумачим шта ово значи, јер нам време умиче те морамо хитати.

Као и све друге наше државне струке, тако је исто и наша финансијска струка некако распарчана, разбацана и расцепкана у сто некаквих надлежатастава. Ту вам прво имамо министарство финансије, па окружна казначејства, па среске касе, а за руковање разним фондовима као што су: болнички фонд, школски фонд, удовички фонд итд. стоји нарочито надлежатељство прозвано „управа фондова“. Према томе ту вам сад има и стотине којекаквих каса и касица, и стотине неких казначеја и писарчића, који по тим касама баратају и њима рукују. За то сваки час и чујемо: овај чиновник учинио дефицит, онај чиновник учинио дефицит (тако се знате чинов-

ничким језиком каже кад ко покраде касу), а једна по једна каса тек напне заклопац у вис и зврји празна. (Одобравање.) Да би се дакле ова расутоост и распачаност државних финансија отклонила, наша странка тражи да се створи једна нарочита народна банка (са потребним бројем обласних или среских банака), која би прикупљала у се све државне приходе, па их после према буџетском предрачуну издавала по потреби разним струкама. А да би се разумним уређењем државних финансија подмирила још једна прека и неодложна потреба, а то је да се за произвођачку класу народа створи брз и јевтин државни кредит, ова народна банка мора се уредити тако, да не буде као данашње министарство финансије проста каса за примање и издавање држ. прихода, већ да обухвата у свој делокруг све темељитије (солидније) банкарско-кредитне послове. „Управа фондова“ као засебно надлежатељство укинула би се, а сви би фондови такође прешли народној банци на руковање. У тако поуздан државни завод, стекли би се и многи општински, црквени и приватни капитали, те које тиме, а које и још другим средствима, као на прилику паметним уређењем и употребом наших манастирских и државних имања, држава би успела да прикупи у народној банци толико капитала, да произвођачку класу народа може снабдети и довољним и јевтиним кредитом. Тако би с једне стране народ

добијао од државе новац по јевтин интерес, а с друге стране општинске, црквене, еснафске, пупилске и многе друге новце не би развличили и јели којекакви каишари и варалице. На крају да споменем још ово. Наша држава није се до сад ни у колико побринула да народ, кад му се јави потреба, може по јевтин интерес доћи до новаца, да се у својим нуждама помогне. Све што је држава у том погледу учинила, било је то, што је основала „управу фондова“ која је на непокретно имање давала људима новац под доста умерен интерес.

Али новац из управе фондова није се добијао лако. Ако није имао каквих пријатеља међу крупнијом господом, или није прво добро подмазао каквога чиновника или адвоката, сељаку је обично требало 7—8 месеци, па и година, па и две док добије паре из управе фондова. Ко толико није могао чекати, он је морао трчати каишарима и зеленашима и од њих зајмити новац. То је једно. А друго, из управе фондова обично су подизали капитале они који су на ћутуку — београдски трговци — тако, да кад сељаци дођу онда није више било пара. (Живо одобравање). Све то учинило је те управом фондова држава није скоро ни у колико достигла онај циљ који је бајаги себи ставила: да набави народу јевтин државни кредит. И поред управе фондова маса народа у нужди морала је тражити зајам код каишара, те су тако нехатом и

небригом државе стотинама сељачких породица запале у канџе каишара који су их опљачкали и скупим интересима и преварама приграбили им све имање. (Вичу: „Тако је“. Одобравање)...

То се даље тако не сме оставити, ако хоћемо да наш народ не постане гомила бескућника. (Вичу: „Тако је“). Држава се мора постарати да радној производној класи народа набави јевтин државни кредит, како се не би уваљивала у дугове код каишара и тиме коначно пропала. (Живо одобравање). За то наша странка и тражи да се наше финансије тако уреде како ће народна банка набавити народу јевтин и брз државни кредит. А да се тиме не би понајпре користили разни шпекуланти, ми тражимо да првенство на добијање зајма из народне банке имају земљорадници и занатлије, у опште људи који се труде око оснажења народне производње. (Бурно и живо одобравање)...

Да се потрудимо сад око разјашњења V. одељка нашег програма, у коме се говори о

Просвети

Тај одељак гласи (чита из програма):

„Тежити да се оствари начело општег, обавезног, бесплатног образовања и да се сиромашни ђаци издржавају општим трошком. Школе да буду уређене тако, како ће неговати у омладини грађанске врлине и спремати је за веште, корисне и самосталне раднике“.

Браћо, наш народ вели за неписмена и неучена човека да је „слеп код очију“. Дакле једначи просвету са оним што је човеку најдражије, и чиме се обично заклиње, једначи је с — *очњим видом*. У својим молитвама народ говори: „Да бог живи родитеља па учитеља“ — што значи да носиоце просвете убраја у највеће своје добротворе после родитеља. Од народа се често чује: „памет царује а снага робује“, или „памет царује а снага кладе ваља“. А колико наш народ цени просвету види се и по томе, што на својим скупштинама никад није жалио ни тврочицао да троши на школу и просвету. Вама, дакле, синовима онога народа који је створио ове, и још многе друге дивне изреке, у којима се исказује највећа пошта науци и просвети, и који је за просвету подносио до сад скупе жртве, вама велим, мени не треба доказивати колику важност има просвета за бољитак и напредак једнога народа.

Споменућу само то, да су данас настала така времена, да памет не само што царује, као што народ вели, већ памет данас и „кладе ваља“. (Допадање). Тиме хоћу то да рекнем, да је данас наука потребна не само ономе ко хоће олакше да живи већ свакоме који хоће у опште да живи *као човек*. Данас не само да треба науке па да се паметно царује, већ науком се данас и оре, и копа, и преде, и путује, и тргује и у опште врше сви крупнији друштвени послови.

С тога дакле, што данас књиге и науке треба не само људима који управљају земљом, већ треба их и сељаку, и занатлији, и трговцу, и свима у опште, ми и тражимо у нашем програму да *образовање буде ошито*, да просвета постане својина свију и свакога, својина целога народа. Даље ми тражимо да школовање буде *обавезно*. То значи да сваки родитељ мора давати децу у школу. Можда ће ко рећи: „а што терати бабу силом у рај?“ што силом кога терати да своју децу учи и посвећује ако он то неће? На то је прост одговор: за то што је с простацима и глупацима тешко заједно живети у једном друштву. „Од невешта и гора плаче“. Човек незналица од штете је и досаде не само себи већ и свима око себе. С тога друштво има право да натерује свакога да свој подмладак учи и просвећује. . .

Можда некима од вас на први поглед не уише овај овакав мој говор, и знам да би ми ко год рекао: „Ама зар мене власт силом да гони да ја дајем дете у школу и онда кад ја то не могу, кад ја немам о чему да га школујем и у школи издржавам?“ То је питање са свим на своме месту. Али ако је питање добро ми имамо на њега још бољи одговор. И ако друштво има право да натерује свакога да свој подмладак просвећује, нико нема право никога да гони да ради оно што он не може и што премаша његову снагу. С тога и држава, чим узакони оба-

везну наставу, чим хоће да нагони родитеље да морају давати своју децу у школу, одмах ваља да прими на се и тај терет, да о свом, о општем трошку издржава ону децу коју не могу издржавати њини родитељи због своје сиромаштине. (Одобравање. Чује се: „Е, то је друга ствар кад је тако“) Обавезна настава без издржавања сиротних ђака о општем трошку — то је прост варваризам и дивљаштво, узалудна суровост која вечито промаша свој циљ. Раликална странка хоће и тражи општу обавезну наставу, али она одма у своме програму додаје и то, да се сиротни ђаци издржавају општим трошком. (Чује се: „То је лепо“). Питам ја сад вас, који је то сиромашак коме би то било криво, или не би пристао, кад би му се рекло: „Ти, брате, имаш дете и лепо би било да га даш да научи књигу. Али ти си танка стања и не можеш га о свом трошку школовати, с тога ће ево узети држава да ти дете о свом трошку изучи. Ми ти одводимо овога нејака, прљава, чунава и напуштена малишу да ти после неколико година вратимо писмено, знањем обogaћено, отресито и вредно момче, којим ћеш се моћи свуда подичити“. Питам вас, дакле, који родитељ не би на то пристао па ма како сиромашан био и ма како му дете и код куће требало? (Вичу: „На то би сваки пристао“). . .

Вели се да наши сељаци данас нерадо дају децу у школу. Ја се томе ни мало не чудим.

У селу деца почињу привређивати кући чим се тако рећи из повоја извију. Погледаш га — малешно као бубица, једва му ченерак од земље, а оно већ чува стругу, иде за стоком и послује. Разуме се да сиротној и инокосној сељачкој породици није ни ова малена радна снага на одмет. Уз то још долази, да од такве убоге сиротиње, која се тешком муком једва хлебом храни, траже не само да даде дете у школу но још и да га издржава и да му набавља све школске потребе. А за што све те жртве? За то да дете 3—4 године протрчкара од куће до школе и да научи нешто мало срицати, што ће, после друге 3—4 године, кад се врати кући, омет све до темеља поборавити. Ту дакле сељак просто види да нема рачуна да даје своје дете у школу. Његове жртве, што му дете 3—4 године дангуби и што на њега троши, ни у колико се не исплаћује оним знањем што га дете из школе изнесе. Ако данас ко нерадо даје децу у школу, ето с тога их нерадо даје. (Вичу: „Тако је“.) Али нека се уклоне ове сметње, нека издржавање сиротне деце за време школовања узме на се држава, и нека се школе тако уреде, да деца у њима могу научити заиста оно што ће им после у животу требати и од чега ће видети вајде, па ће овдје сваки радо давати децу у школу. (Чује се: „Тако хоће“.) Да би доскочила, дакле, оном првом злу — сиротињи родитеља — радикална странка тражи да се сиротна деца школују о општем,

државном трошку, а да би отклонила ово друго зло — слабу вајду од данашњих народних школа — радикална странка жели да се наше школе уреде тако, како ће спремати децу за веште, корисне и самосталне раднике.

Цео ток наших државних послова руководи данас бирократија — чиновништво. Према томе то је чиновништво у све наше државне установе унело свој дух и подесило их тако да у првом реду годе њему и његовим интересима. Тај чиновнички дух унесен је и у школу, те по томе наше данашње школе и нису ништа друго до просте фабрике које стварају и граде чиновнике. А код оваких школа и не може бити друкчије. Младићи проведу у школама по 10—15 година, па кад после погледају, а они виде да е оним „знањем“, што су га изнели из наших школа, нису никуд пристали мањ да иду у чиновнике. За какав други самосталан посао школа их није научила и оспособила. Маси ђака не остаје, дакле, ништа друго до да иде утрвеним трагом својих претходника, да иде у чиновнике. А и што би се мучили и лупали главу тражећи каква нова корисна занимања и послове и крчећи нове путове, кад пред њима стоје стотине старих утрвених стаза, које воде у канцеларију, где човек за неколико година долази до лепе платице и осигурана живота. Али наша странка хоће да раскопа ове бирократске мравињлке куда се стиче све знање и сва наша наука, да се ту

наскоро изгубе и пропадну у канцеларијској прањини. Раскопавајући те мравињаке, наша странка хоће тиме да присили и истера интелигенцију у народ да му својом науком и знањем светли и предњачи. А да би интелигенција т. ј. учевни људи збиља и могли одговарати томе своме позиву да буду учитељи, прваци и вође народне, ваља да припомогне и школа. Од просте фабрике за лифровање чиновника школа ваља да постане расадник корисних знања и корисних радника по свима струкама народне производње. Ето то жели да постигне наша странка са нашим школама, то она тражи и хоће од наше просвете. (Одобравање).

(После подне).

Браћо, на реду је да говоримо о

Војсци.

Но кад споменем војску, ја не могу да се не сетим оне наше браће што у последња два рата изгибоше на граници. Њина имена остаће непозната потомству, пошто наше владе нису учиниле ништа да их побележе и даљим покољењима предаду на вечито поштовање. Али њине храбре кости, расејане по свима нашим бојним пољима, још ће за дуго бити хладни споменици и сведоци њинога родољубља и њинога јунаштва. Ови борци и мученици за своју светлу жртву на олтару отаџбине немају никакву другу

награду до наше признање. Њих није могуће наградити ни медаљама, ни чиновима, ни пензијама, и све чиме се ми још можемо одужити пред њиним сенима — то је, да их онако укупно одржимо, док нас је, у благодарној успомени. Они су за нашу општу домовину пролили своју крв, они су за нашу општу домовину пострадали и понели мученички крст, те тиме у пуној мери заслужили нашу пошту, наше признање, наше благоговење пред њиним сенима. Вечан им спомен међу нама. (Скуп се одазва три пут са: „Вечна им памет“ и „бог да им душу прости“). . .

А сад, одавши пошту мртвима, да пређемо на живе.

Рат и војска, то су две ствари о којима ми је најмрекије говорити. Прости људи веле за рат да је „бич божији“, а ми велимо да су ратови крвава прља на образу данашњег просвећеног века. Наш народ вели: „тешко земљи куда војска прође“, а ми би могли рећи: „а још теже оној где војска једнако борави“ . . .

Да, војска је терет за земљу, а ратови су крупна међународна злочинства. И нико не би био сретнији и веселији но радикална странка, када би народи, или правије њине владе, били тако мудри па да оставе свакоме своје и живе међу собом у миру и љубави, те да не морамо лупати главу и бринути бригу ни о каквој војсци. То ће за цело и дочекати каква срећна

далека покољења, али ми то доживити не ћемо. У добу у коме живимо, ми немамо скоро никаквога избора; ту је једно од двога: или да будеш спреман да се бијеш па ко надјача, или да легнеш па да будеш бијен. (Одобравање.) Ко неће да се бије — тога бију. Рачун је ту чист. (Живо одобравање).

Ми смо с две стране опкољени државама грабљивим и насртљивим, државама свирепим и неправедним спрам слабијих. С једне стране Турска, а с друге стране као гуја присојкиња савија се око нас лукава Аустро-Угарска. Обадве ове земље држе по један део нашега народа у своме ропству; обадве би оне попиле Србију као мало воде на длану. Код таквога суседства ми морамо бити вазда опрезни, вазда спремни да бранимо наша народна права с оружјем у руци. Често баш та народна готовост да се увек брани, кад је неправедно нападнут, уштеди народу по неки рат. Бити спреман за рат често значи тим самим отклонити рат. Ви знате како во штеточина, кад наиђе на какву тврду ограду, где би могао и рокове поломити, он загледа, обиђе, гурне малко па се онда врати. Али кад котор стоји разграђен до земље, онда и најмирнији вочић прилазећи туда добије вољу да уђе у котар и разбуца пласт сена. Исто вам је тако и са државом. На војнички неспремну државу насрће сваки ђаво, ту и последња шуша мисли да има право да се над њом натреса. Али кад

нека држава има спремну и азурну војску, увек готову да својим грудима штити своју домовину, око такве државе и покрупнији силници и душмани обилазе подаље. Једно дакле с тога што имамо такве комшије да увек морамо бити готови с пушком у руци бранити ово мало наше кућице и слободе, а друго за то што нам је овако маленима трудно рачунати на неку бољу будућност, те морамо помишљати и радити да ослободимо испод туђина и остале делове Српства и приљубимо их мајци Србији — с тога дакле велим ми морамо дебар део наше бриге, па богме и нашега буџета, утрошити на то да стечемо добру и оправну војску...

Ја не знам да ли у овоме поштованом скупу има кога, који би био наш политички противник, (Вичу: „нема никога“) ... Али ако би кога било, он би за цело, кад ме чује где овако говорим о војсци, рекао са лукавим смешењем: „Гле, гле, радикалци, па како говоре о војсци! Бајаги и они хоће војску. Чарламе!“ Да, браћо, не одјуче и не један пут наши противници окривљавали су нас радикалце да не ћемо војску, да хоћемо да разоружамо и обеснажимо Србију, да је разголитимо, да је оставимо без сваке оружане снаге и обране и тиме је предамо на милост и немилост прве насртљиве непријатељске хорде која се наврне на ове наше пределе и насрне на наше међе. И ма да ми ни пре, ни сад, ни никад нисмо дали ни најмањег повода да се на нас то-

вари ова љага, она нам се све још и данас не-
 престано пришива. Ми тако отворено и искрено
 говоримо шта не ћемо, да имамо право тражити
 да нам се верује кад рекнемо да нешто хоћемо.
 А ми ево створено кажемо да желимо и хоћемо
 да Србија буде војнички моћна и снажна. Ја
 отоич рекох и опет понављам: ми не волемо вој-
 ничке терете и трошкове, ми мрзимо ратове; па
 и опет наше је уверење да *морамо* имати добру
 и спремну војску, да *морамо* поклонити што већу
 пажњу организацији, обучавању и наоружању
 наше војске. А ја сам мало час рекао и за што
 то морамо, па то стоји и у нашем програму, где
 се вели: „ради очувања наше државне независ-
 ности и извршења наше спољне задаће“. Није
 дакле истина да радикална странка неће војску,
 није дакле истина да радикална странка хоће
 војнички слабу и пред непријатељем разголићену
 Србију. Ако наши политички противници истин-
 ски желе да Србија буде војнички јака и спремна,
 онда у *томе питању између њих и нас нема ни-*
каке разлике, јер и ми то хоћемо, и хоћемо ис-
 крено и од свега срца. Али сад настаје друго пи-
 тање: Како да се то постигне? на који начин
 сиротна Србија да створи снажну, добро уре-
 ђену, изучену и добро наоружану војску? Ето
 ту сад настаје разлика између радикалне странке
 и других политичких партија. Ја ћу одмах да
 нагласим ту разлику. Друге политичке странке
 мисле да ојачају и учврсте војничку снагу Србије

стајаћом војском; радикална странка на против мисли да се то у нас може постићи једино народном војском. Ако би нас на то ко упитао: па коју војску онако у опште држимо ми за поузданију — стајаћу или народну, кад тако говоримо? ми би му ево без околишења могли признати, да, у опште узевши, стајаће су војске поузданије, ма да је ово признање проста уступка и попуштање с наше стране. Обично се вели: „народна војска никад не може бити тако поуздана као стајаћа“. Али за што никад? Како то баш никад? За што под извесним погодбама, кад се на прилику уређењу, обучавању и наоружању народне војске поклони подужа разумна и озбиљна пажња не би могла и народна војска да се дотера да буде тако исто поуздана као и стајаћа? Та ми смо у првом рату видели како су се прости сељаци у комбинованим батаљонима за непуна 2 месеца тако дотерали да ни у чему нису уступали стајаћим војницима. Али хајде да попустимо и допустимо да је стајаћа војска онако у опште узевши поузданија. Али сем поузданости има ту још и с других страна да се погледа на стајаћу војску, и тада наилазимо на многе разлоге који против ње војују. Прво, затворен касарнски живот не прија здрављу војника и међу стајаћом војском увек је већи помор но међу војском народном. За државе сиромашне са становницима, као што је Србија, ово већ није ситница. Друго, подуже

бављење у стајаћој војсци одвикава људе од рада, те после, кад изађу из војске, постају ајлази, беспосличари, има прэлике где се такви људи после одају лоповлуку и крађама или се чак одмећу у разбојнике и хајдуке. Треће, стајаћи војници враћајући се у народ доносе му често из касарне заражљиве болести, понајвише ск-филис, или као што прости људи то зову: „господску болест“. Четврто, са стајаћом војском одузимају се народу хиљаде радних руку те тако за народну производњу и тековину пропада много радне снаге и то у најбољем добу. Пето, стајаћу војску лакше могу рђави власници да употребе против народа а за своје личне себичне интересе. (Одобравање). Шесто, стајаћа војска грдно скупо кошта.

Ја бих могао набројати још много мана, које скоро неизбежно иду са стајаћом војском. Али да се зауставимо овде. Све ове тешкоће, које су у опште свезане са сваком стајаћом војском, код неких народа и у неким земљама могу тако да нарасту да постану *неодољива* сметња за држање стајаће војске. И то је тако код нас у Србији.

Ја ћу да оставим све друге тешкоће и зле стране па да се зауставим само на скупоћи стајаће војске.

Ми држимо сад десетак хиљада стајаће војске. Као војничка снага 10.000 није управо ништа, и да бог сачува да нека хала навали на

нашу земљу, наша оволицка стајаћа војска не би јој могла што по вели песма „ни ручак осолити“. А знате ли колико гута ово мало војске? *Добру трећину нашега целог буџета.* Упамтите то добро. Оволико стајаће војске колико сад имамо троши добру трећину целокупнога државног прихода. То значи, кад би хтели да држимо 30—40 хиљада стајаће војске онда би на њу морали трошити цео наш државни буџет. А то опет значи: да би могли издржавати 30—40 хиљада стајаће војске ваљало би нам да затворимо све школе, да укинемо све судове, да запечатимо сва надлежateljства, да отпустимо све чиновнике одозго са врха па доле низбрдо до пандура и одаџије, једном речи, да обуставимо све друге државне радове и укинемо све државне установе само да издржавамо војску. А може ли то бити, и како би изгледала та држава кад би се то баш и могло учинити? Та ту онда не би ни било више неке државе, но би се претворили у некакву скитничку хорду, у тако нешто што се мучно даје и замислити. И то све ради чега? Да би могли држати 30—40 хиљада стајаће војске, што свакако јесте нека сила, али опет малена и незнатна сила да се Србија може само у њу поуздати.

Елем, кад се све ово што до сад рекох добро узме у рачун, онда се види да Србија није у стању да издржава ни половину онолико стајаће војске колико би јој требало, па да на њу може

рачунати као на своју главну снагу и обрану. Нема ту сад шта би ко волео и шта би ко хтео, већ Србија просто на просто не може да издржава иоле значајнији број стајаће војске.

И ту сад настаје питање: шта да се ради? Треба ли и даље терати као до сада те на ово мало стајаће војске трошити добру трећину целога буџета, и њој поклањати сву бригу, а народну војску, нашу главну убојну снагу, остављати запуштену, неуређену, неизучену и рђаво наоружану? Или је боље, кад већ никако не можемо држати велику стајаћу војску, не држати је ни оволико да нам само гута буџет, но са свим напустити мисао о стајаћој војсци као војсци, па је сматрати просто као школу за народну војску и према томе толико је само и држати, а све трошкове и сву бригу управити на нашу главну узданицу — на народну војску.

Радикална странка мисли да овим путем ваља поћи и да се њим једном и мора поћи. Само, наравно, што доцније тим горе. За то је наша странка у свој програм и метула (чита):

„1. Да се стајаћа војска сматра просто као школа за народну војску и према томе да се држи само толико стајаће војске, колико је нужно за успешно и правилно обучавање и организовање народне војске“.

„2. Војено образовање да се уведу у средње и више школе“.

Није дакле истина да радикална странка у опште неће војску, већ она неће оваку и оволику стајаћу војску. („Врло добро“).

Ја нећу никога да нападам, али и хоћу и смем да рекнем оно што је истина. А истина је да многе наше војене старешине, а особито више војене старешине, не раде скоро ништа и за бинбадава једу државни хлеб и вуку толике плате. (Одобравање). Они су се сабили сви у Београд, они су све терете и радове свалили на млађе, они се баве штетним и неприличним играма, они дангубе и материјално се упропашћују по забавима и баловима, они се јављају више као неки „украс“ при парадама, но као озбиљни трудбеници на војеној струци. (Живо одобравање).

Ја нећу за ово да сваљујем сву одговорност на појединце — ја знам и часних изузетака од овога правила — има ту много кривице до самога уређења наше стајаће војске, до онога духа који хоће силом кроз њу да се продува, до оне намене и онога циља који јој се погрешно стављају. Ту су мртве форме појеле живу садржину; ту су снази појединца везане и руке и ноге ситничарским бирократским формалностима; ту дисциплинарне беспослице не дају човеку да буде свој, да буде нешто; ту вијугави вртови ласкања и удварања воде тако сигурно успеху и аванзовању да људи немају никаквих побуна и интереса да свај успех траже у озбиљном раду, у својој правој снази и величини. Услед овога

сабијенога живљења у Београду, где су одвојени од народа, и услед свију ових других узрока што их споменух, официри су се почели одвајати у неку оделиту касту, у нешто што хоће да је другчије, па чак и супротно грађанима. Сукоби између војника и грађана почели су у последње време чешће да се јављају. (Чује се: „На то их подбадају официри“). Не знам, но свакојакo веома жалостан знак. Том злу ваља тражити лека. Војеној снази Србије треба брза и озбиљна помоћ. Наша странка као што рекох види ту помоћ у овоме: стајаћу војску као војску укинути да не гута оволики војени буџет, па тај новац употребити на спрему и обучавање народне војске. Стајаће војске држати само онолико колико је потребно за успешно обучавање народне војске. Војене старешине изагнати из Београда и касарна и одагнати их у народ да њега уче војеној вештини, а сами да се науче да живе његовим животом, да познају његове нужде и потребе, да проуче његове мисли и осећаје и да се оспособе да га љубе и поштују и да у истој мери стеку његову љубав и његово поверење. (Одобравање.) Војену наставу увести у школе да деца науче војену вештину као из шале, док су још мзада и гипка, а не као сад ухватите мене у четрдесетој години, кад сам се већ сав укрутио и окочањо, па ме онда „муштрају“ да им научим „зекцир“. (Смеј и живо одобравање)....

Да, браћо, ми не ћемо касарну но хоћемо школу. Ми не ћемо офицаре који ће бити лутке на паради, но хоћемо офицаре који ће бити војени учитељи народни. Ми не ћемо стајаћу војску која нам гута трећину буџета и којом успаљени министарчићи припређују народу, но хоћемо народну војску која ће бити страшило душманима с поља, а штит народних слобода изнутра... (Бурно одобравање).

Прелазим на VII. и последњи одељак нашега програма. У њему је изложено каква треба да буде по нашем мишљењу наша

Спољна политика

Ту се каже (чита из програма):

„1. Спољна политика има се водити тако, да политички и економни интереси наше домовине вазда буду очувани и заштићени, да се негује слога са свима братским суседним народима, да се живо ради на савезу балканских народа, а нарочито да се што пре постигне споразум са Црном Гором и Бугарском; да се *организује* културно помагање раскомадавих и неослобођених делова Српства, као и живо буђење свести о нашем народном јединству у удаљеним покрајинама српским које су изложене страним елементима; да се нашим производима прокрчују стари и отварају нови путови и нове светске пијаци.

„2. Са Бугарском, као са земљом географски најближом, а по народности присно сродном да се одржавају братски одношаји у политичкој радњи и културном развијању, које треба према могућности да се огледа и у сличности самих унутрашњих уредаба и установа“.

Ма да је овде доста опширно показано како наша странка мисли да треба водити нашу спољну политику, ипак би се о овом питању дало још много говорити. Но ја сам већ заморио и вас и себе, с тога ћу гледати да будем што краћи.

Наша висока господа обично се куну свим на свету да је спољна политика тако нека фина, виспрена и висока стварка да за њено вођење ваше сељачке главе нити су зреле, нити ће икада дозрети. То је нешто чиме се по господском Ћитану здрава сељачка памет никако не може бавити. У колико је то истина ви ћете видети кад се сетите да је то баш био гуњац и опанак, или највише каква поповска мантија, који су водили нашу спољну политику онда кад је стварано ово парче наше државе. И ти прости људи умели су тако лено да воде ту спољну политику, да су од престога турскога пашалука направили ево читаву српску државу, коју данашњи фини политичари у прним капутима хоће да упропасте, осрамоте и предаду на милост и немилост такве једне Ћидије као што је Аустрија. Политичари сељаци створили су тако

рећи из ништа државу, а данас политичари по занату ево хоће готову кућу да раскуће. (Одобравање.) Кад се човек сети како су стари наши политичари и изасланици код страних дворова темељито познавали свој народ, дубоко схватили све његове историјске задаће и потребе, знали све његове нужде, тако рећи осећали сваки откуцај народнога срца и љубили га оним великом љубављу која оспособљава човека за највеће жртве, па их упоредили са данашњим одртелим дипломатама-шамутама и окорелим себичњацима, — могао би се сит наплакати. Још је жалосније кад помислимо да ће кроз неколико година бити наследници старих наших дипломата, студеничкога хаџи-Мелентија Никшића, проте Матије Невадовића и других, ови млади политички ветропири што пуне сад нашу дипломатску струку а који не знају ни свога народног језика, ни његове историје, ни његове скоре прошлости, ни његових потреба у садашњости, ни његових нада у будућности! (Живо одобравање). Да, ми смо некада заиста имали великих дипломата — данас имамо само жалосне интриганте.

Ви сте видели, браћо, да оно на што ми поглавито напиремо у нашем програму, и што стављамо као задатак наше спољне политике, то је да Србија што пре ступи у чврт братски савез с једноплеменим и сродним народима и државама на балканском полуострову, а у пр-

вом реду да склопимо трајан и поуздан савез са Црном Гором и Бугарском. Наша странка држи да наш једини спас и осигурање од грабљивих суседа лежи у слози и савезу (федерацији) балканских народа. Но то није само наше мишљење. Сви просвећени родољуби, који нису заслепљени пустом народном надувеношћу, мисле тако исто, на припадали они ма којој политичкој партији и ма којој балканској народности. И тај савез балканских народа, који ми тако жудно изгледамо, није нека фантазија, која може бити и лепа али неостварљива. Не. За достижење тога савеза ми не апелујемо само на осећаје братства и пријатељства ни на неку љубав и узајмну оданост међу балканским народима. Темелј за тај савез много је тврђи. То су добро схваћени сопствени интереси сваке балканске народности. Дакле не само крвно сродство и једноплеменост већ и сопствени интереси гоне све балканске народности да осигурање своје будућности траже у једној општој заједници. Не умедну ли, не могу ли балканске народности да остваре ову велику задаћу, онда ни једна не може с поузданоћу рачунати на неку сигурну будућност. Поуздање у наслон на друге велесиле, на Русију, на Аустрију, то је увек ровита потпора. Наравно, има прилика где ће и Русија подупрети, али у првој линији балкански народи морају прегнути да сами себи помогну. И њино је најбоље уздање — самопоуз-

даће. Тек кад сами себи помогну могу се поздати да ће им и други помоћи. Ова мисао, да су балкански народи у првом реду упућени један на другога напаша се чинила тако очевидна, тако опште примљена, да та ма како зло мислили о поједиим партијама у нас, никад нисмо могли веровати да ће се у Србији наћи и така влада, која ће ићи на супрот ове мисли и радити на разједињењу балканских народности. И оно што смо држали да је невероватно и немогуће сево се испунило. Напредњачка влада од самога почетка свога пашовања са кобном досљедношћу и неком раздраженом огорченошћу и жестином непрестано лупа будаком у зграду нашега братства са балканским народима и изваљује из ње један по један камен. (Чује се: „Грех јој на душу“.) Да не идемо даље; да споменем само то да између две српске државе у којима живи један исти народ, да између Србије и Црне Горе још и данас влада нека ладна запетост, неко неповерење, туђење, готово бих рекао злобљење и мржња. Не међу народом — не дао бог — већ међу владама и управљачима. Своје дурење на Црну Гору Србија показује и тиме, што не ће да пошаље једнога свога заступника на Цетиње ни сад кад напредњаци спремају да пошаљу таке посланике чак у Рим и Лондон. Помислите само то: српски народ проливао поточима крви да се ишчупа од туђина и уједини, а две слободне српске државе надуриле се једна

на другу па и не мисле о неком савезу и јединству. Али српски народ, који се за своје јединство борио и са Турцима, и са Швабама, и Арнаутима и са целим светом, има право да подвикне тој надуреној господи: не ћемо да знамо, не ћемо да чујемо за ваше размирице. Равњајте ваше личне интересе, ваше сујете и заваде како год знате, али ове две измучене српске земље хоће једном мира, слоге, једнодушности и јединства. (Бурно одобравање).

Наша данашња спољна политика води се наопако. Бољитак у овоме наступиће тек онда кад и овај велики посао пређе у руке самога народа. (Одобравање).

Браћо! Ја сам свршио тумачење нашега програма. (Живео). У моме тумачењу ја сам се старао да вам бар колико толико разјасним оне тачке из програма, које су због своје краткоће можда многим биле у по где чему нејасне. Ако нађете да у моме излагању није било строга реда, да факта и поставке местимице нису добро прибране, а закључци да су изведени лавово и косо, онда ме извините тиме, што ми је овај посао — да тумачим наш програм — додељен изненада и у таквим приликама да ја нити сам могао ни имао кад да се за њега ма и најмање спреим. Ово је био говор онако с ногу, без икаквога спремања у напред, ја чак

нисам доспеo ни да подвучем у програму она места на која ми је ваљало ударити гласом. Ако сам се гдегод послужио изразима нетачним и растегљивим, то је с тога што сам се старао да вам говорим што је могуће простије, како би ме сваки разумео, а за тачну одредбу какве мисли често се морају употребљавати стране речи, које су овде већини непознате, те сам их се намерно клонио. Ако су, поред свега мога тумачења, по нека места у програму можда још коме остала недовољно јасна, то је с тога што сам поједине одељке због краткога времена морао прелазити брже но што би требало, а после и с тога што се овако у једном говору просто не да потпуно савладати овако огроман материјал, као што је програм једне друштвено-политичке странке, па још уз то да сви делови буду подједнако јасно и разговетно разрађени. Ако је где год пала каква сувише крупна реч, то је с тога, што се у неспреманом говору овако с ногу и не да тежина свакога израза одмерати баш на драмове. (Чује се: „Море цепај ти њему“). У нади, дакле, да ће ми се све ово узети у рачун, ја ево завршујем мој говор и молим вас да чујете још само неколико закључних речи. (Чујмо).

Ви сте чули, браћо, шта радикална странка жели и тражи. Ако налазите да је то добро („Налазимо“), ако мислите да би Србији служило на срећу и напредак да се све ово и оствари што

радикална странка тражи, онда треба да знате да се то једино може постићи с вама и уз вашу озбиљну помоћ и заузимање. Радикална странка нема друге узданице до вас — она све своје наде зида на народ. Прихвати ли моћна рука целога народа захтеве радикалне странке, онда ће они неминовно на скоро постати живо дело, и, верујте мени, нити има нити ће бити те силе која их тада може зауставити и спречити. Но ако се народ покаже немаран и нехатан спрема ове ствари, ако пусти да остану инокосни и усамљени људи, који данас највише дурају и запињу да се ~~ни~~ странка одржи и оснажи — онда ће се и овај покрет за слободом и напретком мало по мало расплинати, опличати и учмасти, те ће од њега остати само голо сећање. („Неће, ако бог да“). Све од вас и од народа зависи. За нама неће стати. Десет је скоро година како ми дурамо.

Десет је година како ми без смене стојимо на позицијама народних права и издржавамо унакрсну ватру противничких партија и обесних министара.

Што год је злобе, пакости, подмуклоси и очајне свирепости било у српске бирократије — све је то изручено на нашу главу.

Нас су кртили именима голаћа, разбојника и паликућа....

Нас су називали рушиоцима брака, породице, вере и својине...

Против нас су позиване власти да нас потрпају у томруке и луднице, да ударе на нас окове и конопце.

Против нас је буњена простота да нас затрпа камењем и јавно је говорено да би онај учинио севап и заслужио царство небесно ко би нас где год из мрака премлатио коцем. (Гнушање).

И ми смо све то издржали.

И ми ни чеперак земљишта нисмо уступили непријатељима народних слобода. (Бурно: „живели“).

Многи су од нас скупо платили ову претешку и неједнаку борбу — неко губитком свога иметка, неко губитком здравља, неко губитком и самога живота.

Било их је имућних па су упропашћени; било их је с породицом па су им разагнате — освета је вршена и на самим женама...

Има их, који су најбоље године своје младости провели или као заточници по тавницама, или као изганици у горкој скитњи по туђини.

Многима су ударци ове немилосрдне борбе убили за навек сваку срећу и радост, убили им здравље и младост, те су већ у 30. години постали старци и богаљи.

Многи је живот порушен, многа нада свирепо згажена.....

Ако све ово спомињем, то није за то да кога хвалишем, већ за то, што ме боли, за то, што сам и сâм нешто потеглио, за то, што го-

рак хлеб изгнанства још и сад осећам како ми је овде у гуши засео; за то, што сам ову мучну борбу својим очима гледао; за то, што знам колико је племенитих људи у њој пало, и колико је скупих жртава за њу поднешено, па би ме јако тиштало да све то пронадне бесплодно и узалуд. (Вичу: „неће, неће“!)

Жртве су то биле велике, али ми их не проклињемо. Не! Нека је три пут благословено ово светло доба поштене борбе за начело; оно је однело нашу младост, али нам је донело слатко уверење да смо поштево вршили нашу дужност.

Жртве су то биле велике, али ми се нисмо уморили да их подносимо. Ми смо дурали десет година, дураћемо и још десет, дураћемо докле нам год ускуца душа у котлацу, јер ми не ћемо и не умето да будемо друкчији но што смо били и но што смо сад. Што би ми желели, то је, да не останемо сами у овој борби, да ви, да народ појми да се ова битка бије за његова права, за његове интересе, па да се листом умеша у њу и једном је реши у своју корист. (Вичу: „Хоћемо сви“). Ми не тражимо ни од кога да подноси више но што подносимо ми сами; не тражимо ни од кога да иде даље но што идемо ми. Ми ћемо и даље стојати на мртвој стражи, ми ћемо се и даље борити у првим редовима, само нас не остављајте саме! (Вичу: „Сви смо уз вас“). Појмите, да застава, коју радикална странка носи, то је ваша застава, то је застава ва-

шимх права и слобода; искупите се око ње, уздигните је нека буде светла и виђена, пронесите је победосно кроз све крајеве Србије. Нека наша организација прекрили целу Србију, нека наши одбори омереже свако село, сваки кутак Србије. Удружујте се, азурајте се, спремајте се, јер вас чека велика уставна битка. Избори за велику уставотворну скупштину то је наше уставно Косово. Наша лозинка нека буде: „победа или смрт“. До виђења дакле у великој уставној битци за уставотворну скупштину. (Дуготрајно и бурно одобравање. Узвици: „Живео! Живела радикална странка! Ми с вама и ва с нама. Један за све и сви за једнога“. Дуготрајна радосна граја).

(*После одмора*).

Председник саопштава скупштини, да је стигло више поздрава са разних крајева, и позива секретара да их прочита.

Секретар Раша Милошевић чита поздраве: из Јагодине, од Цветка Миленковића и других грађана; из Свилаица од Павла Крстића, свећ.; из Пожаревца од Мате Ђорђевића и другова; из Алексинца од Марка Андрејевића и другова; из Заичара од Анте Костића и другова занатлија и из Краљева од Луке Петровића, учитеља.

Скупштина се одазва на све ове поздраве са: „Живели“!

Председник саопштава скупштини, да Илија

Стошић из Жагубице и Риста Поповић из Голубца, чланови народне радикалне странке, нису могли доћи на скупштину, и да су поздравили целу скупштину.

Скупштина се одазва са: „живели“!

Ранко Тајсић вели, да се потпуно слаже са предговорницима, који су објашњавали програм народне радикалне партије. Својим говором хоће само у неколико да баца шири поглед на политичку борбу народа од постанка наше самосталности до данас. У дужем говору разлаже, како је наш народ с пушком у руци и вечито будним оком извојевао самосталност и слободу коју данас уживамо. Сами сељаци бирали су себи војводе, који су у време мира орали и копали, а кад је рат на врата куцнуо, кад је њима опасност претила од непријатеља, онда су они припасивали свијетло оружје и ишли на непријатеље. У доцнијем трвењу, које се изроди између тих војвода, појавише се власничке партије, које су се бориле само за власт, уклањали једног власника за другим. Народ је трпељиво сносио ову борбу власничких партија, и мимо своје воље бивао је присталица овог или оног власника, који, кад су један другог сатирали, чинили су у исто време велике несреће земљи и народу. Кад је дошла уставотворна скупштина од год. 1869. народна свест већ се почела била развијати, и ми на тој скупштини видимо једног честитог и поштеног човека, који хоће

народу да помогне, али му власници не дадоше зуба обелити, а то је Стајковац. Године 1875. одвоји се радикална партија од свију осталих партија. Она је од тад имала људи у скупштини у које и он спада, који су остали верни и доследни програму. Финансијски предлози његови и његових другова били су: смањење плате и пензија чиновницима, и то плата да буде највећа 1000, а пензија 500 талира годишње; заштита заната и занатлија; укидање начелстава, савета, конзисторије итд. Све ове установе нису ни од какве користи по народно благостање, већ су од штете и за то их ваља укинути. Тиме ће се уштедети новац, који се некорисно на њих троши. Начелство је требало онда, кад је начелник излазио да тера хајдуке и курјаке, а данас их не тера; кад је расправљало спорове између општина, а данас их не расправља; када општина није имала у рукама трећу част кривичног закона. За што да лопов мора проћи на двоја врата, пети се на горњи бој да дође до првог боја? Савет је такође некад био корисна установа, но данас је место где се власничке приципетље башкаре и размеђу. Конзисторије су такође некорисне, јер одуговлаче брачне спорове, а штете и угледу државних судова. Занати и земљорадња код нас су са свим занемарени; 90% од целокупног становништва у Србији јесу земљорадници и занатлије, и владе о њима не воде никакве бриге, већ само унапре-

ђују своје личне присталице на штету народа и његовог благостања (вичу: тако је, живео!) Време је дошло да народ сам потражи рачуна о томе, и да сам себи помогне, да сам буде ковач своје среће и напретка. Радикална партија узела је на се да народ обавести о његовом праву, да му отвори очи у пркос грабљивих власника, који то попреко гледају. (Вичу: живео, живео!)

Васа Манојловић усваја потпуно објашњење Пера Тодоровића и осталих предговорника, но примећава на говор Тодоровића само то, да је војена интелигенција баш нужна за обучавање војске. Говори како данас власничке партије теже да владају народом као својим подајницима. У пркос демократском духу нашег народа хтеле би да створе неку вишу аристократију, која би народом управљала. Радикална партија много полаже на прву велику скупштину, која ће бити сазвана ради мењања устава. И за то је дужност сваког члана наше партије да народ обавештава о нашем програму, те да он пошаље своје људе у скупштину, који би мирним путем засновали народни суверенитет у уставу.

Председник вели, да се јавило више говорника; но држи да је програм довољно објашњен и да би се дебата могла прекинути, пошто још мало времена за рад има, а нису посвршаване још неке важније ствари (вичу: довољно је, довољно, да прекиратимо говор). Ставља на гла-

гласање: Усваја ли се овај програм, који је извештавао, главног одбора Тодоровић објашњавао?

Скупштина изјави једногласно да усваја програм народне радикалне странке.

Председник пита: Има ли ко против? Нема.

Витомир Младеновић вели, како би у програм народне радикалне партије требало још да уђе о нези народног здравља. Наводи случајеве о томе, како су се поједине болести у неким и неким крајевима наше земље са свим одомаћиле, и како сатиру народ из корена.

Председник упућује предговорника на програм у коме ће наићи да има спомена и о неговању народног здравља.

Председник моли скупштину да изволи саслушати неке предлоге и упознати се са њима.

Петар Максимовић чита предлог свој и својих другова, који гласи:

П р е д л о г

главном скупу народне радикалне странке.

Како је питање о измени нашег основног закона, устава, већ сазрело код свију политичких партија, које код нас постоје, што је и наша странка у првом раду позвана, јер тек са изменом устава она може доћи до потпуног јемства за остварење својих начела, то да би наша странка имала спреман устав за уставотворну скупштину, ми, као изасланици месних одбора

за вароши Смедерево и Београд, на основу чл. 20. наших штатута предлагемо следеће:

Да главни скуп наше странке донесе своје закључење у томе, да главни одбор радикалне странке спреми устав изведен на основу начела изложених у нашем програму. А да би устав био потпунији како са теоретичног тако и са практичног познавања, то да се одбору придода један известан број, најмање 10 чланова из народа, који су познати са народним особинама и обичајима, те да у друштву са главним одбором устав израде. Избраним члановима трошак да подмире месни одбори.

Овај овако израђен устав да се изашље свима месним одборима на штудију и примедбе, па кад већина чланова исти усвоји као устав наше странке, онда ће се нашим посланицима исти предати, да га бране и да траже да се у великој скупштини озакони као устав наше земље.

27. Јуна 1882. год. Крагујевац.

Предлагачи:

П. Максимовић,

Прока Константиновић,

изасланици месног одбора за
варош Смедерево.

Р. Миленковић,

председник и изасланик месног
одбора вар. Београда.

Скупштина виче: врло добро, врло добро!

Председник вели, да се решаваће о овом пред-

логу остави за сутра, пошто је ствар врло важна, а предлог треба да се пре тога поднесе надлежном одбору да га он испита и своје мишљење донесе.

Скупштина усваја.

Састанак је закључен у $1\frac{1}{2}$ сахати; а заказан сутра у 8 сахати пре подне.

IV. САСТАНАК.

Крагујевац, 28. Јула 1882. године.

Састанак је отворен у $8\frac{1}{2}$ часова.

Председник позива једног од секретара да прочитају протокол III. састанка од пре и после подне.

Секретар Стеван Милићевић прочита протокол III. састанка пре подне. На исти су учинили примедбе: др. Паја Поповић, Јоца Јовановић, Стеван Милићевић, Симон Павићевић, Радован Вукосављевић и Пашић. Скупштина је усвојила њине примедбе и решила да се према њим протокол исправи.

На протокол III. састанка после подне учинили су примедбе: Р. Тајсић, Срета Тодоровић и Витомир Младеновић. Скупштина је усвојила примедбе прве двојице.

Сотир Костић чини примедбе на објашњење Тодоровића. И он је за то, да се број стајаће војске смањи али није за то да се смањи рок служења у стајаћој војсци. (Чује се: о томе сада није реч).

Председник обавештава предговорника, да се овде могу чинити само примедбе на протокол, а не може се говорити о оном, што је једном свршено. За тим пита скупштину усваја ли протокол III. састанка после подне и скупштина реши да усваја.

Председник јавља скупштини, да је приспело више поздрава скупштини из унутрашњости, па позива секретара да их прочита.

Секретар А. Станојевић чита поздраве: из Пожаревца од Александра Николајевића; из Мехадије од Петра Николајевића; из Београда од Томића и још 52 радника; из Ивањице од капетана Љубомира Јефремовића и драгачеваца; из Пирота од Пере Гогића и још 109 грађана; из Шапца од Паје Поповића из Вуконе; из Г. Милановца од Новака Јовановића и другова; из Бајине Баште од 154 грађанина села Солотуше; из Крушевца од Стојана Цветковећа и др.; из Враће од Стевана Петровића и осталих; из Заичара од Алексе Тодоровића и другова.

Скупштина се на све ове поздраве одазва са: живели!

Председник саопштава скупштини да је по скупштинском решењу отправљен уредништву „Самоуправе“ отпоздрав на све честитке првој радикалној скупштини.

Коста Јовановић, свештеник, захтева, да се тај одпоздрав прочита скупштини, да види како је састављен. (Чује се: врло добро).

Секретар Ст. Милићевић прочита отпоздрав. (Вичу: врло добро, врло добро).

Данило Анђелковић чита интерпелацију: је ли истина да је главни одбор народне радикалне странке ступао у споразум и сvezу са либералном или којом другом партијом, и ако је, онда како је смео то чинити главни одбор, кад се зна, да је по нашим штатутима нуждан за то пристанак свију месних одбора?... Тражи, да председник главног одбора одговори на интерпелацију одмах, јер се по народу од противне стране проносе разни гласови, којима он не верује, али има других људи, који у то верују, па је нужно да се право стање ствари сазна и на јавност изнесе.

Председник прима интерпелацију, и на њу као председник и главног одбора одмах одговара: да главни одбор није ступао у споразум и савез ни с којом партијом, а још мање с партијом либералном, јер за то није имао ни потребе. Да је то било потребно морали би се по нашим штатутима питати сви месни одбори наше странке. У случају да се главни одбор не би могао сложити са решењем већине месних одбора, онда би сазвао ванредни главни скуп, поднео би оставке своје, и нов би се главни одбор изабрао, пошто се стари одбор не може да слаже са мњењем већине месних одбора. Осим тога радикална странка не потребује савеза ни једне партије, пошто је она партија строго на-

челна. Сваком оном, који исповеда њена начела отворена су врата, да може ступити у редове наше, и заједно с нама борити се за бољитак и срећу нашег народа.

Милош Веселиновић предлаже да се одбаци ова интерпелација с тога, што је раније у „Самоуправи“, органу наше странке, одбијена ова сумња и ово пребацивање од наше странке.

Ранко Тајсић вели, да има места овој интерпелацији. С гнушањем би одбио сваки савез са другим партијама. Радикали имају модрица и сада од удараца либерала и конзервативаца, и с тога с њима нико од нас не би могао ни смео ступити у савез (вичу: тако је!) Доста смо ми и наша браћа препатили под њином владом, доста су нас пута апсели и гонили, и за то неће више дочекати да их ми на нашим леђима извучимо из блата, те да нас поново гоне и апсе. (Вичу: тако је!)

К. Таушановић благодари г. попи што је ову интерпелацију поднео, јер налази да је са свим умесна. Није истина да је главни одбор ступао у споразум с икојом партијом. Такве гласове намерно проносе шиљкаши разних власничких партија. Ми их овде свечано одбијамо од себе, и надамо се да их нико у будуће неће веровати па ма им која власничка партија износила. Настане ли таква потреба, онда ће се поступити по штатутима.

Љуба Јоксимовић предлаже, да се са свим

избрише из штатута онај одељак, по коме се може ступати у споразум са другим партијама. Налази да радикална странка, као странка од начела не потребује споразума ни савеза са другим партијама.

Председник вели, да би се према овом предлогу предговорника морали и штатути мењати; а он налази да није баш тако нужно мењати штатуте само због тога. (Чује се: тако је!)

Данило Анђелковић изјављује да је потпуно задовољан са одговором председника главног одбора на његову интерпелацију. Благодарни му што је ствар узео тако озбиљно, и на исту одмах одговорио.

Председник пита скупштину: Је ли задовољна са одговором на поднету интерпелацију?

Скупштина једногласно изјави да је задовољна.

Председник позива известноца одбора за прегледање предлога да поднесе извештај одбора о свима предлозима који су поднесени одбору.

Марко Пазић известилац истог одбора чита мњење одбора о предлогу Пере Максимовића и другова, односно израде пројекта устава: одбор је мњења да се предлог усвоји с тим, да главни одбор позове за састав пројекта устава оне од опуномоћеника месних одбора, за које држи да ће му бити од велике помоћи у саставу пројекта устава, па тако израђени пројект главни одбор да пошаље свима месним одборима да своје

примедбе даду. Пошто се пројект устава пре-
ради, онда се има сматрати као пројект устава,
који скупштинари радикалци морају изнети на
великој уставотворној скупштини као свој про-
јект.

Известилац чита извештај о предлогу Васе
Стошића, и мњења је да се усвоји, по коме
ће се нацрт устава претрести потакко на ван-
редној скупштини радикалаца.

Пера Тодоровић вели, да је први предлог
нуждан и користан па за то га треба усвојити;
и други је предлог тако исто користав, али се
боји да не буде отежан сазив и састанак скуп-
штине. Да се не би свет крпао боље би било
да главни одбор пошаље двојицу-тројицу по Србији,
који ће сазвати окружне скупштине чланова, на
којима ће изнети нацрт устава, прочитати га и об-
јаснити, и том приликом саслушати свачије
мњење и примедбе. (Чује се: врло добро!)

Рака Миленковић вели, да се он као пред-
лагач потпуно слаже с предлогом Тодоровића.
Устав је темељ држави, и за то га треба до-
бро саставити, па да сама држава као огромна
народна заједница буде стална и чврста. Он ми-
сли да би главни одбор требао да нацрт устава
претресе после и у новинама, а за тим наштампа
и пошаље месним одборима. Месни одбори даће
своје примедбе, и после ће се према тим при-
медбама изменити и допунити нацрт устава.

Председник вели, да се предговорници у глав-

номе слажу, и да сви говоре у једноме смислу: да треба саслушати мњење и примедбе свију месних одбора, према њима саставити нацрт устава, који ће се почово претрести на окружним скупштинама. Главни одбор узеће на се дужност да пројект устава буде што бољи и потпунији. Пита скупштину усваја ли предлог П. Максимовића и другова, о изради нацрта устава?

Скупштина једногласно изјави да усваја оба предлога.

Марко Пајић, извештач одбора, чита извештај одборов о предлогу Ранка Тајисића и друга: да се члан 6 штатута народне радикалне партије измени тако, да се од сад наплаћује само $1\frac{1}{2}$ дин. полугодишње улога, и препоручује скупштини да исти предлог усвоји и дотичну измену поднесе надлежном министру на одобрење.

Ранко Тајисић објашњава да он није тражио измену члана 6 наших штатута, но је тражио да се члану 6 дода још ово: да од сада само сиромашни наши чланови плаћају по $1\frac{1}{2}$ динар полугодишње. Ово пак неће вредити и за оне, који су у стању да плате цео улог од 3 дин. полугодишње. Мисли да је корисно да се усвоји ова допуна члана 6. На тај начин многи сиромашни грађани моћи ће бити чланови наше странке. Сваки ће се потрудити да оволику суму улога сачува и да, само да би постао члан наше партије.

Петра Тодоровић мишљења је да се усвоји овај предлог, и да сиромашни не плаћују више од 1¹/₂ динара улога полугодишње. О томе не треба водити препирку, нити јој има места (чује се: има места дебати).

Сретен Тодоровић мисли, да треба месни одбор да поради код имућнијих чланова, па да они плате за оне који су сиромашни да не могу улог од 3 дин. пол-годишње дати. То ће бити боље и за партију, јер ће имати више срестава за остварење својих цељи. Ако би се овај предлог усвојио било би врло мало чланова који би плаћали, и странка не би имала материјалних срестава за постигнуће својих задаћа.

Ранко Тајискић вели, да ће ова измена много припомоћи да број наших чланова постане сто пута већи. Многе младе и интеллигентне снаге моћи ће ступити у партију а нарочито омладина, која је неопходно нужна нашој партији. (Чује се: тако је.)

Симон Павићевић слаже се с предлогом, само мисли да би месни одбор требао да одреди, је ли ко сиромашан или не, а не месни скуп. Ово је нарочито за то нужно што ће рад партиски ићи брже, што не би било, кад би се месном скупу дало то право.

Коста Борисављевић вели, да овај предлог не треба узети као такав предлог којим би се мењао или допуњавао члан 6 наших штатута. Јер у том случају морала би се и ова измена или

допуна подносити министру полиције на потврђење, а ми знамо како данашња влада попреко гледа на нашу партију и њен рад. Штатуте не треба тим пре мењати што су многи имали многе измене тражити, али их је одвраћала помисао на незгоде, које би власт стављала. Мисли да је најпрактичније да се овај предлог узме као објашњење члана 6, па како су изасланици свију месних одбора овде, то да се они по њему управљају. Предлог у начелу усваја но с том допуном, да они чланови за које месни одбор нађе да су сасвим сиромашног стања, не плаћају ништа на име улога.

Рака Миленковић и Љуба Јоксимовић истог су мишљења.

Алекса Нешић вели, да на први поглед изгледа да је улог од 3 дин. мали; но то није. Улог је тај велики за сиромашне људе, па за то је и он за предлог Борисављевића да сиромашни чланови не плаћају ништа.

Веселин Туцаковић усваја предлог Тајисића, јер мисли да сваки може толико дати, кад добро зна, да ће се о томе улогу тачан рачун показати, кад се он утроши на партиске цели.

Јеремија Борђевић помаже предлог Тајисића, и усваја његово објашњење тога предлога. (Чује се: доста је говорено).

Председник вели: да треба овај предлог упутити главном одбору, да о њему промисли, па ако прилике буду повољне онда да поднесе ми-

нистру на одобрење. У противном случају да остане по старом.

Скупштина усваја да главни одбор поступи како он за најудесније нађе.

Марко Пазић известилац одбора чита предлог Ст. Милићевића, да главни одбор у договору са свима месним одборима потанко разради и опширно објасни програм странке.

Јова Костић у свези с овим предлаже да се за сада као објашњење програма штампа говор г. П. Тодоровића, а могао би се штампати и цео рад ове скупштине па да се растури по народу.

Скупштина усваја овај Костићев предлог.

Председник вели, да би скупштина требала сад да одреди место догодишње главне скупштине. Позива скупштину да и о томе саслуша мњење одбора.

Гаша Милошевић чита мњење одбора: да се остави главном одбору, те да он сам одреди место идуже народне радикалне скупштине. Ово је нарочито за то нужно, што кад би се одредило сад место, власт би у напред могла да учини велике сметње, па и држање скупштине да осујети, као што је то сад Гарашанин покушо преко окружне власти.

Скупштина усваја мњење одборско.

За тим чита мњење одбора о буџету странке: да се остави главном одбору да он према потреби троши колико је најнужније; па све те издатке које учинио буде, да оправда до године

на скупштини. Одбор је овог мњења за то, што издатци нису редовни, већ су са свим нередовни, па се не даду предвидети.

Скупштина усваја мњење одборско.

Срета Анђелковић жели упознати скупштину са једним фактом, у коме се огледа како министар полиције Гарашанин разуме закон о зборовима. Кад је било у очи скупа хтео је учинити пријаву општинској власти, али начелник није то дозволио, тумачећи закон тако као да то право припада полицији — начелству а не општинској власти. Против овог незаконитог поступка овд. начелника, поднета је жалба министру полиције Гарашанину, који је тако исто протумачио закон. Међутим ова је ствар овде по све јасна. Министар нема права као ни полиција што нема права, кад овако тумачи закон о зборовима. На примедбе неких посланика, која се власт разуме под „месном власти“, Гарашанин је казао пред лицем целе народне скупштине, да се разуме општинска а не државна власт. А данас ов ради друкше, данас очито гази закон. За тим је прочито целу преписку с министром полиције, и предложио скупштини: *да осуди овај поступак министра полиције као по све незаконит.*

Председник пита скупштину слаже ли се она са овим нашим тумачењем закона о зборовима?

Скупштина једногласно изјави да се слаже, и да осуђује поступак министра полиције као по све незаконит.

Председник даје тражену реч Јовану Ђаји и умољава скупштину да га саслуша.

Јован Ђаја: Браћо! Између многих греха, за које се с правом кори садашња напредњачка влада, један је од највећих и најштетнијих, њена спољна политика. Положај наше красне отаџбине, као и целог балканског полуострва, такав је, да се на њему укрштавају сви себични планови, све зависти, све сплетке, све не-наситљиве тежње тако званих политичких и економних интереса великих европских сила. Отуда ељедује, да је наш задатак врло тежак, да нам треба много опрезности и мудрости па да избегнемо замке, што нам записују сви ти наши непријатељи или лажни пријатељи. У опште, питање о томе, каква треба да буде наша спољна политика, питање је о нашем опстанку као народа и државе, питање је о животу и смрти.

Тешкоће тих наших спољних прилика устројене су тиме, што нас је са северне стране, а сада на нашу голему несрећу и са западне, опасала Аустрија.

То је држава скрпљена из разних народа и племена, који су сувише слаби, да би могли еваки за себе самостално опстати, па траже по невољи ослонца и заклона у овом неприродном еклопу, што се зове Аустро-Унгарска монархија. Почем у тој држави нема аустрискога народа, ељедује да тамо нема ни аустриског народног поноса, ни аустриске народне самосвести, ни

аустриске народне политике. Аустрији ништа није ниско, ништа није свето, ништа није довољно. И унутрашња и спољна политика њена оснива се на зликовачком начелу: *Заводи па царуј*. (Чује се: тако је). Протерана из Италије, истиснута из Германије, Аустрија је сада пружила своје канџе на српски део балканског полуострва. Аустријски дворски и војнички кругови осећају неодољиву потребу да освајају, да тлаче, да загладе толике порази и да залече толике губитке, ма каквим успехом, ма каквим добитком; а аустријски шпекуланти и њена слаба индустрија, не могући се по свету мерити са огромном индустријом великих западних народа, траже у суседству какву кротку овчицу, коју би могли стрићи по својој вољи. За жртву своје освајачке и шпекулантске грабљивости Аустрија је изабрала сада српске земље на балканском полуострву.

Каква би нас жалосна судба постигла, кад би, не дај боже, Аустрија успела, казаће нам најбоље наша браћа, која већ стењу под јармом Хабзбурговића, казаће нам цела аустријска историја, из које је велики енглески државник Гледстон извео ону познату изреку: „*нема те тачке на свету, о којој би се могло рећи: овде је Аустрија добро учинила*“. (Чује се: тако је).

Босна и Херцеговина изгубљене су! За дуго изгубљене! Од Косова нема у нашој историји црњега дана од оног, кад је Аустрија стала по-

гом на груди тој нашој дичној браћи. Па зар има још тако кратковидих људи, који не виде на шта Аустрија смера? (Чује се: Има их, има, и то у Београду!). Зар ће се Аустрија задржати само на Босни и Херцеговини? — Не варајмо се, браћо! После Босне и Херцеговине доћи ће на ред и Србија. Треба истини у очи погледати, па се према томе и управљати.

По себи се разуме, да се не мора остварити све што Аустрија намерава. Шта више сви ти њени планови остаће по свој прилици пусте жеље, јер за њихово потпуно остварење Аустрија нема довољно ни силе, ни новчаних извора, ни моралне јачине, ни поузданих пријатеља, ничега. Али би она ипак могла за неко време извршити добар део својих намера, користећи се вешто разним неприликама, у којима би се налазиле оне државе, које и хоће и могу спречити њено даље продирање на балканском полуострву. Нарочито ће своје планове Аустрија лакше извршити, ако јој не будемо вешто кварили посао, ако се не одупremo ми, против којих су сви ти планови и управљени. Ко уме да се помогне и бог му помаже. (Чује се: тако је!). Ко сам себе напусти, нема право уздати се у туђу помоћ. (Чује се: Тако је!).

Садашња наша влада са свим другчије мисли. Она је аустријском упливу широм отворила врата наше државе, разним уговорима потчини-ла је нашу земљу за много година аустријским

интересима, и сматра Аустро-Унгарску као нашу добру сусетку и искрену пријатељицу. Па кад запитамо напредњаке, за што тако раде, одговарају нам: Аустрија нам је најближи сусед; она је силна, а ми смо слаби; та ваљда не ћете да се бијемо с Аустријом! (Чује се: Јест, тако нас обмањују. Тако мисле да загладе своју бруку!).

Заиста чудан одговор! Као да нема нечега средњег између ропског поковања и рата; као да немамо другог излаза, него потпасти под Аустрију, па нам је само остављен избор, или да добровољно сагнемо врат у јарам, или да подлегнемо на бојном пољу. Али тој не стоји, то није истина. Спољна политика данашње владе била би оправдана само онда, кад на овом свету никога више не би било осим Аустрије и нас. Онда бисмо заиста морали покорно слушати оваке, као што слушамо сада. Али док има на свету и других држава, чији се интереси ни мало не слажу са аустријским интересима, дотле ми имамо доста начина да избегнемо аустријске канџе и њење издајничке загрљаје. (Чује се: Врло добро).

Водити спољну политику овако, као што се сада у нас води, до душе врло је лако. То је са свим проста ствар: сагнути главу, приклонити колена, слушати, угађати у свему, трпети и ћутати. Да, то је врло лако. За таку политику не треба никакве државничке мудрости. Мо-

гли би се слободно уштедети сви трошкови на министарство спољних послова и на толике посланике. Али така политика води неизбежној пропасти.

Ми не ћемо, ми не морамо безусловно слушати Аустрију, али се не морамо за то ни с њом бити.

Шта више ја признајем, да могу наступити по некад и таке политичке прилике, кад нам је заиста корисно и потребно неко зближење и самој Аустрији. Али то зближење мора имати своју тачно одређену међу; том зближењу не сме се никада и ни пошто жртвовати народни монос, државна независност и свети народни задатак српског ослободјења; то зближење не сме се никако терати дотле, да се лицемерном пријатељу у Београду рука љуби у оном истом тренутку, кад он другом руком коље и дави нашу браћу у Босни и Херцеговини. (Вичу: тако је, тако је!).

Мањим и слабијим државама много је потребнија мудра, достојанствена и одважна спољна политика него онима, који располажу стоти нама хиљада бајонета, јер оне не могу као ове песницом поправити оно, што је глава покварила.

Али ми нисмо баш онако сићушни и слаби као што напредњаци веле. Ми имамо мноштво браће и сродника на балканском полуострву и у Европи, чији се интереси са нашим подударају, и који су наши природни савезници у

борби за народни и државни опстакак. У слози је са браћом наша сила, у раздору наша немоћ.

Историја света, та велика учитељица живота, стотинама примера доказује нам, да мудрост, достојанственост, одважност, свест и пожртвовање мале народе направе великим, а на против да пропадају они, који се држе онаког правца, каквим је ударила садашња наша влада. Извесно је и за појединце и за народе, да свуда и свагда кукавица најгоре страда.

Баш нам сада један страшан догађај најјасније доказује истинитост овога што рекох.

Мисиру је дивна и плодна покрајина, која је као и наша земља својом плодношћу, својим изворима богатства и својим важним положајем намамила грабљивост Енглеза и Француза. Та је земља пре неког времена била према својим приликама мирна и задовољна, али на ниском ступњу развитка у сваком обзиру. Кад се и тамо осетила потреба да се коракне напред, појаве се услужни Енглези и Французи, који су Мисиру давали новаца, градили железнице, украшавали вароши, прокопали суецки канал и обасипали златом раскошног Кедива, који онда тамо владаше. И у Мисиру се нашло влада, које су исповедале начело, да у политици треба јачима у свему попуштати. При склапању уговора и при закључивању зајмова, те владе уступале су странцима све могуће повластице, давале су им све могуће гаранције, а нису се

старале да обезбеде права и интересе свога народа. Терајући тим путем странци су из дана у дан све већма отимали маха у Мисиру, богатили се све више, а народ је мало по мало дошао до просјачког штана. Кад је огуљени народ почео гунђати, кад влада из исцеђене земље није могла више истеривати довољно новаца, да би одговорила својим лакомислено примљеним обвезама, онда су Енглези и Французи поставили тудоре Мисиру. Они су примали све државне дохотке, ударали на народ још веће порезе, подмиривали да богме најпре бесавесне стране повериоце, а за друге државне потребе колико претекне. Напослетку народу догрди, те се ставе противити такој влади и таким тудорима. Енглези, да би заштитили *своје интересе* пошљу одмах флоту, бомбардују и спале Александрију.

Ето куда води политика неразумног попуштања и напуштања својих права и интереса. То је модерни начин освајања. Увући неки народ у сферу својих интереса, уплести га у дугове, економно га упропастити, па онда топовима обезбедити своје интересе.

Извесно је да кад би се и код нас продужило овим правцем којим се сада пошло, као што је планула Александрија, плануо би Београд. Али мора се признати, да између наших прилика и мисирских, поред све тренутне сличности, има и битних разлика. Да су у Мисиру били Срби

извесно би пре излетео из Мисира и кедив и његови саветници, него што би довели земљу до оноликог понижења и до онаке катастрофе. (Вичу: Би, те још како! Живео!)

Краткоћа времена натерала ме, да се само дотакнем летимички главних тачака овог замашног предмета, колико је довољно да се верно обележи садашња наша спољна политика. Сада да похитам крају.

Наша спољна политика треба да увек има пред очима ове сврхе: прво, ослобођење српства; друго, ослобођење свих осталих балканских народа, тако да на балканском полуострву буду господари само они народи, што на њему живе; треће, чврст савез између независних балканских држава. Први корак ка решењу тих великих задатака треба да буде тесан савез и братска слога између нас, Бугарске и Црне Горе. Али то није доста. Најтеже је удесити понашање и односе према великим силама. У том обзиру пре свега не треба никада заборавити да у политици нема симпатија, него само рачуна. С тога ће се мудрост наше спољне политике састојати у томе, да тражимо ослонца и заштите код оних великих сила, чији се рачуни подударају или не сукобљавају са нашим, чији се интереси не противе остварењу наших народних задатака. (Вичу: тако је!)

Молим сада председника, да упита скупштину: сматра ли она да међу тим великим сила-

ма, чији се рачуни не противе нашим интересима, може бити Аустрија, или другим речима: одобрава ли скупштина спољну политику садашње владе? Па ако не одобрава, предлагем да скупштина донесе ову одлуку: *Скупштина народне радикалне странке осуђује спољну политику садашње владе, као штетну интересима српске државе и српскога народа.*

Председник пита скупштину: осуђује ли спољну политику данашње владе као штетну по интересе српског народа и српске државе?

Скупштина једногласно изјави да осуђује.

Председник позива скупштину да саслуша говор Раше Милошевића.

Раша Милошевић. Браћо! Председник напомену, да говорници буду што краћи у своме говору. Но и да није он ову напомену учинио, ја сам се решио да будем кратак, јер нам остаје још неколико тренутака па ће се скупштина закључити.

Од свију послова државних финансија игра највећу улогу. Уредити финансијску струку, значи уредити и саму државну управу, одредити правац, којим се држава креће у своме развићу. Ако хоћеш да знаш кака је државна управа у којој земљи, погледај на њену финансију, она је огледало целог државног уређења.

Да ли је пак сама финансија уређена као што ваља, најбоље нам показује буџет прихода државних. Зафирите ли у државна примања, ви-

дићете да приходе државне састављају непосредне и посредне пореза, данак грађански са свима државним и општинским прирезима, који се распоређују више или мање према имућности. Кад општински одбори разрезају данак онда гледају, старају се да не плаћају сви подједнако, него да онај који има више, и плати више. Истина ово се не да тако лако постићи при данашњој пореској системи, али као што чувате јуче кад је тумачен програм наше странке, наша је тежња да се пореска система преуреди у духу узимања порезе по доходности. Ја нећу да улазим дубље у ову ствар, него ћу само напоменути да је наша тежња да се порезом непосредном подмире сви државни издаци, јер је ова пореза правична.

Наша финансијска политика пошла је са свим другим путем. У место да се стара да се сав државни трошак подмири непосредном порезом, она је увела у нашој земљи посредну порезу, т. ј. удара порезу на поједине намирнице наше, због чега се њихова цена повишава, и ми скупље плаћамо оно што нам је потребно за храну. Да ли је таква финансијска политика добра или није, то ћете ви видети најбоље по порези на со.

Садања напредњачка влада дала је право само једноме човеку или рецимо једноме друштву да може увозити со у нашу земљу, и разуме се, она је за то узела велику суму новаца за др-

жавне потребе од тога трговца. Тај трговац мора да накнади оно што му је наша држава узела и повишује цену на сѐ. Досад се могло у Београду купити 100 ока соли за 80 гроша, а од сад ће се плаћати сто гроша за 78 ока. Док ова сѐ дође у унутрашњост наше земље, док обичан наш бакалиј и трговац-прекупац урачунају и своју добит, јешћемо ми сѐ два пут скупљу. Соли највише троши средњи сталез, а нарочито сељак. Њему је сѐ потребна не само за своју чељад, него и да накрми своју стоку. Погледајмо сад ко више плаћа ову порезу на сѐ. Узмимо једнога богаташа. Он, његова жена и дете то је његова породица. Узмимо да он потроши месечно оку соли, он ће платити порезу само на једну оку. Узмимо сад породицу једнога сиромашка, који има петоро-шесторо деце, разуме се да он више троши соли, више ће и порезе да плати.

Е је ли сад право да овај сиромашак плати порезе више од оног богаташа, који га може за трице купити (вичу: није!)? Па није да богме. Кад би могао онај богаташ да поједе соли према своме богатству, а сиромаш према својој сиротињи, т. ј. кад би он соли трошио у толико више у колико је богатији, а у толико мање у колико је сиромашнији — е онда би зар и било правично ударити порезу на сѐ, али ми знамо да то није тако. Знамо да богатији једе више шећера — а на шећер не хтедоше ударити већу порезу — него ли соли, онда још више видимо

како је неправедна оваква пореза. Па не само то, сад и свако говече, свака овца, плаћа порез; сељак мора давати стоци или упола мање соли, или плаћати за исту количину соли још један пут толико. Ово је неправда, браћо, и то грдна неправда (чује се: неправда да богме!). Оваку, тако звану *посредну* порезу никад нећемо одобрити (чује се: и не ћемо). Овака је финансијска политика за осуду, она је штетна по народ, она води земљу пропасти, она ни уколико не терети све грађане према имућности, него према потрошњи, с тога, браћо, ја предлажем нашој скупштини да она донесе овакав закључак: *Главна скупштина српске народне радикалне странке доноси свој закључак: да је финансијска политика напредњачке владе штетна по наш народ и води земљу и народ економској пропасти.*

Председник ставља на гласање поднесени предлог и скупштина једногласно усвоји: *да је финансијска политика напредњачке владе штетна по наш народ и води земљу економној пропасти.*

Председник позива скупштину да саслуша говор Милије Миловановића.

Милија Миловановић. Браћо! Ја сам био спречен, да дођем у почетку отварања скупштине, те доцнијим мојим доласком нисам могао чути шта је на овој скупштини до сад рађено и о чему је говорено.

Но у колико сам јутрос из читања протокола и из говора појединих говорника могао

чути, претресана су неколика питања о поступку садање наше владе као питање о спољној политици, о војсци, о порези итд., а о унутрашњој политици, ако се не варам, није говорено. С тога, браћо и другови, ја сам намеран коју о томе рећи, а због краткоће времена гледаћу да у говору моме будем што краћи.

Браћо! Све установе у једној земљи, све власти, сва надлежатељства и сви закони, све је то створено да угађа потребама народним, да задовољава интересе народне и да штити његову личну и имовну безбедност. Дакле све то створено је да служи народу као газди својме; и докле год те власти, ти закони, те установе, те војске и генерали, начелници и капетани, кметови и пандури, и све друго што није могуће побројати служе и владају се по оним законима, које им је народ прописао, дотле народ те установе и све остало поштује, уважава, подиже и хвали.

Чим пак те установе, ти закони или ти чувари закона и вршиоци воље његове, итд. почну да се косе са потребама народним, да гњече и тлаче слободу и интересе његове, онда с места то престају бити установе које се као такве и даље трпети морају, и онда народ има и право и дужност, *да све оно што не одговара потребама његовим другим бољим, законитим путем преко своје скупштине,* замени, које ће и штети и морати онако народу да служе како им је сам на-

(Из Београда).

Главној скупштини радикалне партије

Најтоплијим осећањима поздрављамо прву скупштину народне радикалне странке. Нека би ваше збратимљење отворило широм врата ширењу политичке свести, слободе, једнакости!

Коста Арсенијевић, Мита Аврамовић, Јован Лазаревић, Јеврем Петровић, Танасије Наумовић, Манојло Панић, Алекса Панић, Алекса Милошевић, са још 50 радника.

(Гроцка)

Преседнику збора радик. партије

Браћо!

Честитајући вам данашње отварање збора, желим да вам рад уроди добрим плодом за народ.

У име оvd. радикалаца: Ранчић.

(Х.-Пашина Паланка)

Скупштини српских радикалаца

Срећан рад! Нека и нас не затече зора у санку, јер казаљка слободе већ на свануће дана показује: позорни будимо, храбримо се, не дајмо се!

Ђура, са 10 грађана из Наталинаца.

(Б. Башта)

Првој главној радик. скупштини

Драга Браћо!

И ми одовуд са југо-запада Србије сматрамо за најсветију грађанску дужност, да вам честитамо рад од кога зависи опстанак наш и од кога све Српство ишчекује бољу и срећнију будућност.

Желимо вам свако добро, срећу и победу на политичком, просветном и економном мегдану.

Браћа: Симо Милошевић, Димитрије Поповић свешт., Пера Вуковић трг., Вилотије Спасојевић главни кмет, Велимир Поповић свешт., Милован Читаковић трг., Ђоко Милић глав. кмет, Добросав Марјановић свешт., Живојин Тодоровић трг., са још 90 потписа.

(Београд)

Скупштини радикалне партије

Поштована браћо!

На скупу данашњег дана нека савест пре-суђује сама. Живели!

Петар К. Петровић, кројач.

(Мехадија)

Николи Пашићу.

Домаће околности не дозволише, да на вашој скупштини лично присуствујем, али моја душа, моје срце са вама су тамо. Поздрављајући

отзарање прве скупштине народне радикалне странке, желим да другу држимо заједнички у Крагујевцу или Трнову.

Сукнаров.

(Ражањ)

Главном одбору народне радикалне странке.

Рад ваш, који данас обављате искрено честитамо са жељом да добрим плодом уроди и стварне користи донесе земљи и владаоцу српском краљу Милану I.

Спречени пословима да лично учествујемо на скупу и овај увеличамо, шаљемо братско поздравље свима члановима партије, који учествују на првој скупу радикалаца.

Радикалци: Ђорђе Милетић, парох ражањски, Милош Илић, каф., Јефрем Станојевић, Ј. Милојковић, Жика Ивановић, Милета Живковић, Веља Радовић, Ђорђе Костић, Павле Милетић, Лазар Кркић, Васа Аремовић, Ђорђе Димитријевић, Стојан Живадиновић, Живко Живковић, Милисав Динић, Светозар Томић, Павле Ивановић, Александер Стефановић, Отош Ђирић, Ж. Станојевић, Богдан Ђирић, Лазар Живановић, Мијаило Јанковић, Мијаило Милосављевић. Станоје Ристић, Михаило Ракић, Глиша Гагић, Милош Тодоровић, Милан Михаиловић, Ранђел Стамболић, Милаи Живадиновић, Никола Геренчевић, Јован М. Стојановић, Веселин Илић, Јован Стојилковић, Браћа А. Палигорићи, Коста Филипо-

вић, Ђорђе Стојановић, Мијаило Благојевић. Ми-
 јалко Живановић, Миливоје Гагић, Радосав Стан-
 ковић, Радоје Миленковић, Живадин Гагић, Ди-
 митрије Миленковић, Андреја Спасић, Војин
 Мирковић, Тодор Јовановић, Александер Божи-
 новић, Радоје Јанковић, Александер Божиновић,
 Алекса Б. Милосављевић, Лазар Цветковић.

(Бања алексиначка)

Председнику скупа народне радикалне странке,

Развијена и утврђена моћ и снага у праву,
 слободи и благостању народном, нека вам је
 циљ раду, те да и наш народ једном осети оне
 благодети, што их даје напредно уређење друшт-
 вено и државно.

Љубав нашег народа биће вам најдостојнија
 награда за жртве, које будете поднели на ол-
 тар опште среће и напретка.

Желећи вам срећан и користан рад кличемо
 вам: Живео збор народне радикалне странке.

Љубомир Дидић, Аврам Живановић, Радосав
 Стојановић, Радосав Милић, Алексије М. Ђор-
 ђевић, Стојан Живадиновић, Марко Живадино-
 вић, Марко Нилојевић, Гаврило Стојановић, Груја
 Јевтић, Мита Марковић, Иваи Антић, Алекса
 Илић, Милован Марјановић, Аврам Марковић,
 Владимир Петровић, Манојло Средојевић, Бла-
 гоје Д. Дидић, Лазар Митровић, Настас Цанић,
 Петар Анђелковић, Василије Ђорђевић, Јеленко

Марковић, Глигорије Костић, Радојко Пешић, Димитрије Николић, Јеврем М. Миленковић, Лука Златановић, кројач, Станислав П. Миленковић, Димитрије С. Павловић, Живко Милић, Сава Петровић, Лазар М. Милојковић, Настас М. Милојковић, Никола М. Петровић, Светозар Милићевић, Станислав Милисављевић, Ранђел Павловић, Лазар Николајевић, Атанасије Стајковић, Милован Здравковић, Арса Живковић, Тоша Марковић.

Главном одбору народне радикалне странке.

Приликом ово-годишњег састанка дођох и ја — као члан радикалне партије — на исти да од стране среза колубарског окр. ваљевског изјавим поздрав овом племенитом скупу.

Што молим да изволите саопштити.

26. Јул 1882. год.

у Крагујевцу.

Нинко Јовановић, свршени питомац земљоделско-шумарске школе.

(Неготина)

Главном скупу народне радикалне странке.

Честитамо данашњи знаменити рад за политички живот наш, желећи да утврђени устав партије утврди и окрепи чланове њене у њиховој родољубивој издржљивости. Живели!

Дуцић, Маринковић, Симић, Ђорђевић, Јовановић.

(Негодина)

Главном скупу народне радикалне странке.

Либерална прошлост, напредњачка садашњост. нека радикалној странци буде наук за будућност. У то име жели слогу и срећан рад.

Тома, адвокат.

Главној народној радикалној скупштини.

Браћо! Сретан нек вам је рад. Поверење народно које уживате, стекли сте радом својим за благостање његово. Желимо да и од сад као и до сад будете верни будилник народне свести, да са успехом свршите ту прву знатну мисију, која вам је у део пала, и да тиме прокрчите прави пут усавршавању масе народа.

Будите уверени у нашу искреност и верност: и у име тога ми вам од срца велимо: Живели браво!

24. Јула 1882. год.

у Лукама (ср. драгачевског).

(М. П.)

У име грађана целе општине, председник општине лучке Миљко Бенковић; чланови: Стеван Милишић, Радоје Бошковић учитељ, Неоф. М. Симић; одборници и грађани: Рако Лазовић, Сава

Миленковић, Ника Петровић, Ђорђе Лазовић, Панто Лазовић, Раде Лазовић и остали.

(Туриза)

Главном скупу народне радикалне партије.

Срећан вам, браћо, почетак, дао би бог да светлим патриотским радом својим разагнате тавне облаке на небу српскоме нагомилане, и да из рада вашег сине по срећу и напредак Српства сунце истинске слободе народне.

С том жељом ми вам шаљемо братски поздрав.

Чланови народне радикалне партије: Д. Цветковић, Лазар Цветковић, Никола Ристић, Милан Китановић, Петар Радовановић, Милија М. Ристић, Јаков Пулко, Петар М. Илић, Љубомир Сибиновић, С. Ђ. Јовановић, Стојан Јовановић и остали.

(Ужице)

Првој главној скупштини народне радикалне партије.

Искупљени из свију крајева Србије у срцу Шумадије, првој престоници неумрлог књаза Милоша у Крагујевцу, а одушевљени љубављу општем народном добру са братсим договором и удруженом снагом, по примеру нашијех предака, сложено радите и докажете, да је српски народ дорастао, да ужива слободе и права и да

уме да се договара о својој срећи. Браћо! Народ чека да ваш рад донесе богат плод по нашу отаџбину. Срећан вам рад био!

Живио краљ Милан I. и његов дом.

Живио српски народ!

Поп Милан Ђ. Ђурић, Сава Јотовић, поп Мијаило Смиљанић, Драгутин Матејка, Радован Петровић, председник општински, Јефрем Трифунновић, Владимир Лековић, члан општински, Ил. Пејић кмет, Василије Лучић, Вукоман Васић, М. Ристовић, Милосав Радовановић, Вуле Пурић, Спасоје Бакић, Влајко М. Поповић, Андрија Илић Крста Тадић, Милош Јовичић, Василије Михаиловић, Гајо Синђелић, Василије Јованчевић, Мојсо Михајловић, Миљасав Јеремић, Вучета Равајиловић, Вук Остојић, Миле Симић, Миле Остојић, Филип Нешић, Стеван Лапчевић, Крста Јовановић, Паун Лазаревић, Ђорђе Керковић, Лазар Јовановић, Милош Друјичић, Васо Поповић, писар, Василије Станишић, Антоније Смиљанић, Петар В. Мијатовић, Лука Огњановић, Јова Шергић, Сретен Петровић, Петар Јовановић, Тодор Раковић, Средоје Јовичић, Стеван Станишић, Ристо Јовичић, Лука Пројовић, Радисав Ковачевић, Ђорђе Вуковић, Љубо Чађевић, Петар Црвенчић, Алекса Поповић барјактар, Мита Бонцулић, Вукадин Миловановић, Грујица Протић, Сима Стојчевић, Ђорђе Јовановић, Радован Гајић, Сретен Илић, Ристо Јовичић трговац, Ђорђе Ковачевић, Ристо Магазиновић, Павле Русовић,

Урош Новаковић, Војислав Живановић, Живал Васић, Љубисав Стевановић, Лука Ђерић, Велимир Митровић, Мирко Сељаковић, Раде Коруџић, Перкан Јажић, Петар Рајић, Јован Пљевљакушић, Обрен Кнежевић, са осталим радикалцима из вароши Ужице и околине.

(Шабачи)

Скупштини народне радикалне странке.

Браћо! Пратећи ваш досадашњи рад за опште добро народа и одобравајући га, надамо се да ће данашњи састанак народних пријатеља из целе земље утврдити све пријатеље народа да рад свој за напредак и благостање народа продуже; поздрављамо вас и желимо вам сретан рад. Живели!

Павле Караматић, Лазар Томић, Никола Поповић, Бранко Николић, Симо Милојевић, Емил Јурм, Марко Александровић, Милан Живојновић, Јован Петровић, Павле Павловић, Илија Радошевић, Филип Зорановић, Стеван Паунковић, Живко.

(Шабачи)

Скупштини народне радикалне странке.

Срећан вам рад. Жалим, што ми службени посао спречава, да будем учасник скупа. Братским договором учврстите услове за још успешније дјејство наше партије. Народна свест у

најближем времену победиће одсудно над ујдурвама власника и мрачњака. Братско поздравље.

Анта Алексић.

(Књажеваци)

Скупштини народне радикалне странке.

Срећан вам рад одлична браћо, данашњи ваш први слободан састанак нека бог да да донесе благодетан плод свом народу српском, који још од косовке пропасти крв своју лије за слободу српску.

Само слога Србију може спасти, помози боже Србима.

Никола Павловић, Андра Матић проф., Милоје Веселиновић, Јова Хаџић, Јова Нешић, Коста Радонић, Љубомир Павловић, Станко Николић, Станко Стевановић, Маринко Вукадиновић, Лазар Павловић, Станоје Николић, Никола Марковић, Димитрије Срећковић, Андреја Стефановић, Алекса Хаџић, Јеленко Стефановић, Илија Спасић, Аврам Демајо, Таса Тодоровић, Милан Тодоровић, Алекса Павловић, Милован Илић, Стојан Пуић, Матеја Младеновић, Радосав Вукадиновић, Стево Симеонзић, М. Спасић, Коста Новаковић, Никола Чуљић, Јанаћко Порфиоровић, Алекса Миловановић, Димитрије Живковић, Љубомир Миладиновић, Аранђел Сибиновић, Мита Павловић, Трифун Јефтић, Таса Јовановић, Ст. Илић, Лазар Ристић, Миладин Игњатовић, Мита

Милић, Ђока Нацић, Миша Ковачевић, Васа Грујић, Дим. Марковић, Милош Крстић, Петар Васић, Ранђел Ристић, Живко Антић, Петар Живковић, Здравко Живадиновић, Љуба Божиновић, Милутин Шкекић, Милутин Раденковић, Никола Швабић, Мика Милојковић, Борђе Милошевић, Крста Ђирковић, Влад. Милошевић, Раденко Савић, Дина Станковић, Радојица Милосављевић, Ђока Милићевић, Ат. Живковић.

(Ивањица)

Скупштини народне радикалне странке.

Састанак ваш састанак је народних пријатеља; ваше тежње за унапређење наше отаџбине оправдавају ваши трудови за народни бољитак. Желим да вас прати срећа и напредак у сваком предузећу.

Сима Тутуновић.

(Пожега)

Г. Николи Пашићу, председнику радикалне скупштине.

Рад прве скупштине радикалне партије честитамо и желимо срећан успех.

Алекса Ђоковић, Јеремија Ђировић, Вујица Шујдовић, Петар Достанић, Милован Синђелић, Петроније Максић, у име радикалаца општине гугаљске.

(Пожега).

Г. Николи Пашићу, преседнику народно-радикалне скупштине.

Драга браћо!

Пошто је са свим немогуће, да сви једномишљеници буду на скупу с вама, јер би на тај начин читави предели наше отаџбине остали без људи а то не изискује потреба, за то хитамо да вам из ових врлети честитамо отпочети рад, нек би бог дао: да народно радикална партија уроди родом по Србију и српски народ, плодним и дуготрајним.

Браћо!

Збратимите се, браћа сте, договорите се и у познајте се.

Живили и хиљадили се радикалци. Поздрав изасланицима среза пожешког и осталима.

У име чланова радикалне партије из среза пожешког: Михаило Шуљеварић свештеник, Ст. Милошевић трговац, Филиман Међедовић трг., Игњат Поповић свештеник, Таса Манчић меандија, Јанко Петровић, Јелисавчић кафеџија, К. М. Стојић, Јевто Јордовић, Јаков Шоић, Младен Чолић, Тодосије Тимотијевић, Алексије Санић, Павле Штуловић трговац, Јован Богановић из Бакионице, Милић Радовић чаругџија, Милан Јевтић налбантин, Павле Костић меандија, Аксентије Квежевић чаругџија, Бошко Миловановић, Вићентије Кољаквић.

(Пожега).

Г. Николи Пашићу, председнику радикалне скупштине.

Рад радикалној странци честитамо и желимо у истом успеха. Поздрав свима.

Јанко Митровић, Тодор Смиљанић, Петроније Младеновић, Радисав Стаменић, Радоје Зарић, из Висибабе.

(Б. Баица)

Председнику главног одбора народне радикалне скупштине Николи Пашићу.

Први главни скуп народне радикалне странке поздрављамо желећи да вам рад срећан и по народ корисан буде.

Рачани: Вучета Јелисавчић, Радисав Митровић, Мијаило Екмешчић, Радован Радосављевић, Живан Југовић, Борисав Томић, Војислав Василић, Борисав Злопурубовић, Адам Божић, Недељко Кљаић, Лука Мурић, Марко Аксентијевић, Матија Јевтић, Велимир Поповић, Браћа Давидовићи и остали.

(Ивањица.)

Николи Пашићу, за главни скуп народне
радикалне странке.

Честитамо и поздрављамо састанак првог
радикалног скуна, желимо да његов рад уроди
добрим плодом по народ и будућност његову.

Мићо Ђ. Јованчевић преседник месног ужич-
ког одбора, Милан Ф. Ставић одборник, Проко-
пијевић.

(Ивањица.)

Г. Николи Пашићу, за главни скуп народне
радикалне странке.

Честитамо и поздрављамо састанак првог
радикалног скуна, желимо да његов рад уроди
добрим плодом по народ и будућност његову.
У то име кличемо: да живи његово величанство
краљ Србије Милан први и његов дом.

Сокић, Грујица Јелић, Милоје Пивљак, Мил.
Павићевић, Миле Петровић, Максим Михаиловић,
Ђорђе Шолаић, Ђорђе Вуковић, Спасоје П. По-
повић, Јован Остојић, Сава Драгићевић, Мијаило
Масловарић, Тимотије Андрић, Мирко П. Павло-
вић, Вељко Станишић.

(Пожаревац)

Председнику скупштине народне радикалне странке.

Честитамо рад прве радикалне скупштине. Будите сложни браћо у раду. Сложни рад ваш јемство је за срећу и будућност Србије. Живео народ српски. Живео Краљ Србије Милан I.

Добросав Лазаревић, Д. Миладиновић, С. Живковић, М. Копчалић, Васа Станисављевић, Б. Николајевић, М. Стефановић, М. Јовановић, М. Богдановић, Васа Николић, Д. Николић, Никола Маринковић.

(Пожаревац)

Председнику скупштине народне радикалне партије.

Здраво браћо! Желимо вам срећан рад, који одобрава свако који мисли о срећи и будућно-Србије. Живео народ српски! Живео Краљ Милан I!

Тоша, са још 20 Касидолаца.

(Пожаревац)

Председнику скупштине народне радикалне партије.

Делећи мисли браће, која су сада на радикалној скупштини, прилика нам је да радосно узвикнемо: Срећан вам рад браћо! Народ је, бра-

ћо, уз вас, и од њега вам свети аманет да за општу корист српског народа и од сада радите искрено и патриотски као што сте и до сад радили.

Братски вам поздрав свима.

Грађани вароши Пожаревца: Мита М. Ђорђевић, Аврам Лешевић, Стојан М. Николајевић, Светислав Живковић, са још 35.

(Пожаревци)

Главној радикалној скупштини.

Прве и праве борце за народна права, скупљене да већају о његовом бољитку поздравља омладина на земљед. шумар. школи, жели вам братски спормзум и сјајан успех.

Ђаци земљ. шум. школе.

(Ваљево)

Председнику скупа народне радикалне странке.

Поздрављамо братски све другове на првome скупу наше странке. Желимо да им рад буде виђен и угледан пред светом, за нас радикалце плодан братском слогом, чвртом вољом и мушком збиљом у сваком нашем предузећу на народном делу. Живели!

У име свију радикалаца из Ваљева: предник месног одбора, Вучић Миловановић.

(Пождаравац)

Председнику скупштине народне радикалне партије.

Срећан вам рад народни пријатељи! Радите и постављајте чврсте темеље народном благостању и будућности. Народ је уз вас, он вам одобрава правац рада. Живео народ српски. Живео Краљ Милан I.

Шумкарац са још 20 Барчана.

(Власотинци)

Скупштини народне радикалне странке.

Честитам први рад целе странке, која се бори за благостање ове земље и народа.

Лука Ристивојевић.

(Градиште)

Скупштини радикалне партије.

Ваш скупштински рад, који данас отпочињете, нека донесе корисне последице како самој партији, тако и целом народу и владаоцу.

То желе: поп Милоје, ђакон Васа, Лазаревић, Петар Васиљевич, Илија Ђукић. Богдановић, поп Љубичић и други.

(Смедерско)

Главном скупу народне радикалне странке.

Хитамо да поздравимо први скуп радикалне странке са ватреном жељом да његов рад уроди обилатим родом, на путу који непосредно води срећи и благостању народа.

У то име, нека вам је по сто пута срећан отпочети рад!

За смедеревске радикалце. Петровић.

(Бања)

Председнику збора народне радикалне странке.

Данашњи први скуп наш нека уроди плодом љубави, слоге и братског споразума, јер и народна изрека вели: „договор кућу гради“. У то име да живи народна радикална странка! а братско поздравље шаљу.

Гавра Аничих из Књажевца, Лука Јокано из Пожаревца.

(Лозница)

Главном скупу српске народне радикалне странке.

Радујемо се што је овај први главни скуп радикалне странке у исто време и први главни скуп јавне политичке партије у нашој отаџбини. Срећан вам рад и вазда вас пратио успех и напредак. Братско поздравље свој браћи по убеђењу.

Андра Николић, Лазар Николајевић, Дукић, Светозар Јовановић, Каралић, Софроније Тодоровић, Станко Урошевић, Цветко Јездич, Јоца Чворић, Крстић, Ђока Радошевић, Ђока Мићић, Деспот Бановић, Светолик Петковић, Андрија Новаковић, Јанко Лазић, Стеван Николић, Мијаило Пајић, Јездимир Чанчаревић, Петар Барјактаревић, Љубомир Павковић, Илија Јеић, Милан Пајић, Мирко Цветковић, Мирко Станковић, Јоца Анић, Антоније Ђосић, Ст. Јовановић. В. Ђенић, Алекса Дамњановић кафеџ., Рудничанин.

(Лозница)

Председнику скупштине радикалне странке.

Браћо! Немогући лично учествовати у вашем раду мило нам је што вам можемо изјавити жељу да прва скупштина народне радикалне странке буде увенчана сјајним плодовима у скорој будућности нашега народа. У то име сретан вам рад и свима братско поздравље.

Ђ. Милијашевић. Пера Ђорђевић, Милоје Маслошевац, на Смрдан-бањи.

(Шабач)

Скупштини народне радикалне странке.

Поздрављамо почетак вашег рада убеђени да ће из вашег сложног и удруженог рада, који потпомаже цео народ, понићи напредак и благо-

госаање раднаг народа, за то хитамо да вас по-
здравимо. Живели.

Управа радвичке касине.

(Шабач)

Скупштини народне радикалне странке.

Убеђени да ће се скупом чланова из свију
крајева боље учврстити организација странке
желимо вам срећан рад.

Месни одбор.

(Из Маријенбада)

Скупштини радикалне партије.

На темељу уставности и реда, а под заста-
вом краљевине Србије, радикална партија нека
је узвишени поборник за народна права и сло-
боде и нека ради на уздигнућу благостања зе-
мље. У то име поздрављам прву скупштину ра-
дикалне партије са ускликом да живи српски
народ и његов краљ.

Таса Банковић.

(Алексинач)

Главном збору радикалне странке.

Срећан рад добротвори народни, само сложено
радите на остварењу радикалног програма, на-
род је уз краља и вас. Поздрав.

Моравци : поп Лаз. Мартиповић, Игњат Јан-

ковић, поп Лаза Јовановић, Милутин Станковић, Милета Бојковић, Живан Врбић, Васа Ђирић, Милан Жикић, Станко Илић, Јован Станисављевић, Радојица Миленковић, Милија Божанић, К. Јанковић, Тодор Бошковић, Ставоје Живковић, Стеван Ђорђевић, Обрад Љубисављевић, Милан Филиповић, Љуба Милошевић, Михаил Ђурић, Дина Живковић, Живко Марковић, Милојко Беговић, Петко Латински, Никодије Бошковић, К. Живковић, Стеван Глишић, Богдан Милетић, Обрад Милошевић, Стеван Дидић, Милоје Пашалић, Трифун Цветковић, Живко Митровић, Р. Милић, Ђорђе Радосављевић, Илија Пауновић, Стојан Станојловић, Милош Живадиновић, Дина Миливојевић, Анта Радојевић, Миливоје Маринковић, Минко Здравковић, Миленко Радивојевић, Димитрије Миловановић, Михајло Пашалић, Михајло Јовановић, са још 58 потписа.

(Александровац)

Председнику радикалног скупа.

Честитамо први скуп народне радикалне странке.

Желимо да се креће у духу свога програма.
Братско поздравље.

Јован учитељ, са осталима.

(Ужице)

Председнику народне радикалне скупштине г.
Николи Пашићу.

Чуо сам за вас, па као свом рођаку ето по презимену хоћу да вам честитам рад. Све што урадите нек је на понос драге нам отаџбине Србаје, милог српства и дичног краља. За то и кличем: Живео краљ српски! Живели сви прави патриоти српски! Живели ми радници! Живели и ви драга браћо, који се састасте да се братски договорите о срећи нашој.

Срећу, успешан рад и напредак жели вам

Милан Пашић, сељак из Кремана.

(Заичар)

Радикалној скупштини.

Срећан вам рад, браћо! Ми, занатлије, познавајући добро ваш дојакошњи рад и у скупштини и ван ње, желимо од срца споразума и успех. Немојте ни за часак застајати, разложно и промишљено корачајте напред своме циљу, кретајући се у границама закона. Немојте да одступите пред никојом силом, а у нами наћићете чврста ослоња, и ако смо ми занатлије пасторчад ове земље о којима се до сада врло мало или баш ни мало водило рачуна. И опет кличемо: нека вам је сретан рад!

У име занатлија радикалаца: Анта Костић

кројач, Никола А. Драгутиновић кројач, Здравко Николић, Тодор Лаловић столар, Јован Јовановић обућар, Панта Раденковић кројач, Станимир Лазаревић ћурчија, Јоца Х. Матеић кројач, Стојан Тодоровић папуџија, Лазар Ц. Крстић колар. Бена Петровић ћурчија, Александер Крстић бравар, Најдан Мановић столар, Мојсило Јовановић шустер.

(Ражањ)

Радикалној скупштини.

Идеја за коју се борите света је, она мора победити. И вама, који сте се искупили из разних крајева Србије да се споразумете како да је остварите и извучете Србију из тешког положаја у коме је, желимо срећан успех. Живели браћо!

Мијаило М. Протић, Милан Ступаровић, Арон Митровић, учитељ.

(Ужница)

Скупштини народне радикалне странке.

Браћо! Доцкан сазнадосмо за скупштину те за то не посласмо из средине наше општине посланике, општина рабашевска честита рад радикалној скупштини и жели да ваш братски договор донесе нашој земљи и народу сваку срећу. Што год урадите знајте да смо с вама. Тврдо

верујемо да само за срећу Србије радите. У то име поздрављамо: Живео краљ Милан први и његов дом! Живео народ српски! Живела народна радикална странка!

У име општине, одборници: Обрен Жуњић Танасије Бакић, Танасије Пангић, Тадија Ракић са осталим свима.

(Алексинац)

Главном збору народне радикалне странке.

Досадањи рад народно-радикалне странке, а нарочито целъ вашег садањег скуна, најбољи су докази нашег патриотизма.

Ви се можда, браћо, и поред тешких сметња скупљате пуни узвишених жеља, пуни добре воље и патриотизма, да се братски договорите како да се разведри политично небо над милом нам домовином.

Слава вам и дај боже да вам рад уроди жељеним плодом.

И ми, желећи потпомогнути ову општу ствар послали смо наше људе да у договору учествују и да у име наше изјаве да смо готови, на сваку закониту и уставну борбу, рад среће и лепше будућности српскога народа.

Грађани алексиначки: Марко Андрејевић, поп Аврам Миловановић, К. Кнежевић, Јованча Таушановић, Јованча Младеновић, Васа Степановић и Добросав трговци, Браћа Х. Имрићи, Браћа

Петровићи, Браћа З. Димитријевићи трговци, Браћа М. Петровићи, Живан Стојадиновић, Велимир С. Таушановић, Кеца Јонић, Тодор Стојановић писар, Мига Стојадиновић, Љубомир Гребенаровић, Мита Ражњац, Браћа Б. Живковићи, Мита Јаношевић, Атанасије Марковић, М. Ђорђевић, Петар Трифунац, Мита Аризовић, Јован Жарче Илић, Мита Трифунац, Петар Бошковић, Тодор Живковић, Јовановић и Трифуновић, Неша Качамаковић, Јован Ђорић, Риста Костић, Димитрије Гребенаровић, Никодије Марковић, Раша Гојковић, Тоша Митрвић кафедија, Милан Смиљковић, Никола Јашић, Ђока Тикић, Мита Милојевић, Тодор Цветковић, Димитрије Миловановић, Ђорђе Петровић, Димитрије Пешикић, Атанасије Поновић, Димитрије Миљковић, Јован Стојановић, Михаил Петровић, Јован Стандељ, Мијалко Нацић, Богдан Радосављевић, Таса Веровић, Петар Ђ. Јовановић, Стаменковић и Маринковић, Стефановић и Јовановић, Добросав Стојановић, Пера Стевановић, Драгутин Димитријевић тишлер, Јован Николић пекар

(Свилаинац).

Главном скупу народне радикално странке.

Рад ваш да Бог да нек буде за срећу, слободу и благостање целог српства. Срећан рад.

Поп Павле Костић.

(Јагодина)

Председнику главног збора народне радикалне партије.

После шест деценијума наше политичке слободе, то је први јавни збор људи који истакосе јавно пред целим светом заставу слободе човечанских права и једнакости. И ми, који појимамо шта је братска једнакост, ми са осећајима поноса и наде сталну будућност српскога народа, поздрављамо први главни збор народне радикалне партије са најтоплијом жељом: да се начела радикалне странке унесу у артерије народа нашег, те да кроз све редове народа српског оживи свест о неодољивој потреби праве слободе, на темељу начела самоуправе, да се пробуди и ојача дужност самопоуздања и уверења о човечанском позиву у свету, тим најсветијим атрибутима, без којих је народни политички живот само слаба стабљика пред узурпаторима права народних и човечанских. У то име кличемо: Живело Њгово Величанство наш витешки Господар Краљ српски Милан први и његов дом! Живео народ српски! Живела народна радикална партија!

Грађани јагодински: Цветко Миленковић, М. Рајковић, Ђока Ђсрђевић, Милан Ристић, Аксентије Милићевић, Сава Матејић, Христифор Јанковић, Хрисанта Ђикић, Михаил А. Николић, Никола Миловановић, Сава Петковић, Милан П.

Ђирковић, Петар Петковић, Сава Илић, Данило Антић, Павле Ђорђевић, Стеван Миловановић, Коста Ђорђевић, Петар Стевановић, Трифун Гајић, Крста Марковић, Тодор Ивановић, М. К. Аранђеловић; Стеван Пиндић трговац, А. Рашић, Стеван Петковић, Антоније Шокај, Благоје Андрејевић Риста Младеновић, Мика Аранђеловић, Драгутин Раденковић, Лазар Штрбић, Тодосије Н. Шумаревић, Милосав Живковић, Петар Р. Ђорђевић, Милош Ранђеловић, Стојан Цветковић, Настас Миљковић, Коста Трајковић, Јово Димитријевић, Риста Јовановић, Ленка Ђорђевићка, Тодор Николић, Мијајло Вељковић, Ј. Милићевић, Аврам Јовановић, Прока П. Митровић, Филип Симић, Димитрије Аћимовић, Тодор Јоцић, Атанасије С. Јовановић, Јован Маринковић, Ђока Петровић, Бошко О. Миловановаћ, Илија Павићевић, Славко Митровић, Драгутин Миловановаћ, Андреја Стаменковић, Мита Т. Тодоровић, Илија Ранђеловић, Мијаило Ђ. Станојловић, Коста Анђелковић, Таса Ђ. Милојевић, Антоније А. Петровић, Марко Марисављевић, Алекса Лазаревић, Веселин Јанковић, Дамњан Стевановић, Глигорије Андрејевић, Таса Марјановић, Таса Мијаиловић, Никола Јоцић, Василије Поповић, А. Гача Стојковић, Коста Илић, Милан Миловановић, Риста Живковић, Никодије Матић, Љуба Топаловић, Димитрије Банковић, Стеван Петровић, Димитрије Миленковић, Јован Ристић, Таса Спасић, Павле Михаиловић, Павле

Младеновић, Алекса С. Аранђеловић, Јанићије Петковић бојација, Коста Николић, Алекса Стаменковић, Нацко Јовановић, Атанасије Ђорђевић, Василије Николић, Коста А. Јоцић, Стеван Стојановић, Лазар Ј. Младеновић, Апта Ђорђевић шећерхија, Јања Костантинковић, Димитрије Аранђеловић, Милосав С. Николић, Светозар Матић, Атанасије Т. Ђорђевић, Атанасије Р. Марковић, Тодор Раденковић, Фрања Рибникер лекар, Радош Павићевић, Благоје Илић, Мићун Вукановић.

(Запчар)

Радикалној скупштини.

С неописаном радошћу поздрављамо ваш слободни и добровољни скуп и ваш братки договор, ваше искрено убеђење, енергију и пожртвовање за опште добро.

Пријатељи! Ви чините истина један законит али у исто време тежак и ризичан посао, ви сте напустили своје послове, а предузели општи посао путем договора у време када се налази да је договор излишан, кад реакција пружа свој прст свуда, с тога ће вас појединце можда што и снаћи, али ма шта се предузимало вас не треба да заустави и скрене с пута који води добру народа. И у колико будете искрено одани томе, у колико патриотичније станете на браник интереса народних, у колико ће вам бити

посао свет и узвишен, у толико ће више редови радикалне партије ојачати. Радите дакле искрено на обустави реакције и стављајте чврста основа економном, политичком и просветном добру народа, па ћете имати све пријатеље народа уза се, а и потомство вам неће дужно остати. На том путу нека вам је срећан рад.

А. Тодоровић, Л. Илић, С. Нешић, Ј. Милојковић, Јеремија, поп Миловановић, П. Маринковић, М. Јовановић, Ђ. Лазаревић, Ђорђе Ђорђевић, Вељко Валовић.

(Врања)

Радикалној скупштини.

Честитајући рад прве и давно жељне скупштине наше странке желимо да енергичним и сложним радом програм наше странке што пре потпуно остварите. У то име кличемо: живео краљ Милан први! Живела радикална скупштина.

У име једномишљеника: Стеван Петровић, П. Манојловић, М. Красојевић, Д. Петровић, В. Стојановић, Риста А. Христић, Коста Пешић, Зафир Михаиловић, А. Џуваровић, Ивковић, Ђ. Анастасијевић, Јања Миленковић.

(Б. Башиќа)

Председнику главног скупа народне радикалне странке, г. Николи Пашићу.

Становници села Солотуше поздрављају први главни скуп радикалне странке са жељом, да му рад по народ сретан буде.

Кметови: Стеван Тешић, Аксентије Живановић, Василије Стојић. Сељави: Ђорђе Митровић, Борисав Стаменић, Перо Гвозденовић, В. Видаковић, Ристан Вуковић, Лазар Ђокић, Симо Перишић, Јеросав Јовановић, Симо Симић, Л. Тешић, Ђоко Стојић, Никола Богосављевић, са још 154 грађана.

(Г. Милановац)

Председнику главне скупштине радик. странке.

Срећин започетак вашег рада! Да Бог да вашим данашњим радом користи народу допринели да се ми сви братски чврсто умножимо и сложимо.

Живео краљ и његов дом! Живели данашњи на скупштини једномишљеници!

Новак Јовановић, Милош Милановић, Светозар Нешић, Обрен Стевановић, грађани Горњег Милановца.

(Крушевци)

Председнику скупштине народне радикалне
странке.

Честитајући народној радикалној странки прву главну скупштину желимо да такви скупови буду корисни по цео народ српски, његово материјално и морално, умно и политичво бластање. Браћо, на таквим скуповима познајмо се, саслушајмо се, чујмо глас народа и водимо озбиљног рачуна о првим потребама и жељама народним.

У срећи народној лежи општа срећа. Договором се кућа кући, а неслогом руши. Честитајући вам, браћо, отпочети рад, желимо да га срећно и корисно свршите на понос краља Србије и српства; братеко поздравље.

Стојан Цветковић, Димитрије Бркић, Глигорије Максимовић, Коста Т. Стојановаћ, Милета Кордић, Милош Моравац, Јован М. Павловић, Сава Поповић, Франц Винтер, Живво Дреновац, Арса М. Дреновац, Паја Вуковић Крагујевчанин, Милосав Благојевић, Ђорђе Тасић, Јован Стојановић, Љота Злотић, Дина Н. Ђорђевић, Огњан Гавриловић, Серафим Т. Неготинац, Таса Б. Цветковић, Атанасије Павловић, Љубомир Николић и остали грађани.

(Щабач)

Николи Пашићу, председнику главног одбора
радикалне странке.

Срећан вам састанак, а сретни и растанак;
нека да Бог добар плод од вашег састанка: само
сложно па ће бити можно. Поздравље попу као
и мојим тамнавцима и свој дружини.

Наја Поповић из Вуконе.

(Пирот).

Владимиру Зебићу, изасланику пиротских ради-
калалаца за радикалну скупштину.

Живели, браћо, много година и са овом пр-
вом радикалном скупштином били буктња сва-
ком мрачном кутићу на задовољство и срећу
нам драгог народа. Нека вам данашњи рад буде
клица свега узвишенога у мислима и делима
српских радикалаца, нека он створи чврсто мо-
рално начело по коме ће се сви радикалци кре-
тати ради достигнућа народног јединства, сло-
боде и благостања.

Петар Гогоић, Алекса Ђорђевић, Танча Ђор-
ђевић, Ђорђе поп Митић, са још сто потписа
грађана пиротских, радикалаца.

(Ивањлица)

Главном скупу радикалне партије.

Браћо! Радујемо се што вам можемо чести-
тати први и прави народни састанак, први рад,

рад који ће допринети истинске користи народу.

Идеја ова вазда је живила у народу, и она је толико ојачала, да је ништа с правог пута не може скренути. Томе је јасан доказ ваш велики састанак, сатснак од правих народом изабраних изасланика. Но идеју народњу ваља извести до краја, а да се изведе треба уложити: вољу, рад и пожртвовање; и ми Драгачевци ни најмање несумњајући у ваше пожртвовање, а тако исто и ви у наше, велимо: „Слава народним борцима! Слава српским радикалима!

Љубо П. Јевремовић капетан драгачевски, Јос Поповић члан суда општине тијанске, Љуба Поповић писар општине, Влајко Миловановић трговац, Живојин Јанковић сељак, Вујица Пантелић, Милић Симеуновић, Младен Поповић свештеник, Лазар Јевремовић, Обрад Рисимовић, Милеко Марјановић, Миладин Ристић, Војислав Поповић, Милан Петровић, Милован Вучетић, Петар Бошковић Обрад Бошковић, Драгутин Поповић, Милосав Поповић, Филип Ј. Петрић, Мл. Јаћимовић, Павле Тајсић, Милован Неговановић, Илија Неговановић, Добросав Јелуша трг. Вуксан Кувела, Антоније Кувела, Алексије Савић, Обрад Ђудић, Миљко Јасиковић, Василије Карић, Дмитар Дитровић, Милорад Михаиловић, Живан Радовић, Петар Обрадчевић, Антоније Божић, Арсо Вукосављевић, Јанко Голубовић, Сава Росић, Вукоман Мирчетић, Васа Станојевић, Обрад Томашевић, Петар Чворовић, Бла-

гоје Голубовић. поп Илија, Василије Пантелић, Јелисије Матејашевић, Проко Велисављевић, В. Мићовић, Миленко Вранић, Панае Божовић, Светозар Кушић учитељ, поп Милета Јовановић, Милосав Виторовић трговац, Луко Чакаревић, Милутин Вујовић, Јован Танкосић, Танасије Јелић, Радосав Радосављевић, Никодим Радосављевић, поп Чед. В. Константиновић, Тих. В. Константиновић учитељ, Арсен Р. Марић ђак железничке школе, Радосав Марић, Милоје Јанковић четовођа, А. Б. Милисављевић трговац, М. Јаношевић механџија, Лазар Јеремић, Мијат Јоловић.

(Херкулесбад)

Скупштини народне радикалне странке.

Срећан вам рад браћо! Дај боже да странка наша радом својим отачаству добра принесе. Братско поздравље свима.

Петрика.

(Пожаревац)

Скупштини радикалној.

Патријотским жељама искрено придружујем своје вајкадање и једине жеље, да отаџбина буде сретна и славна, и да се у нашем народу подижу и најрељивије гаје оне му демократске врлине, којима је у данима његове политичке и националне величине, светлио међ осталим на-

родима; и са којима је мого, знао и умео да
изађе као сјајан победилац из потоњих поли-
тичких бораба.

Александар.

(*Ђурија*)

Главном одбору радикалне странке.

На понос и срећу српскога народа нека је
рад главног радикалног скупа. Желим слогу и
братско удружење.

Лазар Николић.

(*Власогинци*)

Николи Пашићу, преседнику скупштине народне
радикалне странке.

Честитам вам почетак рада, да га срећно до-
вршите и будуће напредним кораком. Живида
скупштина радикалне странке.

Григор Паруновић, Стеван Миљковић.

Првој главној скупштини народне радикалне
странке.

Поштовани зборе, браћо и једномишљеници
Чисто немам израза, да вама, који сте у
скупштину народне радикалне странке дошли,
изјавим велику радост и жељу мога осећања,
што сам бар у мојој старости доживео одавно

жељену цељ извршену и свест народа нашега пробуђену, те да се и он једноме из одавно успавањог сна прене и пробуди, и да позна самог себе и своје најглавније дужности; шта треба да ради, те да сретнији буде, да дозна какав правац треба да заступа, шта да помаже, а шта да сузбија, и крчи себи пут просвете, једнакости, паметног и корисног рада и економије, како би се таким радом и начином [створила чврета, правична и на јаким ослонцима основана народна и државна права; како би маса нашега народа могла прозрети у суштину својих добара, које на опште државне цељи улаже, да би отуда за себе и своја поколења добијала у свима струкама напреднији, лакши и сретнији живот, као у неким сретнијим државама што је народ већ стекао и доживео, а не да нам народ остане вечито потчињен слуга и безправни паћеник, да само на миг свакога трчи, стрепи, служи и даје, а да о томе рачуна не сме тражити.

У колико ее дакле свему томе радујем и жељим да што пре до жељене мете и цељи дођемо, у толико ми је већма жао, што ме здравље није могло послужити, те да и ја учесник главне радикалне скупштине будем, као што сам тврдо био намислио доћи — тако, да ме ништа устави не би могло, али ето, слабост — тај жељени пут ми спречи.

И у колико ми је жао и тешко што доћи не

могу, у толико се тешим и тврду наду имам да ће ме велика народна скупштина радикалне странке извинити и још ме утешити са својим тешким али племенитим и узвишеним радом у нашем народном духу, у оном истом правцу, у коме смо и до сада сложено и снажно радили.

За то поштована господо и једномишљеници, пођите са чврстом вољом и челпчним карактером у истом правцу див — кораком напред, а ја ћу увек бити уз вас, и у свему умно и материјално овај тешки — али свети наш рад и позив по свој својој могућности потпомагати и и неуморно до последњег часа на томе радити.

У име свега овога што сам у неколико речи са жељом исказао, честитам вам сретан почетак рада, а још много сретнији свршетак, — нек вас вечни благослови укрени у слози и свести у раду за бољитак и срећу народа српског. Кличем у име свију једномишљеника народне радикалне странке:

Живео Краљ I. Обреновић и његова дична породица — и, не заборави боже српскога народа!

25. Јула 1882. год. Краљево.

Члан нар. рад. странке,
Лука Петровић,
учитељ,

ИЗАСЛАНИЦИ И ГОСТИ

За округ алексиначки. Милун Миљковић из Алексинца, Петар Грба из Прѣиловца, Алекса Марковић, Никола Живадиновић, Илија Јевтић из Бање, Петар Николић из Рујишта, Марко Шпартал, Мијајло Радисављевић из Нозрине, Богоје Милошевић из Суботинаца, Милета Стевановић из Кормана, Милош Богосављевић из Лоћике, Васа Стошић, Коста Матић, Коста Ђорђевић, Миливој Таушановић из Алексинца, Ђока Брачинац и Таса Миладиновић из Ражња, Љубисав Миленковић из Брањине.

За округ београдски. Коста С. Таушановић, Пера Тодоровић, Никола Пашић, Стева Анђелчевић, Јован Ђаја, Радован Миленковић, Милаћ Банковић, Јован Симић. Јеврем Николић, Др. Марија Зиболд, Ваја К. Таушановићка, Коста Борисављевић, Раша Милошевић, Илија Берић, Никола Вулковић.

Округ валевски. Коста Ј. Мартиновић, Мих. Марковић, Сима Вићентијевић, Влајко Тадић

Драгић Симић, Марко Јаковљевић, Витомир Младеновић из Ваљева, Нинко Јовановић из Лотковича, Никола Стојановић из Кланице, Сретен Тодоровић из Причевића, Крстивој из Тупанаца, Коста Поповић из Љубињића, Љуба Јоксимићи из Обреновца, Степан Мишић из Бровића, Јеремија Ђорђевић, Љуба Томић, Марко Томић из Пиромана, Петар Ђурашковић из Трстенице, Живко Јелић из Лајковца, Јован Јовановић и Јеврем Илић из Паљува, Васа Поповић из Такова, Алекса Нешић, Светозар Стевановић, Бошко Стаичић из Врела, Павле Марковић из Совљака, Стојан Ђорђевић и Ђорђе Петровић из Љубињића, Љубомир Штулић из Бранковине, Тривун Илић из Бабине Луке, Спасоје Барловац и Гаја Лукић из Памбуковца, Радован Срећковић из Радуже, Филип Ашковић и Иван Ковачевић из Чучуга, Риста Ђорђевић — Гарнрибалда са Уба. Радомир Поповић из Попучке, Миливоје Никићевић из Поћуте.

Из јагодинског округа. Сава Шпикља, Милан Раденковић, Јован Радојевић, Сима Стојковић, Илија Рашић, Васа Димић, Мијајло Косовљанин, Милан Констандиновић, Драгутин Тирић, Таса Ђикић, Васа Петровић, Јелена В. Димића, Лепосава С. Шпикље, Стева Јанковић, Мија Сефаровић свирач из Јагодине, Јеврем Средојевић, Сима Урошевић, Сава Стевановић, Ђорђе Стевановић, Јован Ђоровић, Милан Тувегџијић, Александер Ђорђић, Огњен Стевановић, Ђорђе

Ванић, Павле Станковић, Живојин Цекић из Јасике, Сава Милојевић и Мата Милићевић из Куљина, Миленко Миловановић из Вратара, Урош Вукићевић, Милан Брашић, Сима Антић и Ђорђе Радовановић из Опарића, Данило Анђелковић, Танасије Павловић и Никодије Срећковић из Д. Потока, Миленко Раденковић и Игњат Јовановић из Беле Воде, Сава Милићевић из Варварина, Миливоје Стевић и Мијушко Јовановић из Крчина, Милија Миловановић, Глигорије Гавриловић, Маринко Иваиовић, Никодије Савић, Светозар Анђелковић из Бачине, Милоје Спасић из Медвеђе, Михаило Остојић из Михаилова, Миладин Павловић из Падежа.

Из округа књажевачког. Аца Станојевић, Љубомир Петровић, Мијајло Веселиновић, Никола Симић, Анта Милошевић из Књажевца, Раша Николић из Мариноваца, Димитрије Дамјановић из Бучја, Маринко Марковић и Илија Лаптевић (?) из Врбице.

Из округа крагујевачког. Срета Анђелковић. Сима Костић, Јова Јеличић, Јеша Јерковић, Рад. Филиповић, Трифун Јовановић, Мата Блашковић, Благоје Вуловић, Коста Драгићевић, Мика Јовановић, Светозар Весовић из Ресника, Љуба Милојевић, Петар Бранковић, Никола Стојиловић, Тома Стојиловић, Јеврем Марковић из Сипића, Здравко Бабић, Савко Милосављевић, Јеврем Јемовић, Миладин Павловић, Манојло Пантић, Тома Младеновић, Драгутин Милошевић,

Владимир Миловановић, Сава Бобић, Радован Живковић, Јеврем Милановић, Тома Обрадовић, Јевта Величковић, Јеврем Радосављевић, Урош Бобић, Станимир Марковић, Богдан Ђуричић, Пера Ивановић, Филип Бобић, Лазар Пантић, Лука Мијајловић, Данило Ђурђевић, Марко Милутиновић, Јовица Милутиновић, Јован Божић и Благоје Божић из Бадњевца, Никола Милорадовић, Тодосије Николић, Илија Поповић, Антоније Мијатовић, Милутин Васиљевић Милосав Новаковић, Сретен Богићевић, Радоје Милорадовић из Кнића, Коста Јовановић из Ердеча, Алекса Филиповић, Сава Николић, Павле Илић из Д. Коларице, Панта Цукић из В. Крчмара, Марко Јанић из Сечаца, Сретен Пантић из Никшића, Јован Гарић из Кикереваца, Милоје Лазаревић, Продан Милчетић, Јеремија Павловић, Давид Томић и Никодије Милисављевић из Јарушице, Владимир Савић, Филип Јовановић, Гаврило Николић, Коста Јовановић и Велимир Јовановић из Раче, Живан Костић, Пера Ђорђевић и Ђорђе Милутиновић из Доброводице, Јовица Недељковић, Петар Вељковић, Милован Васиљевић и Тодор Божић из Ботуња, Милош Божић, Коста Бачевић, Мијајло Р. Вукићевић, Ил. Малинић, Радивоје Гачић, Радован Лукић и Петар Симић из Чумића, Тодор Музикравић из Бечња, Василије Симић из Губеревца, Ђурђе П. Ђоровић и Стеван Златић из Честина, Благоје Обрадовић, Новица Павловић, Илија Раденковић,

Петар Раденковић, Љубомир Мишовић, Јевта Миливојевић, Стеван Буђевић, Илија Ђерковић, Алексије Раденковић и Милован Николић из Вучковице, Павле Петровић и Јован Петровић из Светлића, Александер Барлоз, Илија Којић, Ђ. Којић, Лазар Милојевић из Закута, Јован Јовановић, Васа Јовановић из Рамаћа, Панта Нешковић из Драгобраће, Радојица Вучићевић из Голочела, Радован Величковић, Арсеније Јовановић, Јеврем Павловић, Милосав Јовановић и Аксентије Туцаковић из Грабовца, Владислав Павловић, Новак Михајловић, Тодор Најдановић и Велимир Поповић из Брзаиа, Милосав Максимовић, Тимотије Милошевић, Сима Гавриловић, Милан Милићевић, Петар Васовић, Срећко Нешпић, Јеврем Андријћ, Светозар Милорадовић из Вињишта, Савко Ђусић и Глишо Вуковић из Гледића, Милнћ Величковић из Топонице, Урош Миливојевић и Алекса Милосављевић из Брошнице, Тимотије Савовић из Закута. Милош Мишковић, Јован Бабић из Аранђеловца.

Из округа крајинског. Душан Димитријевић и Стеван Живковић из Неготина, Јован Павловић. Анта Стевановић из Копривнице, Јован Костић из Салаша, Влад. А. Ђорђевић из Голубиња.

Из округа крушевачког. Тома Поповић, Мијајло М. Протић, Милош Павловић, Аврам Ђ. Цветковић, Илија Твинковић, Стеван Павловић, Милован Уаошевић, Мијајло Милосављевић, Јев-

рем Приштевац, Илија Минић, Милош Протић, Цветан Стојковић, Новак Бркић, Јован Милутиновић, Милутин Мутавџић из Крушевца, Милун Анђелковић, Мијајло Максимовић и Милорад Савић из Купаца, Ђорђе Милосављевић и Јевта Милојевић из Штитара, Урош Миладиновић из Шаврата, Василије Анђелковић и Василије Вукајиновић из Мајдева, Милун Јовановић и Павле Бекријић из Ступца, Вилимон Ђурђевић из Селишта, Огњан Ђорђевић и Милован Брзанац из В. Дреновца, Милета Петровић из Витановца, Милутин Миленковић из Јабланице, Ђока Ракић из Неупара, Сретен Милосављевић и Станоје Милосављевић, из Пепељевца, Милоје Јанковић, Вељко Протић и Милија Стајић из Читлука, Коста Благојевић, из Лаћиса, а Риста Живковић из Мрмоша, Никола Томић из Пољака, Милосав Томић, Милан Матејић и Радоје Миловановић из Паруновца. Никола Стевановић из Капиције, Урош Радивојевић, Јован Стојковић, Агатон Маринковић и Миладин Бркић из Трехботина, Аврам Козић из Мешева. Атанаско Радмановац из Дољана, Сима Ђокић из Бивоља. Никола Давидовић из Дедина. Арсеније Петровић из Штитара, Марко Јевтић из Ловака, Милан Спасојевић из Д. Степоша, Мина Недељковић и Радисав Ђокић из Г. Степоша, Анта Милутиновић из Церова. Радоје Чабрић из В. Шиљеговца, Милош Матић из Плеша, Радоје Костић из

Ступња, Марко Радојковић и Стеван Миловановић из Мачковца.

Из округа нишког. Сотир Коцић и Милутин Цветковић из Ниша.

Из округа широтског. Раша Милошевић и Владимир Зебић из Пирота.

Из окр. пожаревачког. Стева Милићевић, Живо Лазаревић, Радош Нешковић, Алекса Радловић, Милорад Карамарковић, Аксентије Ристић, Мијајло Ђорђевић. Јоца Јовановић — Банкерче, Светозар Арсић и Мата Ђорђевић из Пожаревца, Ђока С. Пантелић, Јован А. Илић, Петар Маринковић из Ракинаца, Јован Стојадиновић и Сава Ђокић из Ореовице, Јеремија Стошић из Жагубице, Прока Петровић из Лучица.

Из округа подринског. Тома Боричић из Царинѐ.

Из округа рудничког. Стеван Матић, Веља Павловић, Сава А. Нешић, И. Кремлић, Јоцо Јовановић, Владимир Лазић, Миле Илић, Петар Љутић, Аврам Петровић, Срећко Ђурић и Коста Недић из Г. Мплановца, Јанко Пурић из Заграђа, Алекса Радојевић из Ратара, Ђуне Ковчевић из Мајдана, Максим Милутиновић из Мрчајевца. Стеван Банковић из Бољковца. Андра Дринаковић из Бреснице, Јоца Илић из Мрчаревца, Милутин Анђелић из Бечња, Крста Вучић и Трифун Павловић из Остре, Тимотије Ђ. Јевтовић из Мојсина, Периша Чвркић, Љубомир Ђ. Стакић, Мијајло Јаћимовић, Алексије Патровић и Јаков Милановић из Рожаца, Алексије

Андрић и Вуја Колаковић из Врнчана, Коста и Петар Лазић из Сврачкивица.

Из округа смедерезског. Пера Максимовић, Велимир Тодоровић, Прока Константиновић из Смедерева, Ђоко Бојић, Ђоко Милојевић, Никола Панчић, Живота Миладиновић, Јоксим Павловић и Стојан Ивковић из Марковца. Раде Николић из Смедерева.

Из округа ужичког Добросав Ружић, Веселин Туцаковић, Јанићије Смиљанић, Видоје Невесинац, Марко Вуловић и Лука Живаиовић из Ужица, Периша Мирковић и Тошан Јовановић из Стопара, Ђорђе Кнежевић, Стеван Аћимовић, и Миладин Стевановић из Биоске, Мијајло Лијескић и Стеван Миловановић из Дрежни-ка, Радован Бешлић и Пане Ђурђић из Кремана, Јелисије Којодиновић и Станиша Топаловић из Мокре Горе, Јаћим Лекић, Милан Вукмановић, Мијајло Јевремовић, Милован Станић, Вујо Луковић и Симо Шукиловић из Шљивоваца, Обрад Миловановић из Зботвице, Симо Бојанић и Јосим Николић из Љубање, Недељко Николић и Крман Стокић из Рожанства, Никола Лазић, Лазо Цицвара и Стјепан Лазаревић из Равни, Васо Којчин и Мијајло Стаматовић из Сријно, Вук Раковић, Милош Гавровић, Божо Понорац и Вук Јеремић из Чајетине, Милован Марјановић и Лазо Кузељевић из Доброселице, Станимир Селак и Спасоје Шуљанић из Драг-

лице, Алексије Симљанић, Јанићије Симљанић, Илија Симљанић, Димитрије Мијајловић и Дим. Пећинар из Љубина. Тодор Јелисијевић и Сава Вирић из Криве Реке. Јово Стојановић из Мачката. Рако Ђурдић и Тодор Ђенић из Бураћка. Недељко Радуловић и Мијајло Вилотијевић из Гостиња. Милосав Дидановић из Јабланице. Мијајло Зарић из Качара. Симо Сокић из Трипкова. Мијајло Јевремовић из Бранежца. Никола Божић из Зловине. Милан Вукмановић и Вукашин Луковић из Брашаца. Станимир Сслаковић из Сјеништа, Радован Живковић, Трипко Мирковић и Васо Ђокнић из Севојна. Матија Бренаковић и Никола Савић из Кршута. Стеван Радовић из Трнаве. Антоније Големовић из Сече Реке. Урош Стојић, Спиридон Милутиновић, Василије Радовановић и Средоје Крчевинац из Ариља. Живко Вујић и Илија Кустурић из Буара. Лазар Јовановић из Рогачице. Милан Радојичић из Карана. Марјан Милићевић из Каменице. Настас Димитријевић, Василије Цвијовић из Б. Цркве. Милош Јовановић. Миле Петровић и Теофило Сарван из Пожеге. Сретен Ковачевић из Пријановића. Милија Илић из Тврдића. Јеремија Кабаница из Рога. Милосав Терзић из Потпећи. Милосав Марковић из Злакусе, Миле Јевђић из Крваваца, Радован Вукосављевић из Грчага. Симан Павићевић из Ивањице. Игњат Бабић из Прилика. Пера Стевановић из Шума. Вуле Костић и Периша Васиљевић из Придворице. Фи

лип Радовановић из Пилице. Лука Милошевић из Макевишта Милан Антоновић из Паникаваца.

Из округа црногорског. Лазар Пашић, Риста Матић, Риста Лазаревић. Милош Марковић. Ђорђе Симоновић, Тодор Поповић, Труја Радуловић. Јован Пауновић, Антоније Голубовић и Цака Крећов из Зајнчара. Љуба Милетић из Врбовца. Паун Живадиновић из Б. Реке. Поп Маринко Ивковић и Добросав Петровић из Бољевца. Мијајло Ристић из Добруевца. Милисав Ђукић и Миленко Првуловић из Кривог Вира.

Из округа чачанског. Василије Гавровић, Алекса Вуловић, Сретен Гогоић, Радомир Савић, Кристина Поповићева, Др. Паја Поповић Радивоје Мартиновић и Стеван Степановић из Чачка. Љубомир Поповић, Пера Шолајић, Алекса Солдатовић и Сретен Маџар из Лисе. Ранко Тајсић из Пухова. Филип Карић из Кретца. Марко Пајић из Виче. Обрад Ђабић из Дљина. Филип Ђирјак из Вирова. Владимир Поповић из Тијана. Светомир Пдтровић из Ртари. Алекса Лазовић из Луке. Марко Ивановић и Ђока Прстић из Гуче. Миладин Јовичић и Петар Васиљевић из Граба. Добросав Коровић из Ложца. Андра Петруничкић и Миљко Станишић из Слатине. Вујица Вуловић из Придворице. Мијајло Чебинац, Гл. Радовић, Лазар Милутиновић и Александер Сејњевић, из Крајева. Јован Николић из Буковице. Јован Несорввић из Самајила. Вељко Новаковић, Благоје Мајсторовић и Илија Јевтовић из

Мршинаца. Танаско Радомировић из Врдила. Антоније Сеничанин из Бранеша.

Из округа шабачког. Васа Манојковић, Јоца Ж. Јовановић, Ранко Петровић, Никола Павић из Шапца.

Из округа куцријског. Љуба Момчиловић, Филип Јанаћковић, Димитрије Цветковић и Милија Ристић из Ђуприје. Мита Исаковић, Младен Николић, Тома Николић, Игњат Раичић, Василије Павловић, Петар Радосављевић из Свилајинца. Никола и Василије Ђорић из Медвеђа. Димитрије Катић, Петар Спасојевић и Петар Поповић из Црквенца. Михаил Стојчевић, Лазар Алексић, Јован Панић, Василије Милошевић, Јован Стевановић и Михаило Милосављевић из Гложена. Јован Петровић, Паун Илић, Јанко Пауновић и Степан Јонович из Бобова. Јанко Милосављевић и Радован Ивановић из Војске. Стојан Савић и Стојан Петровић из Радошина. Неша Арсенијевић из Бресја.

Примедба. Сем овде изнесених имена било је још 100—150 личности, већим делом из округа крагујевачког и из саме вароши Крајца које се нису записале у списак гостију засланика, а било је гостију и са стране, који су пропустили записати се у списак и њихова имена нисмо могли наштампати.

